

1

EVROPSKE ZELENE POLITIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEDJA

Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa

MART 2021

ICOMOS
international council on monuments and sites

European
Investment Bank | Institute

Objavili:

Europa Nostra in partnership with ICOMOS

ICOMOS
International Council on Monuments and Sites

uz finansijsku podršku

Instituta Evropske investicione banke

European
Investment Bank | Institute

i podršku

Programa Kreativna Evropa

Creative
Europe

Objavljeno pod licencom Creative Commons:

Attribution - Non-commercial - No Derivatives

4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0)

Za kompletan prikaz licence posetite

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Predlog za citiranje dokumenta:

Potts, A (Lead Author). 2021. European Cultural Heritage Green Paper. Europa Nostra, The Hague & Brussels.

Prevod na srpski, lektura i korektura:

Sekretarijat Evropa Nostra Srbija

Vesna Marjanović

Ivana Marković „Pisanje iz srca“

Kreativni konsultant

Sonja Lundin

Prelom i dizajn srpskog izdanja

Geckon art Beograd

OBAVEŠTENJE:

Ova verzija je prevod originalne verzije (na engleskom). U slučaju bilo kakvog neslaganja, originalna verzija na engleskom ima prevagu. Zahvaljujemo se našim prevodiocima i volonterima na njihovom radu, preduzetom sa jednim ciljem da ovaj dokument učini dostupnim što široj publici.

Ove informacije se mogu slobodno koristiti i kopirati u nekomercijalne svrhe, pod uslovom da se navede izvor. Kao deo misije organizacije Evropa Nostra za očuvanje našeg kulturnog i prirodnog nasleđa, prevod tekstova u okviru projekta „Evropske zelene politike u oblasti kulturnog nasleđa“ sačinjen je isključivo u digitalnom formatu.

Prevod dokumenta deo je projekta „Evropske zelene politike u oblasti kulturnog nasleđa“ koji se sufinansira iz budžeta Republike Srbije – Ministarstva kulture

Република Србија
Министарство културе

Beograd 2024.

**Zelena knjiga
evropskog
kulturnog nasleđa**

**Postavljanje zajedničkog
evropskog nasleđa u središte
Evropskog zelenog dogovora**

MART 2021

SADRŽAJ

iv	Predgovor – Evropa Nostra
vi	Predgovor – ICOMOS
viii	Predgovor - Institut Evropske investicione banke
x	Uvod
xii	Metodologija i zahvalnost
xiv	Učesnici na projektu
1	1 Okupljanje oko zahteva da se neodložan izazov pretvori u jedinstvenu priliku
4	2 Transformacija ekonomije EU za održivu budućnost
4	2.1 Kreiranje paketa javnih politika za duboke promene
8	2.1.1 Jačanje klimatskih ambicija EU za 2030. i 2050.
9	2.1.2 Snabdevanje čistom, pristupačnom i bezbednom energijom • Studija slučaja
16	2.1.3 Mobilizacija industrije za čistu i cirkularnu ekonomiju • <i>Esej</i>
23	2.1.4 Izgradnja i renoviranje na energetske i resursno efikasan način • Studija slučaja
34	2.1.5 Ubrzanje prelaska na održivu i pametnu mobilnost • Studija slučaja
40	2.1.6 Od farme do viljuške: projektovanje pravednog, zdravog i ekološki prihvatljivog sistema ishrane • Studija slučaja
48	2.2 Integrisanje principa održivosti u sve javne politike EU
48	2.2.1 Pronalaženje zelenog finansiranja i investicija i obezbeđivanje pravedne tranzicije
52	2.2.2 Ozelenjavanje nacionalnih budžeta i slanje pravih cenovnih signala
53	2.2.3 Mobilizacija istraživanja i podsticanje inovacija
55	2.2.4 Pokretanje procesa obrazovanja i obuke
58	3 EU kao globalni lider (slušajući svet) • <i>Esej</i>
64	4 Zaključne napomene
65	Dodatna literatura

Predgovor • Evropa Nostra

HERMAN PARCINGER

IZVRŠNI PREDSEDNIK
EVROPA NOSTRE

Sa ponosom predstavljamo **Zelenu knjigu evropskog kulturnog nasleđa**, pionirski poduhvat Evropa Nostre i naših partnera, organizacije ICOMOS i Mreže za klimatsko nasleđe, a uz ključnu podršku Instituta Evropske investicione banke. Ovaj dokument je takođe zasnovan na neprocenjivom doprinosu članova Evropske alijanse za nasleđe 3.3. i na podršci programa Kreativna Evropa Evropske unije.

Ovaj dokument šalje ubedljivu poruku o činjenici da naše kulturno i prirodno nasleđe imaju ključnu ulogu u ostvarivanju ambicija Evropskog zelenog dogovora i njegovog trajnog pozitivnog uticaja na društvo i životnu sredinu u Evropi.

Efikasno reagovanje na klimatske promene je definišući zadatak našeg vremena.

Efekti klimatskih promena vidljivi su u svakom delu sveta, a obim i brzina ovog fenomena su sve očigledniji i alarmantniji. To je naročito slučaj u Evropi, malom kontinentu sa veoma visokom gustinom naseljenosti i snažnom međuzavisnošću između ljudi i njihovog životnog okruženja. Bogat i raznolik pejzaž našeg kontinenta takođe je duboko isprepletan sa kulturnim nasleđem - bilo da je materijalno ili nematerijalno, urbano ili ruralno, kopneno ili priobalno. Klimatske promene, shodno tome, utiču i na ljude i na njihovu životnu i radnu sredinu. Evropa Nostra je stoga prepoznala klimatsku akciju kao ključni prioritet u našoj programskoj agendi: podržali smo i aktivni smo članovi Mreže klimatskog nasleđa i sa ponosom smo dali svoj doprinos Samitu Ujedinjenih nacija o klimi održanom u septembru 2019. Ovaj dokument potvrđuje taj strateški cilj i našu posvećenost.

Klimatska vanredna situacija odvija se i usred zdravstvene krize bez presedana izazvane izbijanjem pandemije COVID-19. U takvom kontekstu, vanredan izazov zahteva vanrednu kolektivnu mobilizaciju i akciju.

Pozdravljamo snažnu posvećenost Evropske unije u postavljanje Evropskog zelenog dogovora u samo središte evropskog socioekonomskog oporavka posle pandemije COVID-19. Ali moramo da radimo više, brže i odlučnije. Svaki pojedinac, svaki profesionalni i ekonomski sektor, svaki političar, svi mogu da daju svoj doprinos u suočavanju sa klimatskim i ekološkim vanrednim situacijama. **Lideri i institucije EU mogu da računaju na nasleđe kao zajednicu, kao nezaobilaznog saveznika u ovom izazovnom poduhvatu.**

Ovaj dokument pokazuje da su Evropski zeleni dogovor i kulturno nasleđe usko međusobno povezani. Evropski zeleni dogovor ima za cilj da ograniči porast temperature na 1.5°C, što je ključni prag za zaštitu velikog dela naše baštine i zaustavljanje pada biodiverziteta u našim prirodnim sredinama. Činjenica je da se naše zajedničko kulturno nasleđe - kao i svaki drugi aspekt našeg života - suočava sa egzistencijalnim pretnjama zbog globalnog zagrevanja.

Međutim, kulturno nasleđe je takođe deo rešenja. Mnoge dimenzije Evropskog zelenog dogovora, kao što su renoviranje zgrada, cirkularna ekonomija, strategija *od farme do viljuške* i biodiverzitet imaju jasno povezane kulturne aspekte. Kao što je dokazano ovim dokumentom, kulturno nasleđe nudi ogroman potencijal za pokretanje klimatskih akcija, ima uticaj na obrasce potrošnje i podržava tranziciju ka zdravijem, zelenijem i pravednijem društvu i ekonomiji. Štaviše, kulturno nasleđe može da bude katalizator pozitivnih promena, jer ima moć da poveže ljude sa mestima, podstakne osećaj pripadnosti i socijalnu inkluziju.

Zbog toga je kulturno nasleđe takođe suštinska i nezamenljiva komponenta inicijative Novi evropski Bauhaus, koju je nedavno pokrenula predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen. Evropa Nostra je počastvovana i ponosna što je među prvih trinaest partnera inicijative Novi evropski Bauhaus. Svesni smo velikog izazova i odgovornosti koji to podrazumeva, i nastojaćemo da sve naše aktivnosti uskladimo sa vrednostima i ciljevima ove inovativne i transformativne akcije. Objavljivanje i široka distribucija ovog dokumenta takođe doprinose ovom naporu.

Šire gledano, kulturno nasleđe može da bude snažan pokretač za oporavak Evrope, jer je povezano sa svim aktuelnim prioritetima Evropske unije: od podrške obrazovanju i digitalnoj transformaciji do podrške sektoru turizma, od stvaranja visokokvalifikovanih i dobro plaćenih radnih mesta, do revitalizacije istorijskih gradova, sela i seoskih područja, od podrške socijalnoj koheziji radi poboljšanja fizičkog i mentalnog blagostanja građana i zajednica. Stoga smo čvrsto uvereni da je kulturno nasleđe vektor za postizanje vizije i dugoročnih strateških ciljeva Evropske unije, uključujući i one iz Evropskog zelenog dogovora. **Za kulturno nasleđe, izazov nije samo očuvanje naše prošlosti, već i oblikovanje naše budućnosti.**

Ponosni smo na dragoceno dugogodišnje partnerstvo između Evropa Nostre i Instituta Evropske investicione banke, koje je više od sedam godina zasnovano na zajedničkoj viziji kulturnog nasleđa kao pokretača održivog razvoja. Zelena knjiga je još jedan konkretan rezultat ove odlične saradnje. Takođe pozdravljamo našu plodnu saradnju sa nevladinom organizacijom ICOMOS i Mrežom klimatskog nasleđa u radu na ovom dokumentu ali i u drugim zajedničkim aktivnostima. Posebnu zahvalnost dugujemo glavnom autoru, Endru Potsu, koordinatorskoj grupi za klimatske promene i nasleđe (CCHWG) organizacije ICOMOS za njegovu izuzetan stručni doprinos, kao i svim drugim stručnjacima koji su uzeli učešće u kreiranju ovog dokumenta. Ovaj rad je rezultat našeg kolektivnog znanja, iskustva i posvećenosti.

Zelena knjiga potvrđuje našu kolektivnu ambiciju da postanemo odlučni ambasadori Evropskog klimatskog pakta. Posvećeni smo tome da ga široko širimo u krugovima i zajednici evropskog nasleđa i skrenemo pažnju donosiocima odluka na svim nivoima - evropskim i nacionalnim, regionalnim i lokalnim. Očekujemo da će ovaj document, biti od posebnog interesa u kontekstu inicijative Novi evropski Bauhaus, razvoja Urbane i Ruralne agende EU, kao i Evropske strategije za sprovođenje ciljeva održivog razvoja. Ovaj dokument nema za cilj da pruži sve odgovore, niti da se sveobuhvatno bavi višestrukim implikacijama veze između kulturnog nasleđa i klimatskih akcija. Naprotiv, naglašava ključna pitanja koja će, nadamo se, predstavljati polaznu tačku i izvor inspiracije za dalje razmišljanje i za nove aktivnosti zainteresovanih stran, kako u sektoru nasleđa tako i u klimatskim sektorima. Uvereni smo da će Zelena knjiga postati referentna tačka za ovu temu i da će postaviti temelje za relevantne, postojeće i na činjenicama zasnovane javne politike i mere u ovoj oblasti.

Ovim dokumentom takođe želimo da predstavimo zagovarački okvir, i okvir za predlaganje javnih politika i široku mobilizaciju zajednice kulturnog nasleđa u korist klimatskih akcija uopšte, a posebno za uspeh Evropskog zelenog dogovora. **Ali iznad svega, smatramo da je ovo prvi korak ka trajnoj i korisnoj saradnji svih zainteresovanih organizacija, javnih i privatnih. Naša snažna posvećenost i podrška mobilizaciji svih zajednica u oblasti kulturnog nasleđa u korist klimatske akcije, ne prestaje ovde - ovaj dokument je samo početak!**

Herman Parcinger
Izvršni predsednik Evropa Nostre

Predgovor • ICOMOS

TEREZA PATRISIO

PRESEDNICA
ICOMOS

Međunarodni savet za spomenike i spomeničke celine (ICOMOS) sa ponosom daje svoj doprinos implementaciji Evropskog zelenog dogovora.

Prema Godišnjem izveštaju UN za 2020. godinu koji meri jaz između očekivanih emisija i emisija dogovorenih Pariskim sporazumom, emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) uzrokovane ljudskim faktorom, vode planetu ka porastu temperature iznad 3°C u ovom veku, sa katastrofalnim posledicama po ljude, planetu i nasleđe. Suočena sa ovim zapažanjem, Generalna skupština ICOMOS, održana u decembru 2020. godine, proglasila je klimatsko i ekološko vanredno stanje i pozvala na hitnu kolektivnu akciju za zaštitu kulturnog i prirodnog nasleđa od posledica klimatskih promena. Ovo uključuje posebne mere prilagođavanja, ali i implementaciju pristupa predostrožnosti koji ima za cilj ograničavanje globalnog zagrevanja na 1.5°C, u poređenju sa preindustrijskim nivoima.

Evropski zeleni dogovor je ambiciozna inicijativa za podršku klimatskoj akciji i za poštovanje Zemljinih resursa. On odražava pristup predostrožnosti za koji ICOMOS veruje da je preko potreban. Iz tog razloga, Evropa Nostra i ICOMOS – dve najuticajnije organizacije za transnacionalno nasleđe – udružile su snage u okviru Zelene knjige evropskog kulturnog nasleđa kako bi ponudile naš kolektivni uvid i znanje o kulturnom nasleđu, kao suštinskoj komponenti za pravednu tranziciju ka održivoj i klimatski neutralnoj Evropi.

Bogato kulturno nasleđe Evrope može da podrži implementaciju svakog elementa Evropskog zelenog dogovora. Strategije zasnovane na kulturi mogu da pomognu povećanju ambicija i kapaciteta zajednica za delovanje, da podrže prilagođavanje i otpornost na klimatske promene, doprinesu mitigacionim merama u cilju smanjenja emisija štetnih gasova, i otklone gubitke i štetu nastalu od klimatskih uticaja.

Kulturno nasleđe je posebno važno za strategije Zelenog dogovora usmerene na urbane i ruralne predele Evrope, kao što su program *Talas obnove EU i Novi evropski Bauhaus*. Kao nosilac kulturnih i društvenih vrednosti, održive upotreba i ponovne upotreba izgrađenog nasleđa, nasleđe umanjuje naš ekološki otisak i ekološke troškove rušenja i izgradnje. Nasleđe je izvor znanja – građevine koje su preživjele vekove su najodrživije, njihov celoživotni karbonski otisak je minimalan. Učenje veština o tradicionalnoj gradnji i materijalima, daje podršku inovacijama u celokupnom građevinskom sektoru. ICOMOS se nada da će analiza omogućena Zelenom knjigom informisati dalji razvoj strategija *Talas obnove EU i Novi evropski bauhaus*.

Nasleđe je ključna komponenta u većini evropskih konvencija i političkih prioriteta. Evropa je 2018. proslavila Evropsku godinu kulturnog nasleđa ističući ulogu nasleđa u izgradnji budućnosti Evrope. ICOMOS se aktivno angažovao u tim naporima, između ostalog i kroz razradu *Principa kvaliteta intervencija koje finansira EU, sa potencijalnim uticajem na kulturno nasleđe*. Oni pružaju korisne preporuke i kriterijume selekcije za sve zainteresovane strane, direktno ili indirektno angažovane u intervencijama koje finansira EU, a koje bi mogle da utiču na kulturno nasleđe, i mogu se koristiti za jačanje temelja održivih investicija koje su ključne za implementaciju Evropskog zelenog dogovora. Na primer, oni mogu da doprinesu nedostajućim društvenim i kulturnim dimenzijama nove Uredbe EU o taksonomiji, koja je osmišljena da klasifikuje ekološki održive aktivnosti.

ICOMOS je globalna organizacija eksperata za nasleđe iz stotinu pedeset i jedne države sveta i aktivna je širom Evrope. Sa svojim Međunarodnim naučnim komitetima i radnim grupama koje uključuju neprikosnoveno stručno znanje eksperata, ICOMOS ima istoriju u rešavanju pitanja klimatskih promena, održivog razvoja i klimatske neutralnosti.

ICOMOS je zadovoljan što su autori izabrali da Zelenu knjigu evropskog kulturnog nasleđa oslone na okvir koji je postavljen u izveštaju organizacije ICOMOS za 2019. godinu pod naslovom *Budućnost naše prošlosti: angažovanje kulturnog nasleđa u klimatskoj akciji*. Osmišljen da pruži referentnu smernicu u odnosu na koju zajednice nasleđa mogu da mere svoje delovanje u korist klimatske akcije, to je takođe sredstvo koje pomaže kreatorima politika u oblasti klimatskih promena da dobiju veće razumevanje, i budu u većoj vezi sa kulturnim nasleđem. Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa unapređuje ove dvostruke ciljeve preporukama usmerenim i na delatnike iz oblasti nasleđa i na kreatore politika odnosno donosioce odluka.

U izveštaju *Budućnost naše prošlosti* zaključuje se da realizacija potencijala kulturnog nasleđa za uspešno delovanje klimatskih akcija, zahteva i bolje prepoznavanje kulturnih dimenzija klimatskih promena i prilagođavanje ciljeva i metodologija prakse nasleđa. Stručno znanje organizacije ICOMOS, kao i znanje mnogih drugih, može doprineti tom poduhvatu. Potrebno je da razvijamo obuku za istraživanja i razvoj veština. Prilagođena rešenja i standardi biće potrebni za različite vrste kulturnog nasleđa, kako bi se postigli najbolji ishodi i izbegle nepovratne greške.

ICOMOS se raduje saradnji sa Evropskom komisijom i prilici da doprinese razvijanju znanja i stručnosti na ovom ambicioznom i suštinski značajnom putu.

Tereza Patrisio
Predsednica ICOMOS

Predgovor • Institut Evropske investicione banke

**FRANCISCO
DE PAULA COELHO**

DEAN OF THE
EUROPEAN
INVESTMENT BANK
INSTITUTE

84% i 57%. Ovaj prvi broj predstavlja procenat Evropljana koji smatraju da im je kulturno nasleđe lično važno kao i važno za Evropsku uniju. Ovaj podatak objavljen je u prvom Evrobarometru (Sektor Evropske komisije koji se bavi analizom istraživanja javnog mnjenja) na tu temu, sprovedenom tokom prve ikada Evropske godine kulturnog nasleđa, 2018. godine. Drugi broj, predstavlja procenat Evropljana koji kažu da ekonomski oporavak posle pandemije mora da uzme u obzir klimatsku vanrednu situaciju. Ovaj drugi podatak je rezultat klimatskog istraživanja Evropske investicione banke (EIB) objavljenom početkom marta 2021.

Ove dve brojke objašnjavaju zašto je Institut EIB odlučio da podrži ovu inovativnu Zelenu knjigu evropskog kulturnog nasleđa koju je pripremio naš dugogodišnji partner Evropa Nostra u partnerstvu sa organizacijom ICOMOS i Mrežom za klimatsko nasleđe.

EIB je banka Evropske unije. Nastala je Rimskim sporazumom pre više od šezdeset godina, kako bi se obezbedilo finansiranje zdravih investicionih projekata u novoj zajedničkoj ekonomskoj oblasti koja se tada zvala Zajedničko tržište. Od tada, EIB je rasla sa širenjem Evropske unije jer je svaka nova država-članica postala deoničar, i do sada je podržala više od 12.000 investicionih projekata, od kojih 90% u EU, generišući ukupan obim finansiranja od 3 trilion evra.

EIB je takođe i Klimatska banka Evropske unije. Ona igra vodeću ulogu u prikupljanju finansija potrebnih za smanjenje štetnih emisija, pomaže zemljama da se prilagode uticajima klimatskih promena i doprinose postizanju ciljeva ekološke održivosti.

Volimo da kažemo da je klima u središtu svega što radimo jer su klimatske promene dugi niz godina jedan od glavnih finansijskih prioriteta EIB, što predstavlja 24,2 milijarde evra ili 37% odsto njenih kreditnih aktivnosti u protekloj godini. I zato što se svaki projekat koji EIB razmatra, bez obzira na njegov prioritet, pažljivo analizira od strane naših inženjera i stručnjaka iz ugla njegovog uticaja na klimatske promene. Ali i zbog toga što je 2019. godine EIB postala prva međunarodna finansijska institucija u svetu koja je prestala da finansira investicione projekte sa fosilnim gorivom, istovremeno predstavljajući ambiciozan plan za davanje veće podrške Evropskom zelenom dogovoru, koji je pokrenula Evropska komisija, kako bi Evropa postala prvi kontinent bez upotrebe ugljenika do 2050.

Ova Mapa puta Klimatske banke nagoveštava hitnost sa kojom EIB gleda na klimatsku krizu i krizu životne sredine. Ona predstavlja našu posvećenost, kao klimatske banke EU, da uskladimo sav naš rad sa Pariskim sporazumom, da širom sveta podržimo tehnologije sa niskim ugljenikom i pomognemo da se ispune Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija.

U praksi, Mapa puta će usmeravati naše aktivnosti u godinama koje dolaze u cilju povećanja udela finansiranja koje EIB izdvaja za klimatske akcije i ekološku održivost sa današnjih oko 30% na najmanje 50% do 2025. godine da bismo dostigli cifru od trilion evra –dobro

ste pročitali! - ulaganja u klimatske akcije i ekološku održivost u odlučujućoj deceniji od 2021. do 2030. godine.

EIB će dati svoj doprinos nameri da se prestane sa podrškom tradicionalnim energetske projektima na fosilna goriva i proširiti je na druge oblasti fokusirane na čistu energiju, inovativne tehnologije i digitalizaciju, koje će igrati značajnu ulogu u modernizaciji i dekarbonizaciji industrije.

EIB će zadržati vodeću poziciju na tržištima kapitala, kao prva institucija koja je 2007. godine izdala zelene obveznice. Takođe će, preko Instituta EIB-a koju imam čast da predvodim, podržati istraživačke aktivnosti na dve univerzitetske katedre, prvom katedrom za klimu na Evropskom univerzitetskom institutu (EUI) u Firenci, i Evropskom katedrom za nauku o održivom razvoju i klimatskoj tranziciji na Pariskom institutu političkih nauka (Sciences Po).

EIB daje kredite za podršku projektima u više od stotinu zemalja širom sveta. Oko 7 milijardi evra se svake godine izdvaja za projekte u partnerskim zemljama van EU, a skoro polovina ovog iznosa namenjena je projektima koji doprinose borbi protiv globalnog zagrevanja. Borba protiv klimatskih promena i njenih efekata mora da ide napred u skladu sa naporima da se promoviše i sprovodi održivi razvoj. A borba za klimu ide ruku pod ruku sa naporima da se zaštiti kulturno nasleđe.

EIB je tokom mnogo godina investirala u kulturno nasleđe, na primer podržavajući investicije povezane sa pripremama Evropske prestonice kulture u Plzenu (Češka), Peču (Mađarska) i Valeti (Malta); kao i u programu Medinas u Tunisu. Finansirao je renoviranje ili unapređenje objekata kulturnog nasleđa direktno, kao i kroz okvirne zajmove za podršku projektima urbanog razvoja. Kulturno nasleđe je integrisano u nekoliko projekata urbane revitalizacije kao važan element (nedavni primeri su Katovice, Malta, Mančester ili Lil).

Institut EIB je aktivan u ovom polju od 2013. godine, kroz partnerstvo sa našim prijateljima iz Evropa Nostre. Kroz program *7 Najugroženijih* okupili smo stručnost penzionisanog osoblja naše banke, inženjere, eksperte, kako bismo zaštitili mesta nasleđa. Potpisali smo Berlinski poziv na akciju za kulturno nasleđe krajem Evropske godine kulturnog nasleđa. I odlučili smo da podržimo Zelenu knjigu o evropskom kulturnom nasleđu jer verujemo da kulturno nasleđe može biti karika koja nedostaje između Evropljana i Evropskog zelenog dogovora.

Kulturno nasleđe je ključni adut koji doprinosi tome da Evropa bude turistička destinacija broj jedan u svetu. Turizam je treća najvažnija društveno-ekonomska aktivnost u EU, doprinoseći sa 415 milijardi evra bruto društvenom proizvodu i zapošljavajući više od 15 miliona ljudi.

Ali kulturno nasleđe je više od „značajnog kreatora radnih mesta u Evropi“ ili „važnog izvora kreativnosti i inovacija“. Kulturno nasleđe ujedinjuje Evropljane. Evropljani su ponosni na svoje kulturno nasleđe. Kako piše Herman Parcinger, predsednik Evropa Nostre u svom eseju pod naslovom *Šta nas vezuje*, objavljenom u seriji *Velike ideje* Evropske investicione banke: „Svidalo nam se to ili ne, svi smo suštinski povezani sa našom prošlošću“. Ova veza takođe može da predstavlja vezu između evropskih građana i Evropskog zelenog dogovora i temelj naše zajedničke zelenije budućnosti.

Fransisko de Paula Koeljo
Dekan Instituta Evropske investicione banke

Uvod

Evropska komisija je u decembru 2019. godine predstavila Evropski zeleni dogovor.¹ Ova transformativna agenda ima za cilj da poveže širok spektar javnih politika u cilju rešavanja niza isprepletanih problema, među kojima je i ekonomski model koji se oslanja na sve veću eksploataciju oslabljene baze resursa, zatim potreba da se efekti evropskog ekonomskog rasta raspodele na pravedniji način, kao i egzistencijalni izazovi izazvani dvostrukom krizom – krizom klimatskih promena i krizom gubitka biodiverziteta.²

Rađanje Evropskog zelenog dogovora odvijalo se uporedo sa pandemijom COVID-19. Pandemija, klimatske promene i kriza biodiverziteta na planeti³ na neki način proizlaze upravo iz prekida našeg odnosa sa prirodom.⁴ Pandemija stoga ne samo da nije obezvređila značaj Evropskog zelenog sporazuma, već je, naprotiv, intenzivirala njenu relevantnost i hitnost. Takođe nas je naučila novim suštinskim poukama, uključujući i onu koja ukazuje na činjenicu da su ekološki problemi ujedno i socijalni problemi.

Još jedna velika pouka koju smo naučili iz perioda pandemije, a koja takođe snažno naglašava značaj Evropskog zelenog dogovora, jeste da naše napredovanje mora biti definisano uprkos nacionalnim, lokalnim i ličnim razlikama. Hvatanje u koštac sa ovim problemima predstavlja poziv Evropljanima da se ohrabre i ponovo zamisle svoju budućnost i preuzmu drugačiju sudbinu a to je inkluzivnije, zelenije i sveukupno bolje i snažnije društvo.⁵ Međutim, da bi ponovo zamislili svoju budućnost, Evropljani prvo moraju ponovo da otkriju i ponovo nađu zajednički jezik i zajedničke temelje. Oni moraju da crpe energiju i inspiraciju iz izvora svog *zajedništva*.⁶

Time se postavlja ključno pitanje: mogu li Evropljani ujediniti svoje napore da transformišu svoj način života koji ih je poslednjih godina zbližavao na osnovu zajedničke materijalne egzistencije? Odgovor je, sasvim jednostavno – *da*. Iz prostog razloga što biti Evropljanin potiče iz nečeg dubljeg od onoga što je zajedničko iskustvo današnjih obrazaca potrošnje. Potiče iz zajedničkog evropskog nasleđa – predstavljenog kroz taj *složeni i višeslojni* Geamkunstwerk (*Gesamtkunstwerk*),⁷ koji su stvorile prošle i sadašnje generacije, a koji predstavlja pravu kulturnu osnovu na kojoj se gradi Evropa.

Kultura i nasleđe su, upravo, ono što povezuje ovu komplikovanu zagonetku. Kulturno nasleđe predstavlja sidro koje povezuje ljude sa mestima. Ono stvara koheziju i povezuje ljude jedne sa drugima na načine koji omogućavaju zajedničko delovanje. Dok klimatske promene mogu ugrožavati i utiču na kulturne identitete i prakse, kultura – od umetnosti do nasleđa – je izvor kreativnosti, inovativnosti i mudrosti, koji mogu da inspirišu i predvode tranziciju ka budućnosti bez fosilnih goriva i otpornoj na klimatske promene.

1 European Commission „Evropski zeleni dogovor“, COM (2019)640, 11 Dec 2019

2 See generally Frans Timmermans, 'The European Green Deal as a growth strategy,' Speech, Bruegel Annual Meetings, Brussels, 1 September 2020, accessed 25 January 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_20_1551.

3 IPBES, Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services [E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, and H. T. Ngo (editors)] (IPBES secretariat, Bonn, 2019).

4 David M. Morens and Anthony S. Fauci, 'Emerging Pandemic Diseases: How We Got to COVID-19,' Cell Volume 182, Issue 5, 3 September 2020: 1077-1092, accessed 25 January 2021. [https://www.cell.com/cell/pdf/S0092-8674\(20\)31012-6.pdf](https://www.cell.com/cell/pdf/S0092-8674(20)31012-6.pdf).

5 Timmermans, supra note 2.

6 Hermann Parzinger, 'Togetherness - A new heritage deal for Europe' (European Investment Bank, 2020), accessed 25 January 2021. <https://www.eib.org/en/publications/eib-big-ideas-togetherness-a-new-heritage-deal-for-europe>.

7 Id.

Kako bi se iskoristile ove prednosti, potrebno je staviti snažniji naglasak na suštinski značaj evropskih kulturnih vrednosti na svim nivoima, uključujući i javne politike u oblastima zaštite životne sredine i ekonomije. **Ukratko, to znači postavljanje zajedničkog evropskog nasleđa u središte Evropskog zelenog dogovora.**

Evropski sektor kulturnog nasleđa, koji je izuzetno bogat i raznolik, spreman je partner za učešće na ovom hitnom zadatku, što je jasno naznačeno u Manifestu Evropske alijanse za nasleđe objavljenom na Dan Evrope – 9. maja 2020. godine.⁸

Proširenje mogućnosti za delovanje u radu sektora kulturnog nasleđa, kao i njegovo prilagođavanje u cilju sveobuhvatnih društvenih, ekoloških i ekonomskih ambicija Evropskog zelenog dogovora, svakako će biti izazov – bar u početku. Isto svakako važi i za njihove kolege u sektoru životne sredine koji će se suočiti sa poteškoćama u savladavanju značajnih kulturnih i društvenih aspekata koje su deo ove transformacije.

Ali i ovde imamo još jednu lekciju naučenu iz iskustva pandemije COVID-19 - svi moramo da učimo i podržavamo jedni druge. Upravo u tom duhu solidarnosti i zajedničke posvećenosti pripremljena je ova Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa. Njena ambicija je da inspiriše i mobiliše sve zajednice u oblasti kulturnog nasleđa, životne sredine i svih drugih sektora kako bi udružila snage i doprinela odlučnoj i transformativnoj klimatskoj akciji i obezbedila bolju budućnost za sve.

8 European Heritage Alliance, Manifesto, 'Cultural Heritage: a powerful Catalyst for the Future of Europe,' 2020. https://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2020/09/20200915-EHA-MANIFESTO-layout_high-res.pdf.

Metodologija i zahvalnost

Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa pripremljena je na inicijativu Evropa Nostre u saradnji sa Međunarodnim savetom za spomenike i spomeničke celine (ICOMOS). Ovaj dokument ne bi bio moguć bez finansijske podrške i vođstva kolega iz Instituta Evropske investicione banke (EIB), kojima se ovim putem zahvaljujemo.

Projekat je unapređen zahvaljujući predlozima Savetodavne grupe eksperata koju je činilo šest evropskih eksperata pokrivajući po jednu temu iz oblasti kojom se bave. Takođe, osnovan je uređivački odbor koji je vodio projekat a koji su činili predstavnici Evropa Nostre i organizacije ICOMOS.

Polazna tačka za pripremu Zelene knjige bio je raniji globalni izveštaj pod nazivom *Budućnost naše prošlosti: uključivanje kulturnog nasleđa u klimatsku akciju* koji je 2019. godine objavio ICOMOS.⁹ Prvi deo tog izveštaja ističe potrebu za pozitivnom, na javnim politikama zasnovanom vizijom uloge kulturnog nasleđa u reagovanju na klimatske promene i ostvarivanju ciljeva Pariskog sporazuma.¹⁰ Namera je bila da se razgovara o nasleđu, koristeći logiku i rečnik klimatskih akcija i klimatskih nauka.

Priprema ovog rada inspirisana je i srodnim diskusijama održanim tokom Samita Evropske kulturnog nasleđa održanog 30. oktobra 2019. godine u Parizu¹¹ i Evropske konferencije o podsticanju saradnje u vezi sa kulturnim nasleđem u opasnosti, koje je organizovano u okviru hrvatskog predsedavanja Evropskom unijom od 26-28. februara 2020. godine u Dubrovniku.¹²

U cilju realizacije Zelene knjige evropskog kulturnog nasleđa, pripremljen je nacrt koji je prikazao korelaciju osnovnih veština i razmatranja u oblasti kulturnog nasleđa, sa ključnim komponentama Evropskog zelenog dogovora, koristeći okvir uspostavljen u izveštaju organizacije ICOMOS. Nacrt je zatim unapređen savetima stručnjaka. Ova poboljšana verzija nacrtu zatim je podeljena različitim zainteresovanim stranama u sektoru kulturnog nasleđa, uključujući i članove Evropa Nostre i organizacije ICOMOS, kao i članove Mreže za klimatsko nasleđe¹³ i Evropske alijanse za nasleđe.¹⁴

Ovim konsultacijama dobili smo značajan broj povratnih informacija, koje su inkorporirane u izradi drugog nacrtu dokumenta. Taj nacrt zatim je podeljen i razmatran sa predstavnicima Generalne direkcije Evropske komisije za obrazovanje, omladinu, sport i kulturu.

9 ICOMOS Climate Change and Cultural Heritage Working Group. *The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action* (ICOMOS, Paris, 2019)[Hereinafter, 'Future of Our Pasts'].

10 Conference of the Parties, Adoption of the Paris Agreement, Dec. 12, 2015, U.N. Doc. FCCC/CP/2015/L.9/Rev/1 (12 December 2015)[Hereinafter, the 'Paris Agreement'].

11 Europa Nostra, 'European Cultural Heritage Summit 2019 – European Policy Debate,' accessed 05. februara 2021. <https://www.europanostra.org/european-policy-debate-in-paris-addresses-key-and-pressing-issues-related-to-cultural-heritage/>.

12 Ministry of Culture of the Republic of Croatia, 'Fostering European Cooperation for Cultural Heritage at Risk Expert Conference, 26 – 28 February, Dubrovnik – Lazareti,' accessed 25 January 2021. https://min-kulture.gov.hr/UserDocImages/arhiva/HRPRES2020/Final_Fostering%20European%20Cooperation%20for%20Cultural%20Heritage%20at%20Risk%20Conference%20programme.pdf.

13 The Climate Heritage Network is a voluntary, mutual support network of hundreds of organisations around the world committed to increasing the role of arts, culture, and heritage in tackling climate change and achieving the ambitions of the Paris. www.climateheritage.org.

14 The European Heritage Alliance is an informal platform of approximately 50 European and International networks active in the wider field of cultural heritage. www.europeanheritagealliance.eu.

U junu 2020. godine otvorena je *onlajn* konsultacija za javnost i za sve aktere koji su voljni da doprinesu Zelenoj knjizi evropskog kulturnog nasleđa. Tokom ove konsultacije prikupljeni su brojni sadržajni odgovori iz cele Evrope.

Na osnovu povratnih informacija dobijenih od svih ovih relevantnih učesnika u procesu, razvijeno je nekoliko nacrti Zelene knjige. Te nacрте razmotrili su konsultanti, i drugi pozvani eksperti. Nakon toga pripremljen je predlog koji je razmatran na vebinaru održanom u novembru u okviru Međunarodne nedelje klimatskog nasleđa 2020. godine uz učešće Fransiska de Paule Koelja, dekana Instituta EIB i Gijs de Vrisa, višeg gostujućeg saradnika Londonske škole ekonomije i političkih nauka.¹⁵

Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa je stoga rezultat jednog istinskog saradničkog i inkluzivnog procesa kroz koji je mobilisano i akumulirano znanje i stručnost širokog spektra učesnika. Projektni tim želi da se zahvali svim organizacijama i pojedincima koji su dali svoje mišljenje u pripremi ovog dokumenta.

Zelena knjiga obraća se dvema glavnim publikama. Ona je upućena delatnicima i profesionalcima u sektoru nasleđa, uključujući gradske, regionalne i nacionalne organizacije za nasleđe; profesionalce i pojedince, organizacije koje se bave zagovaranjem, heritologe i naučnu zajednicu u oblasti nasleđa. Zelena knjiga podjednako je namenjena klimatolozima i kreatorima politika; stručnjacima za klimatske promene i životnu sredinu, i onima posvećenim zagovaranju u ovoj oblasti koji su zainteresovani za saradnju sa sektorom kulturnog nasleđa u cilju poboljšanja svog uticaja i rada, kao i nosiocima javnih funkcija, uključujući i one koji su odgovorni za oblast energetike i borbe protiv klimatskih promena, a koji nastoje da shvate ulogu nasleđa u klimatskim akcijama.

Iskreno se nadamo da će ovaj dokument pokrenuti i inspirisati dalja istraživanja i aktivnosti koji ukazuju na relevantnost kulturnog nasleđa u okviru svake oblasti Evropskog zelenog dogovora. Posebnu pažnju treba posvetiti boljem razumevanju akcija koje bi mogle da dovedu do stvarnih ili percipiranih neslaganja između ciljeva Evropskog zelenog dogovora i ciljeva Evropske unije koji definišu *poštovanje njene bogate kulturne i jezičke raznolikosti, i ... potrebu da kulturno nasleđe Evrope bude zaštićeno i unapređeno*, kao što je navedeno u članu 3.3 Lisabonskog sporazuma.¹⁶

Kontekst u kojima su zabeleženi primeri takvih neslaganja uključuju podizanje infrastrukture obnovljive energije u kulturnim predelima ili veća gustina naseljenosti u istorijskim celinama.

Postavljanje solarnih panela na istorijske zgrade ili objekte pod zaštitom, takođe mogu dovesti do tenzija, kao i renoviranje istorijskih objekata u cilju energetske efikasnosti kada se preduzimaju na načine koji su u sukobu sa očuvanjem vrednosti nasleđa. Drugi primeri uključuju višegeneracijski gubitak sredstava za život vezanih za ekonomiju zasnovanu na eksploataciji čvrstih goriva, kao i potrebu da se smanje emisije sa efektom staklene bašte povezane sa oblicima masovnog turizma od kojih zavise neke kulturne atrakcije. Ovaj dokument zasniva se na čvrstom uverenju da su u slučaju ovakvih primera i tenzija, scenariji u kojima sve strane pobeđuju, poželjni i dostižni. Kulturno nasleđe može pomoći u ostvarivanju vitalnih ciljeva Evropskog zelenog dogovora i, na odgovarajući način, zelena tranzicija Evrope može pomoći u zaštiti i unapređivanju kulturnog i prirodnog nasleđa Evrope.

15 Culture x Climate, 'Put Cultural Heritage at the Centre of the European Green Deal: A preview of the European Heritage Green Paper,' accessed 25 January 2020. <https://www.culturexclimate.org/event-list/regional-forums/europe-commonwealth>.

16 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, OJ C 306, 17.12.2007, at page C306/11. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>.

Učesnici na projektu

Menadžer projekta i glavni autor

Andrew Potts, JD, Coordinator, ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group

Projektni tim Evropa Nostre

Sneška Kvadlih-Mihailović, Generalna sekretarka

Sara Zanini, Referentkinja za evropske projekte

Lorena Aldana, Koordinatorica za evropske politike

Viki Makridu, Digitalne komunikacije i društvene mreže

Upravni odbor *(po abecednom redu)*

Hose A. Alonso, ICOMOS predstavnik Grupe za Evropu

Grejam Bel, FRSA, član Upravnog odbora Evropa Nostre

dr Gi Klos, izvršni potpredsednik Evropa Nostre

Bruno Rosinjol, direktor programa za klimatsko i kulturno nasleđe,
Institut Evropske investicione banke

prof. dr. Stefan Simon, direktor Istraživačke laboratorije Rathgen,
Državni muzeji Berlin – Prusko kulturno nasleđe

dr Paolo Viti, član Upravnog odbora Evropa Nostre

profesor Hristos S. Zerefos, klimatski izaslanik za Grčku; generalni sekretar,
Atinska akademija

Savetodavna grupa eksperata (stručna oblast)

Madlen Koste, Slow Food (*Od farme do viljuške*)

dr Antonija Gravanjuolo, Institut za istraživanje inovacija i razvojnih usluga,
Savet za nacionalna istraživanja (CNR IRISS) Italija (*Cirkularna ekonomija*)

Kit Džouns, Nacionalni fond (Engeska, Vels i Severna Irska) (*Čista energija*)

Iljan Lamli, An Taisce – Nacionalni fond Irske (*Od farme do viljuške i Pravedna tranzicija*)

dr Johana Laisner, Fraunhofer-Gesellschaft (*Talas obnove*)

dr Valerija Markolin, Alijansa za kreativnu mobilnost (*Pametna mobilnost*)

Dr Jermina Stanojev, Nezavisna ekspertkinja/Univerzitet u Upsali (*EU kao Globalni Lider*)

Jael Pancer, Slow Food (*Od farme do viljuške*)

NAPOMENA: Zelena knjiga prati strukturu, naslove i poglavlja komunikacione platforme Evropske komisije za Evropski zeleni dogovor¹⁷. Dužina i obim različitih poglavlja Zelene knjige uglavnom odgovaraju onima iz samog Evropskog zelenog dogovora, prilagođenih na način da omogućavaju ispitivanje dimenzija kulturnog nasleđa kroz svaku temu.

1

Okupljanje oko zahteva da se neodložan izazov pretvorimo u jedinstvenu priliku

Evropski zeleni dogovor ima za cilj da se uhvati u koštac sa klimatskim i ekološkim izazovima koji su zadatak ove generacije. Klimatske promene su jedna od najznačajnijih i najbrže rastućih pretnji ljudima i njihovom kulturnom nasleđu širom sveta.¹⁸ Ljudi su već zagrejali planetu za oko 1°C od preindustrijske ere.¹⁹ Posledice tog uticaja su raseljavanje stanovništva i nanošenje štete infrastrukturi, ekosistemima i društvenim sistemima – uključujući kulturno nasleđe.

Evropski zeleni dogovor je odgovor na ove izazove. Cilj ove politike je da se zaštite, očuvaju i unaprede prirodni kapital Evropske unije i zaštite građani od rizika i uticaja vezanih za životnu sredinu.²⁰ Mnogi evropski istorijski gradovi direktno su ugroženi efektima klimatskih promena; isto tako, veliki deo evropskog zelenog nasleđa, uključujući elemente nematerijalnog nasleđa kao što su tradicija ishrane, ozbiljno je pogođen potencijalnim efektima ekoloških katastrofa. Klimatska nauka je ustanovila da svako dodatno povećanje zagrevanja ostavlja vidljive posledice.²¹ Dok globalno zagrevanje od 1.5°C ozbiljno ugrožava prirodne i ljudske sisteme planete, zagrevanje od 2°C biće znatno gore. Ograničavanje globalnog zagrevanja na 1.5°C je stoga od presudnog značaja. Evropski zeleni dogovor

17 The European Green Deal also includes sections on climate adaptation and on preserving and restoring ecosystems and biodiversity. Both of these are intended to be the subject of future phases of the European Heritage Green Paper. Climate change adaptation in human systems aims to minimise the adverse consequences of actual or expected climate change. This aim correlates closely to the core competencies and considerations of cultural heritage. See *Future of Our Pasts*, supra note 9, 35-45. The role of cultural heritage in addressing the biodiversity crisis is increasingly recognised. See Secretariat of the Convention on Biodiversity, 'Options for Possible Elements of Work on the Links Between Nature and Culture in the Post-2020 Biodiversity Framework,' 10 October 2019. <https://www.cbd.int/doc/c/9abf/3c28/2842fa5070ec8acad63d5ec4/sbstta-23-04-en.pdf>.

18 *Future of Our Pasts*, supra note 9, 1.

19 See generally IPCC, Summary for Policymakers. In: *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)] (World Meteorological Organization, Geneva, Switzerland, 2018). <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>. [Hereinafter, 'IPCC Summary for Policymakers'].

20 European Green Deal, 2.

21 IPCC Summary for Policymakers. See also Hans-Otto Pörtner, Co-Chair of IPCC Working Group II, quoted in IPCC Press Release, 'Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C approved by governments,' 8 October 2018 ('Every extra bit of warming matters, especially since warming of 1.5°C or higher increases the risk associated with long-lasting or irreversible changes.'). https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/pr_181008_P48_spm_en.pdf.

pomaže da ta ambicija bude na dohvat ruke. Zato je evropskom kulturnom nasleđu potreban Evropski zeleni dogovor.

Evropski zeleni dogovor naglašava da Evropska unija ima kolektivnu *spособnost*²² da transformiše svoju ekonomiju i društvo kako bi je stavila na održiviji put. Izazov je ogroman; akcenat na kolektivnoj dimenziji je kritično važan. Klimatski naučnici su nas naučili da će ograničavanje globalnog zagrevanja na 1.5°C zahtevati ne samo promene već i *brze i dalekosežne* sistemске²³ tranzicije u skoro do sada neviđenim razmerama.²⁴ Postizanje toga zahtevaće da cela Evropa radi zajedno, što znači da projekat mora da osvoji srca i umove Evropljana. Zajedničke vrednosti i zajedničko nasleđe Evrope imaju neosporan potencijal da podrže te ciljeve. Zbog toga je kulturno nasleđe od suštinskog značaja za uspeh Evropskog zelenog dogovora.

Komplementarnost između zajedničkih evropskih vrednosti i imperativa ekološke tranzicije zasnovana je na važnim evropskih precedentima. Članom 151. Sporazuma iz Maastrichta priznaje se transverzalnost kulture i uspostavlja formalni odnos između kulture i drugih segmenata evropske politike. U Odluci Evropskog parlamenta za 2018. godinu o Evropskoj godini kulturnog nasleđa (EYCH) naglašena je potreba da se „podstakne sinergija između kulturnog nasleđa i politike zaštite životne sredine integrisanjem kulturnog nasleđa u politiku zaštite životne sredine, arhitekture i planiranja, kao i promovisanjem energetske efikasnosti”.²⁵ Ovi principi mogu da predvode ekološku, ekonomsku i socijalnu integraciju od koje zavisi Evropski zeleni dogovor.

Zelena tranzicija će nas neminovno poremetiti, pa je potrebno da vodimo računa da ona bude pravična. Ljudi moraju biti na prvom mestu, a posebnu pažnju moramo obratiti na regione, industrije i radnike koji će se suočiti sa najvećim izazovima. S obzirom da će tranzicija doneti značajne promene, aktivno učešće javnosti i poverenje u tranziciju od najvećeg su značaja kako bi ova politika bila funkcionalna i prihvaćena. Radnici će morati da uče i razvijaju veštine koje zahteva zelena tranzicija. Uključivanje potencijala koje sa sobom nose zanati, kreativne industrije i kulturno nasleđe mogu da podrže pravednost ishoda i pomognu da se ostvare i zelena tranzicija i jačanje socijalne inkluzije.

Unapređenje položaja kulture i kulturnog nasleđa u Evropskom zelenom dogovoru takođe je u skladu sa Ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih nacija, Novom urbanom agendom UN, Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaia i drugim relevantnim međunarodnim poveljama.²⁶ Ovi dokumenti potvrđuju da prirodno i kulturno nasleđe mogu da daju svoj doprinos i da su ključni u omogućavanju otpornosti i održivog razvoja. Pariski sporazum na sličan način prepoznaje pozitivan doprinos tradicionalnih znanja lokalnih zajednica i starosedelaca u adaptaciji na klimatske promene.²⁷

Sektor kulturnog nasleđa zasniva se na principu međugeneracijske jednakosti, odnosno posvećenosti današnjih generacija da prenesu budućim generacijama nasleđe koje su

22 European Green Deal, supra note 1, 2 (emphasis added). Evropski zeleni dogovor, supra nota 1, 2 (naglasak se dodaje).

23 IPCC Summary for Policymakers, supra note 19, 15.

24 Id.

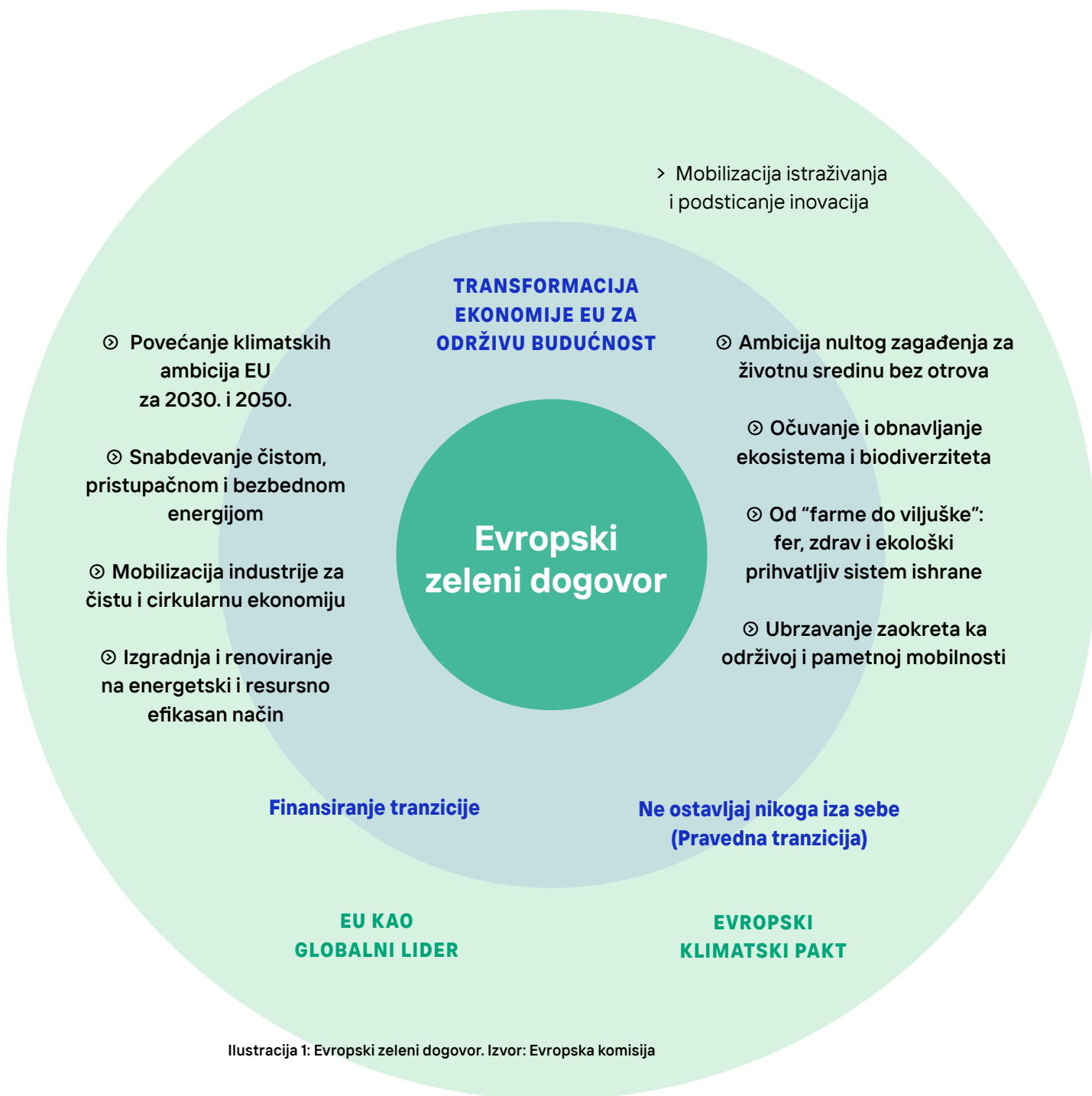
25 Decision (EU) 2017/864 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2017 on a European Year of Cultural Heritage (2018), OJ L 131, 20.5.2017, p. 1–9.

26 See generally infra text at notes 163–168. For additional background, see generally United Nations, General Assembly, Resolution 72/229, Culture and sustainable development, A/RES/72/229 (20 December 2017), available from <https://undocs.org/en/A/RES/72/229>.

27 Paris Agreement, supra note 10, Section 7.5 (‘Parties acknowledge that adaptation action ... should be based on and guided by the best available science and, as appropriate, traditional knowledge, knowledge of indigenous peoples and local knowledge systems.’).

nasledili od prošlih generacija. U 2018. godini, ogroman uspeh Evropske godine kulturnog nasleđa ilustrovao je doprinos koji kulturno nasleđe može dati principu da „niko ne ostavimo iza sebe“ i podržavajući prekograničnu komplementarnost, istovremeno stvarajući korisne efekte u sprovođenju politike u različitim sektorima i između različitih zajednica. Danas, suočena sa glavnim izazovom koji predstavljaju klimatske promene, zajednica kulturnog nasleđa spremna je da primeni svoje prednosti u angažovanju, pristupačnosti i inkluziji kako bi doprinela postizanju ciljeva Evropskog zelenog dogovora.

Naredni dijagram ilustruje različite elemente Evropskog zelenog dogovora.²⁸

Ilustracija 1: Evropski zeleni dogovor. Izvor: Evropska komisija

28 European Green Deal, 3.

2 Transformacija ekonomije EU za održivu budućnost

2.1 Kreiranje paket javnih politika za duboke promene

Evropski zeleni dogovor ima za cilj da iniciranje niza javnih politika koje će promeniti ekonomiju, industriju, proizvodnju i potrošnju, infrastrukturu velikih razmera, transport, proizvodnju hrane i poljoprivredu, građevinarstvo, oporezivanje i socijalne beneficije u Evropi.²⁹ Evropski zeleni dogovor otvara put novoj strategiji rasta u Evropi, u kojoj ekološka, ekonomska i socijalna održivost idu ruku pod ruku.³⁰

Razmatranje ovih tema odražava novi pravac u razvoju evropskih politika, što treba pozdraviti, ali neće uvek biti moguće osloniti se na dosadašnji način rada. Jasno je da će biti potrebni novi pristupi kako bi se građani motivisali da podrže ove ciljeve. Da bi ovi pristupi bili delotvorni, neophodno je staviti evropske vrednosti, kulturu i nasleđe u središte projekta Evropskog zelenog dogovora i uspostaviti partnerstvo sa institucijama, telima, organizacijama, verskim zajednicama i organizacijama – javnim, privatnim i neprofitnim – sa ciljem da se ostvare ambicije Evropskog zelenog dogovora.

Požar koji se dogodio 15. aprila 2019. godine u katedrali Notr Dam u Parizu, pokazao je da su čak i najpoznatija i najbolje zaštićena mesta na svetu ranjiva. Mnogobrojni izrazi podrške i solidarnosti nakon što je požar opustošio katedralu, otkrili su da ljudi širom sveta vide Notr Dam ne samo kao parisku katedralu već i kao spomenik koji pripada svima, i koji svi treba da zaštite.³¹ Zemljina kugla je takođe u plamenu, u ovom slučaju od globalnog zagrevanja izazvanog sagorevanjem fosilnih goriva i sečom šuma. Ova pretnja vidljiva je širom evropskih kopnenih i morskih predela, od Venecije do Delosa. Kao što ne postoji *Planeta B*, ne postoji ni *Venecija B*. Sada je vreme da se iskoristi ogromna vezivna moć evropskog kulturnog nasleđa da osvoji srca i umove ljudi u podršci promenama u okviru klimatske akcije.

Klimatologija kao nauka nas uči da su neophodne mere prilagođavanja i mitigacije odnosno ublažavanja. Ali nam ona ne može reći koje su najrealnije opcije unutar datog ljudskog odnosno društvenog sistema. Kulturno nasleđe je u stanju da odgovori na ovo pitanje i, u stvari, da pomogne da političke i sistemske promene budu prihvatljivije. Uticaj na ljudsko ponašanje, posebno iz perspektive promena, zahteva razumevanje ukorenjenih kulturnih i društvenih normi. Primena klimatskog planiranja na kulturno prikladan, inkluzivan i pravičan

29 European Green Deal, 4.

30 Timermans, supra note 2.

31 Parzinger, supra note 6.

način i povezivanje sa kulturnim vrednostima i identitetom pogođenih zajednica može dovesti do održivih ekoloških mera i rezultata.

Kada se mobilišu, ministarstva nadležna za kulturu i kulturno nasleđe, drugi nivoi vlasti, kao i organizacije i delatnici koje se bave zagovaranjem u oblasti nasleđa u širem smislu, mogu da podrže potrebne kulturne promene na različite načine.

Što se tiče primene javnih politika u oblasti klime i nasleđa, uobičajeno je da se radi o višedecenijskim ili čak dužim vremenskim periodima. Pariski sporazum ima za cilj karbonsku neutralnost do 2050. godine, dok konzervatori imaju za cilj očuvanje nasleđa za buduće generacije. Višegeneracijski vremenski okviri ugrađeni u planiranje nasleđa, čine ga jedinstvenim sredstvom za isticanje ljudima projekcija srednjoročnih i dugoročnih uticaja budućih klimatskih promena i posledica neuspeha u postizanju predloženih puteva prilagođavanja i ublažavanja.

Očuvanje nasleđa predstavlja antitezu kulturi potrošačkog društva koje se zasniva na proizvodima za jednokratnu upotrebu. Očuvanje nasleđa podrazumeva zalaganje za popravku, korišćenje i ponovnu upotrebu postojećih zgrada, pejzaža, znanja i resursa. Ova etika upravljanja može ujedno biti model i primer kako se promovišu modeli cirkularne ekonomije.

Zbirke evropskih biblioteka i drugih institucija pamćenja, kao i znanja integrisanih u evropsko nasleđe, svedoče o prilagođavanju promenama koje su se desile u prošlosti i mogu da ilustruju uzroke klimatskih promena ili odgovore na njih.

Evropski zeleni dogovor naglašava da posebnu pažnju treba posvetiti mogućim kompromisima između ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva. To uključuje stvarne ili uočene tenzije između klimatskih akcija i očuvanja vrednosti nasleđa (koje i same imaju ekonomske, ekološke i društvene prednosti). Implementacija neodgovarajućih ili neprimenjivih aktivnosti koje narušavaju kulturna prava, resurse i vrednosti, mogu na kraju da ugroze postizanje ekoloških ciljeva. Delatnici u svim oblastima moraju nastojati da optimizuju rezultate koje su od koristi ljudima i planeti dok minimiziraju sukobljene ciljeve.

Prepoznavanje vrednosti kulturne raznolikosti i podrška zaštitnicima kulturnih prava, takođe doprinosi klimatskoj akciji usmeravajući je ka rešenjima po meri čoveka.³² Evropski zeleni dogovor ističe da će Evropski stub socijalnih prava obezbediti da niko ne bude izostavljen.³³ Evropska konvencija o predelu Saveta Evrope³⁴ i Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (Faro konvencija)³⁵ takođe treba da budu mehanizmi za postizanje ovog cilja i učvršćivanje zelene tranzicije u evropske vrednosti kulturne raznolikosti, ljudskih prava i participativne demokratije.

Uprkos višestrukim kulturnim aspektima klimatske akcije, termini *umetnost*, *kultura*, *nasleđe* i *predeo* se ne pojavljuju u Evropskom zelenom dogovoru. Postoje signali da će se ovaj propust ponovo razmotriti, i on mora biti uzet u obzir ukoliko želimo da Evropski zeleni dogovor bude uspešan. Evropska komisija je u septembru 2020. pokrenula svoju

32 See generally United Nations, General Assembly, 'Climate Change, Culture and Cultural Rights: report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights,' A/75/298 (10 August 2020), available from <https://www.undocs.org/en/A/75/298>. [Hereinafter, 'Cultural Rights Report'].

33 European Green Deal, supra note 1, 4.

34 Council of Europe, European Landscape Convention, CETS No.: 176, 2005, available at <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>.

35 Council of Europe, Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, CETS no.: 199, 2000, available at <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/176>.

inicijativu Novi evropski Bauhaus.³⁶ Predsednica Evropske komisije Von der Leyen nazvala je Novi evropski Bauhaus *mostom između sveta nauke i tehnologije i sveta umetnosti i kulture*.³⁷ Radi se o *novoj evropskoj estetici* Zelenog dogovora, koja Evropski zeleni dogovor *približava umovima i domovima ljudi*. Ovaj koncept ima za cilj da udobnost i atraktivnost održivog življenja učini opipljivom.³⁸

Pokret Novog evropskog Bauhauusa pruža značajnu vezu između Evropskog zelenog dogovora i kulture. Mobilizacija istinski dubokih promena zahteva proširenje ove veze na celokupnu kulturu, od umetnosti do nasleđa, u svim njihovim višedimenzionalnim elementima.³⁹ Čineći to, moramo izbegavati svodenje promena na društveni i tehnološki problem čije rešenje leži u promeni ponašanja pojedinca, i inovacijama. Ovaj pristup stavlja naglasak na ono što je novo, a ignoriše društvene i kolektivne aspekte klimatskih akcija i, stoga, puni doprinos koji kultura i nasleđe mogu dati.

Sa Evropskim zelenim dogovorom, Evropa ne može sebi da priušti ovaj propust. Kao što Evropski zeleni dogovor već primećuje, *svi postupci i politika EU će morati da doprinesu ciljevima Evropskog zelenog dogovora*.⁴⁰ **Računajte na kulturno nasleđe.**

36 European Commission, 'Bauhaus EU Factsheet EN,' 14 October 2020. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/866593/Bauhaus%20EU%20factsheet%20EN.pdf.pdf>. [Hereinafter, 'Bauhaus EU Factsheet'].

37 European Commission, 'Press statement by President von der Leyen on the New European Bauhaus,' Brussels, 14 October 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_20_1902.

38 Id.

39 This idea has been also conveyed by Europa Nostra to the President of the European Commission and her team in December 2020. Europa Nostra, 'Cultural Heritage as an integral dimension of the 'New European Bauhaus' initiative,' 18 December 2020. <https://www.europeanostra.org/cultural-heritage-as-an-integral-dimension-of-the-new-european-bauhaus-initiative/>

40 European Green Deal, 3.

Povećanje klimatskih ambicija EU za 2030. i 2050.

- Brze i dalekosežne tranzicije
- Zajedništvo • 'Win-win' scenariji
- Duže vremenske razmere
- Kultura ponovnog korišćenja i upravljanja
- Integrisano znanje o kulturi

Izgradnja i renoviranje na energetski i resursno efikasan način

- Društvene funkcije
- Performanse gradnje • Subvencije
- Istorijski zanati i veštine
- Pristupačno stanovanje
- *Baukultur*

Od "farme do viljuške": fer, zdrav i ekološki prihvatljiv sistem ishrane

- Biodiverzitet • Tradicionalna akvakultura/ poljoprivredni *know-how*
- Očuvanje predela • Ruralni razvoj
- Agroekologija • Zdrave tradicionalne dijetete
- Zanatska i lokalna hrana

Aktiviranje edukacije i obuke

- Građanska nauka
- Kulturna obuka za klimu
- Klimatska obuka za kulturu
- Angažovanje učenika, zajednica
- Kreativnost
- Svako mesto ima priču o klimi

Snabdevanje čistom, pristupačnom i bezbednom energijom

- Prvo-energetska-efikasnost
- Lokalizovana toplota i napajanje
- Obrasci potrošnje • Direktna elektrifikacija • Smanjenje energetske siromaštva
- Tradicionalni obnovljivi izvori u zajednicama

Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa

Pronalaženje zelenog finansiranja i investicija i omogućavanje pravedne tranzicije

- Zeleno finansiranje za zanate i nasleđe
- Taksonomija EU • Pravedna tranzicija
 - Kulturna raznolikost
 - Ljudska prava
- Participativna demokratija
- Prekvalifikovanje starih zanata

Mobilizacija industrije za čistu i cirkularnu ekonomiju

- Kreativne industrije, zanati kao održivi proizvodi
- Vrednovanje ugrađenog ugljenika
- Sektor kulture *Ecolabel*
- Stilovi života u harmoniji sa prirodom • Eko-dizajn
- Procena životnog ciklusa

Ubrzavanje zaokreta ka održivoj i pametnoj mobilnosti

- Kreativna mobilnost
- Gustina i prohodnost zemljišta i njegova tradicionalna upotreba
- Ravnopravan pristup kulturi
- Smanjenje gasova sa efektom staklene bašte izazvane kulturnim turizmom
- Digitalne usluge i infrastruktura

Mobilizacija istraživanja i podsticanje inovacija

- Znanje o nasleđu kao klimatska tehnologija • Pametne specijalizacije u oblasti zanata i *Baukultura*
- "Misije u okvirima Zelenog dogovora"
- Nasleđe kao preduzetništvo
- Primenljiva istraživanja

EU kao globalni lider (i slušalac!)

- Kulturno-zelena diplomacija
- Lokalizovanje Ciljeva održivog razvoja
- Kultura i svrha, filozofija, prioriteti, prakse i projekcije (5Ps)
- Pristupi zasnovani na kulturnim pravima
- Globalna pravedna tranzicija
- Drugi talas Novog evropskog Bauhausa

Ilustracija 2: Stavljnje zajedničkog nasleđa Evrope u srce Evropskog zelenog dogovora

2.1.1 Jačanje klimatskih ambicija EU za 2030. i 2050.

Nedavni klimatski podaci pokazuju, da ograničavanje povećanja globalne temperature na 1.5°C zahteva postizanje globalne klimatske neutralnosti do 2050.⁴¹ Evropska komisija je 2018. godine predstavila svoju viziju kako da ostvari taj cilj.⁴² Komisija je nedavno, u skladu sa Evropskim zelenim dogovorom, predložila prvi evropski *Zakon o klimi*⁴³ kako bi se približila cilju dostizanja klimatske neutralnosti do 2050. Zakon o klimi takođe ima za cilj da postavi okvire za efektivnu i pravednu tranziciju, obezbedi neophodnu predvidljivost za investitore kao i uslove da zelena tranzicija postane nepovratan proces.

Međudržavni panel o klimatskim promenama (IPCC) je utvrdio ukoliko bi se globalno zagrevanje ograničilo na 1.5°C, globalna neto emisija ugljen-dioksida (CO₂) uzrokovana ljudskim faktorom bi trebalo da do 2030. godine padne za oko 45% u odnosu na nivo iz 2010.⁴⁴ Zakon o klimi koji je predložila Evropska komisija uključuje povećanje projektovanog cilja smanjenja emisije štetnih gasova za 2030. godinu za 55% u odnosu na nivo iz 1990.⁴⁵ Trenutni cilj je 40%. Evropski parlament je u oktobru izglasao podršku povećanju projektovanog cilja smanjenja emisija u EU za 2030. godinu za 60%.

Ove gradacije su važne jer se odnose na napredak u smanjenju stope globalnog zagrevanja. IPCC je upozorio da što je planeta toplija, to su veći izazovi za mogućnost adaptacije⁴⁶, što znači da sposobnost mesta (uključujući i mesta nasleđa) da se uspešno prilagode, može zavisiti od uspeha globalnih napora za smanjenje emisije štetnih gasova. Neki eksperti su ukazali da čak ni najambiciozniji cilj koji je postavio Evropski parlament ne može dovesti do željenog limita temperature od 1.5°C.⁴⁷ Ono što je jasno jeste da, nezavisno od toga da li će, kada i kako EU ostvariti nultu neto emisiju ugljen-dioksida CO₂, emisije štetnih gasova imaju duboke posledice na živote ljudi i očuvanje njihovih životnih i radnih sredina, uključujući i kulturno nasleđe.

Preporuka za donosiocce političkih odluka i delatnike u oblasti kulturnog nasleđa

- Unapredite i proširite mapiranje projektovanog globalnog zagrevanja od 1.5 °C u odnosu na 2°C i njegovog uticaja na kulturne resurse, i primenite rezultate kako biste naglasili hitnost situacije, i pomogli donošenje odluka o zelenoj tranziciji.

41 IPCC Summary for Policymakers, supra note 19, 12.

42 European Commission, 'A Clean Planet for all - A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy,' (COM)2018 773, 28 November 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773>.

43 European Commission, 'Amended proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulation (EU) 2018/1999,' (COM)2020 563, 17 September 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0563&from=EN>. [Hereinafter, 'European Climate Law'].

44 IPCC Summary for Policymakers, supra note 19, 12.

45 European Commission, 'Stepping up Europe's 2030 climate ambition Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people,' COM(2020) 562, 17 September 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0562&from=EN>. [Hereinafter, '2030 Climate Target Plan'].

46 IPCC Summary for Policymakers, supra note 19, 10.

47 WWF, 'EU must put climate centre-stage as global spotlight brightens,' 08 December 2020. <https://www.wwf.eu/?uNews-ID=1379391>.

2.1.2 Snabdevanje čistom, pristupačnom i bezbednom energijom

Proizvodnja i korišćenje energije u ekonomskim sektorima čini više od 75% emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u EU. Dekarbonizacija energetske sistema je stoga od suštinskog značaja za postizanje cilja klimatske neutralnosti postavljenog Evropskim zelenim dogovorom za 2050. Nova strategija EU za integraciju energetske sistema⁴⁸ objavljena u julu 2020. prikazuje put ka postizanju ovog cilja, posebno uvođenjem međukoraka kroz povećanje smanjenja emisija sa 50% na 55% do 2030. godine. Ostali elementi Evropskog zelenog dogovora, kao što su Talas obnove i Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju, kao i moguće revizije Direktive o obnovljivoj energiji i Direktive o energetske efikasnosti, takođe uzimaju u obzir doprinos energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije u postizanju većih klimatskih ambicija za 2030.

Zajedno, ovaj složeni niz instrumenata ilustruje duboke transformacije potrebne za postizanje ovih ambicioznih ciljeva. Međutim, ne treba zanemariti potrebu za transformacijom ne samo u energetske lancima vrednosti, već i u društvenim lancima vrednosti. Pažnja se mora posvetiti kulturnim dimenzijama načina života i sticanju prihoda, pokretačima inovacija u kreativnosti i znanju, kao i društvenom prihvatanju promena i klimatskih ambicija. Ukratko, podsticanje klimatski neutralne ekonomije zahteva da se u nju uključi evropska kultura i kulturno nasleđe.

Prema novoj strategiji EU, pružanje niskouglednih, pouzdanih i resursno efikasnih energetske usluga, uz najnižu moguću cenu, mora početi sa cirkularnim energetske sistemom, usredsređenim na princip energetske efikasnosti kao primarnim principom.⁴⁹ Energetska efikasnost umanjuje finansijske i materijalne troškove povezane sa proizvodnjom, infrastrukturom i korišćenjem energije, uključujući uticaje na biodiverzitet i kulturno nasleđe. Stoga je uloga kulturnog nasleđa da pruži podršku u ostvarenju obećanja Evropske unije o postizanju energetske efikasnosti.

Izbori potrošača i ljudsko ponašanje su važni elementi realizacije ciljeva energetske efikasnosti. Budući da je kultura ugrađena u dominantne obrasce potrošnje, strategije zasnovane na kulturi i društvene nauke mogu da daju uvide i rešenja koja daju suštinski doprinos smanjenju potrošnje energije. Ustanove kulture i kulturni sektor, kao osvešćeni akteri, imaju potencijal da angažuju građane u postizanju dekarbonizacije. Evropsko kulturno nasleđe, koje dobrim delom potiče iz perioda pre upotrebe fosilnih goriva, predstavlja živu laboratoriju staru nekoliko milenijuma, koja čuva primere dekarbonizovane ekonomije kroz principe kružnog odnosno cirkularnog načina života.

Primeri i pristupi koje pruža kulturno nasleđe promovišu cirkularnost isticanjem etike ponovnog korišćenja, i regeneracije. Na primer, valorizacijom kontinuiranog održavanja i pažljive adaptivne ponovne upotrebe postojećih i istorijskih objekata, izbegava se energetske intenzivna nova gradnja i korišćenje zemljišta, izbegava stvaranje otpada i čuva ugrađena energija⁵⁰, istovremeno stvarajući višestruke pozitivne ekonomske, ekološke, socijalne i kulturne koristi. Te kulturne dimenzije trebalo bi da budu uključene u nove

48 European Commission, 'Powering a climate-neutral economy: An EU Strategy for Energy System Integration', COM(2020) 299, 8 July 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0299&from=EN>.

49 Id. at 5.

50 The Cultural Heritage Counts For Europe Consortium, Cultural Heritage counts for Europe, Full Report (Krakow, International Cultural Centre, 2015). <http://blogs.enactc.org/culturalheritagecountsforeurope/outcomes/> 'Cultural Heritage counts for Europe.

smernice koje Evropska komisija izdaje zemljama članicama o primeni principa energetske efikasnosti kao prioriteta.

Kulturno nasleđe takođe može doprineti razvoju strategija snabdevanja. Podsticanje zadžavanja i ponovnog korišćenja otpadne toplote u istorijskim oblastima, kroz horizontalnu razmenu, kao što su blokovi pozitivne energije i mreže daljinskog grejanja, otvaraju novi put za cirkularne energetske sisteme⁵¹. Mnoga preduzeća u zanatskim i kreativnim sektorima već proizvode sopstvenu obnovljivu energiju i imaju potencijal da i druge lokalno snabdevaju toplotom i strujom.⁵²

Od suštinske je važnosti, u perspektivi integrisanog dekarbonizovanog energetskeg sistema, ojačati korišćenje električne energije iz obnovljivih izvora za energetske efikasne zgrade. Prepreke, kao što su građevinski propisi, nedostatak kvalifikovane radne snage za ugradnju i održavanje, i nedostatak javnog i privatnog finansiranja, imaju posebne posledice na starije zgrade. Nadležni organi za nasleđe mogu da doprinesu razvoju merljivih i pristupačnih strategija za direktnu elektrifikaciju istorijskih zgrada, ugradnju sistema toplotnih pumpi i, gde je potrebno, pažljivo postavljenih mikrogeneratorskih (kao što su solarni paneli). Evropski zeleni dogovor treba da podrži ovakve mere. Odgovarajući programi obuke prilagođeni tradicionalnim metodama gradnje trebalo bi da obogate novu Evropsku agendu veština, iz koje u velikoj meri izostaju⁵³.

Rizik od energetske siromaštva mora da se reši za domaćinstva koja ne mogu da priušte ključne energetske usluge i obezbede osnovni životni standard. Smernice koje proizvodi Evropska komisija za pomoć zemljama članicama u pitanjima energetske siromaštva trebalo bi da se pozabave posebnim potrebama domaćinstava koja se nalaze u starim i istorijskim stambenim objektima. Finansiranje i poreske olakšice (kao što je italijanski program *ekobonus 110%*)⁵⁴, ako su prilagođene posebnim zahtevima istorijskih zgrada, mogu da pomognu ovim domaćinstvima da pažljivo renoviraju svoje kuće, smanje račune za struju i ujedno uštede energiju i sačuvaju nasleđe. Pojašnjenje preporučenih istorijskih pristupa renoviranju i procesa izdavanja dozvola, takođe mogu da skrate vreme i troškove za takve projekte.

Prelazak na klimatsku neutralnost zahteva pametnu proizvodnu i transportnu infrastrukturu. Za postizanje ciljeva Evropskog zelenog dogovora, Evropska komisija planira značajno povećanje neto instaliranih kapaciteta za proizvodnju obnovljive energije.

Neki scenariji⁵⁵ procenjuju potrebu za pet do osam puta više solarne energije, oko tri i po puta više vetra od priobalnih vetroelektrana, i preko dvadeset puta više kapaciteta

51 See e.g. the work of the Smart Connected Communities for Positive Energy Blocks in Cultural Heritage Areas Working Group of POCITYF, an EU-funded smart city project. <https://pocityf.eu/>.

52 Council of Europe, 'European Heritage Strategy for the 21st Century, the Golden Collection of Good Practices.', June 2019, 53-54. <https://rm.coe.int/european-heritage-strategy-for-the-21st-century-the-golden-collection-/1680966dda>.

53 See European Commission, 'European Skills Agenda for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience, (COM)2020 274, 1 July 2020, 7. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0274&from=EN>. [Hereinafter, 'New European Skills Agenda']. For example, see the Horizon 2020 project 'PRO-Heritage' which is training craftworkers to maintain historic buildings in ways that minimise carbon impact through selection of materials and performance. <https://www.pro-heritage.eu>.

54 110% (transferable) tax credit for energy efficiency (Ecobonus) on works taking place in the second half of 2020 until the end of 2021. Law Decree of March, the 17th, n. 18/2020.

55 European Commission, 'In-Depth Analysis in Support of the Commission Communication COM(2018) 773, A Clean Planet for all A European long-term strategic vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy,' 28 November 2018, 77-78. https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/docs/pages/com_2018_733_analysis_in_support_en_0.pdf. [Hereinafter, 'A Clean Planet for All In-Depth Analysis'].

plutajućih vetroelektrana⁵⁶ do 2050, u poređenju sa današnjim potrebama – iako, kao što je ranije napomenuto, ove potrebe u izvesnoj meri zavise od toga koliko je dobro realizovan princip energetske efikasnosti kao prioritarnog principa⁵⁷. Takođe će biti potrebno značajno povećanje prenosnih kapaciteta.

Evropski zeleni dogovor naglašava da će dužna pažnja morati da se posveti primerima u kojima je potreban kompromis između ekoloških i društvenih ciljeva. Ova pažnja mora se proširiti na ciljeve očuvanja biodiverziteta i kulturnog nasleđa, rešavanje uticaja energetske infrastrukture na prirodno i kulturno nasleđe i predele.⁵⁸ Potrebno proširenje kapaciteta obnovljive energije može, i treba da se postigne uz istovremenu zaštitu i unapređivanje kulturnog nasleđa i kulturnih predela, biodiverziteta, kao i obezbeđivanje pravedne tranzicije i kvaliteta životnog okruženja za građane i njihove zajednice.

Na nivou EU hitno je potrebna odgovarajuća platforma za stimulisane konstruktivnog dijaloga između tela nadležnih za očuvanje životne sredine i nasleđa, i industrije obnovljivih izvora energije. Potrebno je i stimulisati naprednija i bolje koordinisana istraživanja o tome kako izmeriti i ublažiti uticaje obnovljive energetske infrastrukture na zajednice i predele. Kontinuirani dijalog i dugoročna saradnja mogu poboljšati postavljanje energetske infrastrukture na način koji minimizira negativne uticaje na životnu sredinu i nasleđe. Dugoročno gledano, nova Evropska strategija za energiju iz obnovljivih izvora na moru⁵⁹ trebalo bi da podstakne proučavanje sprege energije vetra na moru sa transportom, uz povećanje udela transporta na moru.

Postojeća Regulativa o transevropskim mrežama za energiju (TEN-E) pruža okvir za odabir infrastrukturnih projekata od zajedničkog interesa i daje informacije o desetogodišnjim planovima razvoja mreže (TINDP) na nacionalnom i na nivou EU. Ovi regulatorni okviri se sada revidiraju kako bi se osigurala konzistentnost sa ciljevima klimatske neutralnosti.⁶⁰ Da bi mogla da se smatra pametnom, ova revizija treba da promoviše, poboljšanu sposobnost izbegavanja i posredovanja sukoba između dva važna cilja: razvoja energetske infrastrukture i očuvanja višestrukih vrednosti našeg kulturnog nasleđa i kulturnih predela, i to kao deo novih, holističkih pristupa planiranju. Isto se može reći i za projekte zadržavanja ugljenika.

Trebalo bi unaprediti kulturnu dimenziju metodologije procene uticaja. Alati za skrining koje razvija Evropska komisija u skladu sa novom Uredbom EU o taksonomiji⁶¹ trebalo bi da razrade kako aktivnosti obnovljive energetske infrastrukture mogu znatno da naškode ekološkim ciljevima, kada podrivaju usluge kulturnog ekosistema i kulturna

56 The new EU strategy on offshore renewable energy proposes to increase Europe's offshore wind capacity from its current level of 12 GW to at least 60 GW by 2030 and to 300 GW by 2050. The Commission aims to complement this with 40 GW of ocean energy and other emerging technologies such as floating wind and solar by 2050. European Commission, 'An EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future,' COM(2020) 741, 19 November 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0741&from=EN>. [Hereinafter, 'EU Strategy on Offshore Renewable Energy'].

57 See A Clean Planet for All In-Depth Analysis, supra note 55, 55 ('The second scenario (1.5LIFE) relies less on the technology options of 1.5TECH, but assumes a drive by EU business and consumption patterns towards a more circular economy.'). Id. at 77-78 (addressing differentials in projected newly installed power generation capacities under various scenarios).

58 See e.g. A Clean Planet for All In-Depth Analysis, supra note 55, 58 ('The resource potential for wind energy in Europe is very high. ... However, the actual long-term deployment of wind, and the possibility to access the full theoretical resource, will be highly dependent on competing land or sea-bed uses, including ... biodiversity conservation, tourism, transport activity or military uses.').

59 EU Strategy on Offshore Renewable Energy, supra note 56.

60 European Commission, 'Future-proofing Europe's energy infrastructure: Revision of the TEN-E Regulation,' 15 December 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_20_2412.

61 Council Regulation (EC) No. 2020/852 of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088, accessed 25 January 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN>. [Hereinafter, 'Taxonomy Regulation'].

ljudska prava.⁶² Štaviše, trebalo bi razviti dodatne smernice u okviru Uredbe o taksonomiji kako bi se bolje uključili društveni ciljevi vezani za očuvanje kulturnog nasleđa, predela i zaštite starosedelaca.⁶³ Ove inovacije unaprediće predvidljivost i smanjiti troškove i odlaganje razvoja energetske infrastrukture, istovremeno promovirajući višestruku korist od unapređivanja prirodnih i kulturnih vrednosti.

Uporedo sa razvojem energetske infrastrukture, jačanje kapaciteta organa i tela nadležnih za nasleđe, da od samog početka dinamično i blagovremeno učestvuju u procesu donošenja odluka u vezi sa projektovanjem i implementacijom navedene infrastrukture, kao i za ispitivanje odgovarajućih zahteva, od kritičnog je značaja.

Tradicionalni i obnovljivi izvori energije na nivou zajednice (npr. geotermalna i hidroelektrična energija) takođe imaju ulogu u povećanju proizvodnje obnovljive energije. Hidroenergija je najstariji oblik proizvodnje obnovljive električne energije u EU i čini oko 10% trenutne proizvodnje električne energije. Evropska komisija je procenila da se najveći potencijal rasta nalazi u malim hidroelektranama.⁶⁴ Dok geotermalna proizvodnja električne i toplotne energije trenutno zauzima marginalno mesto među različitim izvorima energije u EU, nekoliko demonstracionih projekata je u toku, uključujući korišćenje toplote niske temperature u mrežama naprednog daljinskog grejanja.⁶⁵ Pod uslovom da imaju neophodne resurse i da su pravilno povezani sa procesom, vlasti i organizacije odgovorne za kulturno nasleđe mogu da podrže povećanje proizvodnih kapaciteta u ovim sektorima, posebno davanjem prioriteta identifikaciji, dokumentaciji, očuvanju i širenju lokalnih tradicionalnih znanja i veština u proizvodnji energije iz obnovljivih izvora.

Kao što je ranije bilo reči, očekuje se da će Evropski zakon o klimi uključivati novi obavezujući cilj smanjenja emisija CO₂ za 2030. Na osnovu toga, zemlje članice EU ažuriraće i revidirati svoje Nacionalne energetske i klimatske planove (NECPs) 2023. i 2024. godine.⁶⁶ Kada zemlje članice počnu da ažuriraju svoje planove, one bi trebalo da odražavaju ne samo promenjene ekonomske okolnosti, nego i kulturnu dimenziju obezbeđivanja čiste, pristupačne i sigurne energije u Evropi.

62 See *infra*, Section 2.2.1.

63 *Id.*

64 A Clean Planet for All In-Depth Analysis, *supra* note 55, 59.

65 *Id.*

66 European Commission, 'An EU-wide assessment of National Energy and Climate Plans Driving forward the green transition and promoting economic recovery through integrated energy and climate planning,' (COM)2020 564, 9 September 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0564&from=EN>.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Podržite korišćenje obnovljive energije koju stvaraju zanatska i kreativna preduzeća za lokalno snabdevanje toplote i struje drugim korisnicima; Podstičite zadžavanje i ponovno korišćenje otpadne toplote u istorijskim oblastima, kroz horizontalnu razmenu, kao što su blokovi pozitivne energije i mreže daljinskog grejanja, otvarajući novi put za cirkularne energetske sisteme.
- Podržite sektor kulturnog nasleđa u omogućavanju dekarbonizacije grejanja i hlađenja starih i istorijskih objekata kroz programe finansiranja i obuke, prilagođene tradicionalnim metodama izgradnje, oslanjajući se na Evropsku agendu veština.
- Formirajte nove platforme za stimulisanje konstruktivnog dijaloga između zainteresovanih strana za očuvanje životne sredine i nasleđa, i industrije obnovljivih izvora, kao i naprednija i bolje koordinisana istraživanja o tome kako izmeriti i ublažiti uticaje obnovljive energetske infrastrukture na zajednice i predele.
- Povećajte finansijska davanja organima i organizacijama nadležnim za nasleđe i njihov kapacitet da dinamično i blagovremeno, od početka, učestvuju u procesu donošenja odluka u vezi sa projektovanjem i implementacijom energetske infrastrukture, kao i da imaju uvid u relevantne projektne.
- Uzmite u obzir kulturnu dimenziju čistog, pristupačnog i bezbednog snabdevanja energijom u novim nacionalnim energetske i klimatskim planovima koje će razviti države članice EU u 2023. i 2024. godini.

ZA DELATNIKE U SEKTORU KULTURNOG NASLEĐA

- Radite na boljem razumevanju kulturnih dimenzija energetske efikasnosti i podršci u primeni principa EU o prioritetnom principu energetske efikasnosti, kako bi se smanjila potreba za novom proizvodnjom energije i infrastrukturnim kapacitetima.
- U potpunosti uključite građane kako bi oni delovali kao osvešćeni akteri ove tranzicije u suočavanju sa izazovima dekarbonizacije.
- Razvijajte merljive, pristupačne strategije za proširenje upotrebe toplotnih pumpi i, uz ozelenjavanje električne mreže, ubrzajte elektrifikaciju starih i istorijskih zgrada, čuvajući vrednosti nasleđa.
- Podržite tradicionalne, obnovljive izvore energije na nivou zajednice (npr. geotermalne i hidroelektrične) određivanjem prioriteta za identifikaciju, dokumentaciju, konzervaciju i širenje tradicionalnih i lokalnih znanja i veština o proizvodnji energije.

Vetropark Enerdži Ajls i Tvrđava na grebenu Burgi Geos (Škotska, Ujedinjeno Kraljevstvo)

Proširenje kapaciteta obnovljive energije uz istovremeno zaštitu kulturnih predela i nasleđa

KIT DŽOUNS

NACIONALNI FOND
(ENGLESKA, VELS I
SEVERNA IRSKA)

Proaktivni rad sa projektantima ključan je za očuvanje prirodnog i kulturnog nasleđa u procesu realizacije zelene tranzicije električne mreže. Ovo bi trebalo da bude kamen temeljac u ostvarivanju ciljeva Evropskog zelenog dogovora.

Istorijsko okruženje Škotske (HES) je dobrotvorna organizacija i vladino telo, osnovano da čuva, razume i promoviše vrednosti istorijskog okruženja Škotske. Škotska je proglasila klimatsku vanrednu situaciju i kao odgovor na to, HES je 2020. godine izdao sopstveni Akcioni plan za klimu 2020-2025, proglašavajući da „naše istorijsko okruženje ima jedinstven potencijal da inspiriše klimatsku akciju“.

Uloga HES-a u razvoju obnovljive energije je da promoviše i razmatra kontekst istorijskog okruženja u svim fazama planiranja, uključujući uključivanje u nove razvojne projekte, pružanje saveta i razmatranje projekata u fazi podnošenja zahteva. Ključ njihovog rada je rano angažovanje u rad sa investitorima, ali i reputacija u davanju jasnih i konstruktivnih saveta.

→

Zamak Sterling

© Crown Copyright HES
(Stirling Castle)

→ →

Hidrobrana rudnika
Grinburn

© National Trust Images/
Michael Hirst

Primer za navedeno, može se videti kroz projekat vetroparka severno od Jela na Šetlandskim ostrvima. Predlog projekta predviđa 29 turbina do 200 metara visine. Savetodavni predlozi HES fokusirani su na potencijalni uticaj na lokalitet Burgi Geos, jedinstveni zaštićeni spomenik. On se sastoji od utvrđenja iz kasnog praistorijskog doba, zauzima impresivan rt na obali Jel, direktno iznad stena visokih 60 metara.

→
Farma solarne energije i
vetroturbine

© National Trust Images/
Chris Lacey

Nakon prvobitnog prigovora, HES je naznačio precizan put za ublažavanje ovih uticaja u skladu sa svojom politikom prema istorijskom okruženju. Nakon razgovora sa HES-om i drugim zainteresovanim stranama, posebno sa telom nadležnim za očuvanje kulturnog nasleđa (Scottish Natural Heritage), projektanti su popravili predlog uklanjanjem nekoliko turbina, i prigovor je povučen.

Dostupnost vladinih tela i regulatornih tela za davanje kompetentnih, informisanih i konstruktivnih saveta u što ranijoj fazi potencijalnih energetskih projekata je od suštinskog značaja.

Dalje čitanje:

- Historic Environment Scotland, 'Heritage For All,' accessed 10 March 2020.
<https://www.historicenvironment.scot/about-us/who-we-are/heritage-for-all/>.
- Historic Environment Scotland, Planning Performance Report 2019-2020, 2020, pg. 13.
<https://www.historicenvironment.scot/archives-and-research/publications/publication/?publicationId=cfdcf2047-c102-482c-8599-ac0900ea94a5>.

2.1.3 Mobilizacija industrije za čistu i cirkularnu ekonomiju

Evropski zeleni dogovor je zasnovan na premisi da razvoj cirkularne ekonomije može presudno doprineti postizanju klimatske neutralnosti do 2050. godine. Otprilike polovina ukupnih emisija gasova sa efektom staklene bašte i više od 90% gubitka biodiverziteta i nivoa eksploatacije voda (vodni stres) uzrokovani su ekstrakcijom i preradom resursa, materijala, goriva i hrane. Evropska industrija je započela svoju tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji, ali ostaje u velikoj meri zavisna od linearnog toka počev od ekstrakcije novih materijala preko trgovine, proizvodnje robe široke potrošnje, do odlaganja u vidu otpada ili emisija gasova. Samo 12% materijala koje Evropa koristi, potiče od recikliranih proizvoda.⁶⁷

Evropska komisija je u novembru 2020. objavila svoj novi Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju⁶⁸ ispunjavajući obavezu iz Evropskog zelenog dogovora. Plan nastoji da ubrza prelazak sa tradicionalnog linearnog poslovnog modela *uzmi-napravi-baci* (*take-make-waste*) na model regenerativnog rasta koji ima za cilj da se upotreba resursa zadrži unutar planetarnih granica smanjenjem evropskog potrošačkog otiska. Planom je predviđen okvir za održive proizvode koji istovremeno pružaju nove mogućnosti i nova radna mesta u EU i šire.

Planom su obuhvaćeni i razni ključni aspekti regenerativnog rasta, uključujući lance vrednosti, inženjering i tržišta. Međutim, nedostaje bilo kakva diskusija o kulturi. Ljudi se ponašaju kao individualni potrošači, vlasnici preduzeća i radnici, ali su prisutni i u okruženju ljudske ekologije, delujući ne samo u ekonomskim, već i društvenim okvirima.⁶⁹ Ti društveni i kulturni obrasci neophodni su da bi Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju u Evropi bio kompletan. Integrisanjem ovih obrazaca u Plan za cikularnu ekonomiju, snaga sektora kulture i nasleđa odigrala bi ulogu kokreatora čistije i održivije Evrope.

Kultura nam pomaže da razumemo pojam blagostanja, holističkog koncepta koji obuhvata emocionalne, društvene, kulturne, duhovne i ekonomske potrebe.⁷⁰ Znanje zasnovano na kulturi, utiče na strategije koje se koriste da bi se zadovoljile ljudske potrebe, a kroz prizmu kulturnih vrednosti se sagledava uspeh ovih napora.⁷¹ Danas se tradicionalni stilovi života koji su se razvijali kroz vekove spore koevolucije ljudskih zajednica i njihovog okruženja, takmiče sa savremenim životnim stilovima koji su manje prilagođeni mestu življenja i odlikuju se intenzivnom potrošnjom ugljenika. Evropsko nasleđe je zbir kulturnih vrednosti i praksi, često ukorenjenih u kontekste preindustrijskog vremena, a koji zadovoljavaju ljudske potrebe odvojeno od intenzivne potrošnje emisije štetnih gasova.

Pogled kroz kulturni objektiv takođe otkriva potrebu za višedimenzionalnim pristupom cirkularnoj ekonomiji, naglašavajući i ekološku i socijalnu održivost. Ovakav pristup naglasio bi značaj geografski lokalizovanih ekonomija u kojima je svaka faza procesa proizvodnje/potrošnje/ponovne upotrebe vidljiva i angažovana, gde je smanjen broj pređenih kilometara, unapređeni lokalni lanci vrednosti i gde se odvijaju aktivnosti

67 Eurostat, 'Circular economy in the EU Record recycling rates and use of recycled materials in the EU,' 39/2019, 4 March 2019. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9629294/8-04032019-BP-EN.pdf/295c2302-4ed1-45b9-af86-96d1bbb7acbl>.

68 European Commission, 'A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe,' COM(2020) 98, 3 November 2020. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9903b325-6388-11ea-b735-01aa75ed71a1.0017.02/DOC_1&format=PDF.

69 See generally United Nations Environment Programme, Emissions Gap Report 2020 (Nairobi, 2020), xxiv ('Lifestyle emissions are influenced by social and cultural conventions...'). <https://www.unep.org/emissions-gap-report-2020>. [Hereinafter, "Emissions Gap Report 2020"].

70 European Heritage Alliance Manifesto, supra note 8.

71 Emissions Gap Report 2020, supra note 69, 70, 75.

ponovnog usavršavanja raznovrsnih lokalnih kapaciteta i veština. Kreativnost ukorenjena u kulturi, zajedno sa ekstraktivnim odnosom prema prirodi, pomogla je da se uvede industrijalizacija zasnovana na ugljeniku; kreativnost ukorenjena i u prošlosti i u savremenoj kulturi, u kombinaciji sa holističkim pristupom prirodi, može da podrži prelazak na večno regenerativnu ekonomiju.

Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju predstavlja politiku *održivih proizvoda* sa namerom da se podrži cirkularnost u svim sektorima. Evropska komisija je 14. septembra 2020. godine objavila svoju *Inicijativu za održive proizvode*, čiji je cilj revizija postojeće *Ekodizajn direktive* kako bi se ispunili ovi ciljevi.⁷² U srži ove inicijative je nastojanje da se proširi postojeća Ekodizajn direktiva kako bi njen Ekodizajn okvir bio primenljiv na najširi mogući asortiman proizvoda. Evropske zanatske i kreativne industrije nude visokokvalitetne proizvode po meri, i kreativne usluge, što bi trebalo da bude istaknuto u novoj Ekodizajn direktivi zajedno sa digitalizacijom i drugim strategijama.

Ključne inicijative mogle bi da uključuju kreativne industrije, zanatlije, tvorce i inovatore, kao deo strategija za relokaciju procesa proizvodnje i potrošnje; proširenje upotrebe oznaka održivosti i na zanatske proizvode; promovisanje finansiranja i drugih politika koji pomažu da ovi proizvodi stignu do tržišta; i podrška institucijama iz oblasti zanata i kulturnog nasleđa, uključujući znanja koja se nalaze u sektoru koji obuhvata galerije, biblioteke, arhive i muzeje (*GLAM*), i druge institucije koje dokumentuju nasleđe, a koje održavaju ove tradicije.

Mada Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju treba da predvodi tranziciju svih sektora, aktivnosti će se posebno usredsrediti na resursno intenzivne sektore, uključujući građevinarstvo i izgradnju. Izgrađeno okruženje ima značajan uticaj na mnoge sektore ekonomije, na lokalna radna mesta i kvalitet života. Emisije gasova sa efektom staklene bašte povezane sa izgradnjom, uključujući emisije vezane za vađenje sirovina, proizvodnju i transport građevinskih materijala, izgradnju i rušenje objekata (takozvana *ugrađena energija* ili *ugrađeni ugljenik*)⁷³, predstavljaju značajan deo ukupne nacionalne emisije gasova u mnogim zemljama.

Od suštinskog je značaja da svaka strategija održivog izgrađenog okruženja u Evropi⁷⁴ promoviše upotrebu i adaptivnu ponovnu upotrebu postojećih zgrada, istovremeno prepoznajući višestruke koristi povezane sa očuvanjem vrednosti nasleđa tamo gde su prisutne.⁷⁵ Kontinuirano održavanje i popravka pomažu u garantovanju dugovečnosti postojećih zgrada, i predstavljaju optimalan put ka efikasnosti resursa. Ponovna upotreba i rehabilitacija istorijskih zgrada održavaju tradiciju zanatstva i radno intenzivne građevinske kulture u Evropi, i promovišu tradicionalni evropski način života. Ovi pristupi skoro u potpunosti izbegavaju ugrađeni ugljenik povezan sa novom gradnjom i predstavljaju krajnje strategije cirkularne ekonomije, posebno kada se kombinuju sa renoviranjem zgrada kako bi se obezbedila operativna efikasnost.

72 European Commission, 'Sustainable products initiative,' Accessed 7 February 2021. <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12567-Sustainable-Products-Initiative>.

73 See generally National Trust for Historic Preservation (USA), 'The Greenest Building: Quantifying the Environmental Value of Building Reuse,' 2011, 16, 20-21. <https://forum.savingplaces.org/viewdocument/the-greenest-building-quantifying>. [Hereinafter, 'The Greenest Building'].

74 The reuse of existing buildings and greater circularity in the construction economy interests with the complimentary EU 'Renovation Wave' initiative. The Renovation Wave is discussed in Section 2.1.4 of this Green Paper.

75 See e.g. the Horizon 2020 project 'CLIC' on circular economy models for the adaptive reuse of cultural heritage (<https://www.clicproject.eu/>) and the Urban Agenda for the EU Partnership Circular Economy (<https://ec.europa.eu/futurium/en/circular-economy/handbook-sustainable-and-circular-re-use-spaces-and-buildings>).

Protokoli odgovornosti i merenja emisija gasova sa efektom staklene bašte koji isključuju ugrađeni ugljenik zamaglila je pune prednosti povezane sa ponovnom upotrebom zgrada, u cilju smanjenja emisija. Ovo podriva napore za dekarbonizaciju građevinskog sektora u Evropi. Evropski zeleni dogovor treba da podrži usvajanje standarda za odgovornost⁷⁶, merenje i izveštavanje o emisiji gasova u okviru korporativnog lanca vrednosti (Obim 3), koji bi se bavili ne samo uticajem emisije ugljenika na lanac vrednosti materijala za svaku novu izgradnju, već i na uštedu u emisijama postignutim ponovnom upotrebom zgrada u poređenju sa scenarijima rušenja i nove izgradnje.

Evropa ima ogromno iskustvo sa adaptivnom ponovnom upotrebom zgrada koja se nalaze pod zaštitom, i koje su prepoznate kao kulturno nasleđe.⁷⁷ Promovisanje ponovne upotrebe u razmerama potrebnim za hvatanje u koštac sa klimatskom vanrednom situacijom, zahtevaće do sada nezabeleženi stepen koordinacije između klimatološkog sektora, sektora za kulturno nasleđe, energetiku, zanatskog sektora, sektora razvoja, finansija i veština. Obuka i edukacija trebalo bi da ojačaju kapacitete u oblasti zelenog dizajna među profesionalcima u oblasti nasleđa, i razumevanje tradicionalnih građevinskih tehnika u građevinskom sektoru. Politika korišćenja zemljišta mora da se usmeri ka valorizaciji tradicionalno gusto naseljenih i prohodnih tipova naselja u peri-urbanim oblastima, uz istovremeno usmeravanje aktivnosti na nedovoljno iskorišćene postojeće zgrade i kulturne predele i promovisanje inkluzivne regeneracije istorijskih okruga, uz istovremeno čuvanje vrednosti nasleđa.

Višedimenzionalni alati za analizu životnog ciklusa (LCA) koji naglašavaju ekološku, kulturnu i društvenu održivost, treba da budu integrisani na svim nivoima kako bi se dobila istinska slika cirkularnosti, kao i troškovi upotrebe ugljenika za društvo. Takođe je potrebno prošireno prikupljanje i analiza podataka o energetske efikasnosti, korišćenju materijala i otpada, kao i upravljanju vodama u starim i istorijskim zgradama kako bi se omogućila temeljna procena metabolizma.⁷⁸

Sprečavanje otpada je glavni cilj cirkularnosti. Kultura i nasleđe utiču na neke od nematerijalnih dimenzija ljudskog blagostanja, kao što su kreativnost i učešće u društvenim procesima. Integrisani pristupi koji povezuju prirodu i kulturu ističu vezu između ekoloških i društvenih funkcija predela, i pomažu promovisanju životnih stilova u skladu sa prirodom⁷⁹. Nova sveobuhvatna Evropska strategija za održivu i pametnu mobilnost⁸⁰ treba da ojača ove sinergije zasnovane na kulturi, sa prelaskom na cirkularnu ekonomiju.

76 See generally Greenhouse Gas Protocol, 'Global Protocol for Community-Scale Greenhouse Gas Emission Inventories, An Accounting and Reporting Standard for Cities.' https://ghgprotocol.org/sites/default/files/standards/GHGP_GPC_0.pdf.

77 Many successful examples can be found among the winners of the European Heritage Awards/ Europa Nostra Awards (<https://www.europeanheritageawards.eu/winners/>) and the EU Prize for Contemporary Architecture/Mies van der Rohe Award (<https://eumiesaward.com/>), as well as in the Golden Collection, supra note 52.

78 The 2018 revisions to the Energy Performance of Buildings Directive includes efforts to address heritage buildings. Directive (EU) 2018/844 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0844&from=EN>. [Hereinafter, '2018 EPBD Revisions']. See infra, text at note 97.

79 Andrew Potts, 'An Urgent Journey: Realizing the Potential of Integrated Nature-Culture Approaches to Create a Sustainable World,' *The George Wright Forum*, vol. 34, no. 2, pp. 229-237 (2017). <http://www.georgewright.org/342potts.pdf>.

80 European Commission, 'Sustainable and Smart Mobility Strategy - putting European transport on track for the future,' COM(2020) 789, 9 December 2020. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5e601657-3b06-11eb-b27b-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF.

Evropska komisija se obavezala da će preispitati ciljeve EU za obnovu materijala do kraja 2024.⁸¹ Komisija bi trebalo da obuhvati mere za oporavak i ponovnu upotrebu starih materijala koji se više ne koriste *in situ*. Nivo(i) novog Evropskog okvira cirkularne ekonomije o projektovanju zgrada i Protokol EU za upravljanje građevinskim otpadom i otpadom od rušenja, trebalo bi da usmeravaju korisnike ka primeni ovih principa. Treba podsticati upotrebu tradicionalnih materijala lokalnog porekla u novogradnji, kao i inovativnu inkorporaciju novih biomaterijala kompatibilnih sa sekvencijom ugljenika u tradicionalne zgrade. Novi materijali koji se koriste za renoviranje starih zgrada treba da budu održivi i sa niskim sadržajem ugljenika. Korišćenje deklaracija o ekološkom učinku treba da bude generalizovano. Trebalo bi proširiti upotrebu deklaracija o ekološkim performansama (EPD).

Prema Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju, sektorske inicijative će verovatno biti proširene i na druge *grupe proizvođača*. Organizacije i institucije umetnosti i kulture, muzeji, biblioteke, arhivi, spomenici i lokaliteti su veoma vidljivi širom Evrope, a njihovi proizvodi i usluge dopiru do miliona ljudi, posebno kada su u pitanju kulturne turističke destinacije, kao i festivali, sajmovi, ekskurzije i druge manifestacije. Da bi se iskoristio ovaj potencijal, okvir evropskog *ekodizajna* treba da se proširi na sektor kulture i nasleđa. Nova evropska ekološka oznaka za sektor kulture i nasleđa, mogla bi da podstakne usvajanje mera za ublažavanje emisije gasova i omogućavanje zelenih nabavki u institucijama kulture i lokacijama od interesa za kulturu, kao i proširenje metoda analize životnog ciklusa i strategija za kompenzaciju ugljenika na oblast kulturnog turizma.

Cirkularnost je neizostavni deo šire transformacije industrije ka klimatskoj neutralnosti i dugoročnoj konkurentnosti. U svetu u kojem su rasprostranjeni planirano zastarevanje i masovni konzumerizam, *startup* podrška u sektoru zanatstva i nasleđa imaju snažan potencijal da uvedu radikalne inovacije u skladu sa Evropskim zelenim dogovorom. Savremeni zanatski dizajn, primenjena umetnost, tradicionalni zanati i veštine iz oblasti kulturnog nasleđa trebalo bi da budu integrisani u novu Strategiju za mala i srednja preduzeća⁸² i uključeni kao predvodnici za pitanja klime i resursa sa pravom na podršku u razvoju komercijalnih primena i razvoju tržišta.

Pokazalo se da su digitalne tehnologije ključne za postizanje ciljeva održivog razvoja Evropskog zelenog dogovora u mnogim sektorima, uključujući kulturu. U isto vreme, emisije ugljenika povezane sa informaciono-komunikacionim tehnologijama (ICT) su na nivou emisija u vazduhoplovnoj industriji, i samo mala količina rashodovanih hardvera i ostale opreme se pravilno reciklira. Evropski zeleni dogovor prepoznaje da digitalni sektor mora postaviti održivi razvoj u središte svog delovanja⁸³. Umetničke, kulturne i organizacije koje se bave nasleđem, treba da imaju mogućnost merenja svog ugljeničnog i ekološkog otiska i svojih ICT aktivnosti kako bi bolje doprinele smanjenju njihovih negativnih uticaja. To može da podrazumeva prelazak na *hosting* organizaciju koja se 100% napaja obnovljivom energijom, produžavanje životnog veka uređaja ili nabavku novih, energetske efikasne uređaja koji se lako popravljaju.

81 See generally text at infra note 110 (discussing Life Cycle Assessment in buildings).

82 European Commission, 'An SME Strategy for a sustainable and digital Europe,' COM(2020) 103, 10 March 2020. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-sme-strategy-march-2020_en.pdf.

83 European Green Deal, supra note 1, 9.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Uključite socijalne i kulturne obrasce u Evropski akcioni plan za cirkularnu ekonomiju i upotrebite snagu sektora kulture i nasleđa kao kokreatora čistije i održivije Evrope.
- Uključite evropske zanatske i kreativne industrije, proizvode i usluge u novi *Ekodizajn* u sklopu Inicijative za održive proizvode Akcionog plana cirkularne ekonomije.
- Izmerite i ocenite emisije gasova sa efektom staklene bašte, izbegnute korišćenjem i adaptivnom ponovnom upotrebom postojećih zgrada, istovremeno prepoznajući višestruke koristi povezane sa očuvanjem vrednosti nasleđa u izgrađenom okruženju.
- Podržite proširenje upotrebe tradicionalnih i lokalnih izvornih materijala u građevinskom sektoru i poboljšajte razumevanje tradicionalnih građevinskih tehnika, kao alata za ublažavanje štetnih emisija i podršku otpornosti u arhitekturi.
- Valorizujte tradicionalne gustinu pešačkih tokova naselja u peri-urbanim oblastima, uz istovremeno usmeravanje aktivnosti na nedovoljno iskorišćene postojeće objekte i kulturne predele, i promovisanje inkluzivne regeneracije istorijskih okruga uz istovremeno čuvanje vrednosti nasleđa.
- Naglasite višedimenzionalne modele analize životnog ciklusa (LCA) koji se odnose i na ekološku i na društvenu održivost.
- Pokrenite novu *Evropsku ekološku oznaku za SEKTOR KULTURE I NASLEĐA* u sklopu ekodizajn okvira Evropske unije kako biste iskoristili mogućnosti koje nude mesta umetnosti, kulture i nasleđa, čiji proizvodi i usluge dopiru do miliona ljudi.
- Uključite savremeni zanatski dizajn, primenjenu umetnost, tradicionalne zanate i veštine iz oblasti kulturnog nasleđa u okviru Strategije za mala i srednja preduzeća, i uključite ih kao predvodnike za pitanja klime i resursa koji imaju pravo na podršku u razvoju komercijalnih primena i tržišta.
- Uključite integrisane pristupe prirodi i kulturi u evropske politike, naglašavajući povezanost ekoloških i društvenih funkcija predela, promovišući način života koji je u skladu sa prirodom, i koji doprinosi odvajanju proizvodnje otpada od ekonomskog rasta.

ZA DELATNIKE U SEKTORU KULTURNOG NASLEĐA

- Promovišite etiku upravljanja i ponovne upotrebe kao elemenata zelene tranzicije, i naglasite evropske kulturne vrednosti i prakse koje zadovoljavaju ljudske potrebe odvojeno od intenzivne potrošnje emisije štetnih gasova u upravljanju nasleđem, uključujući dokumentovanje i tumačenje.
- Doprineti dizajnu nove evropske ekološke oznake za sektor kulture i nasleđe u okviru *ekodizajna*, čija primena bi se proširila na institucije kulture, turističke destinacije kao i na festivale, sajmove, ekskurzije i ostale manifestacije.
- Osnažiti kapacitete stručnjaka za nasleđe u *ekodizajnu*, posebno prilagođavanjem univerzitetskih kurseva.
- Podsticati inovativnu inkorporaciju novih biomaterijala koji sekvstriraju ugljenik a koji su kompatibilni sa tradicionalnim dizajnom u renoviranju starih i istorijskih zgrada.
- Dati prioritet održivim izborima sa niskim emisijama ugljenika prilikom korišćenja novih materijala za renoviranje starih zgrada. Proširiti upotrebu deklaracija o ekološkim performansama (EPD) u renoviranju.

Uloga kulturnog nasleđa u akciji za cirkularnu ekonomiju*

DR ANTONIJA GRAVANJUOLO

INSTITUT ZA
ISTRAŽIVANJE
INOVACIJA I
RAZVOJNIH USLUGA,
SAVET ZA NACIONALNA
ISTRAŽIVANJA
(CNR IRISS) ITALIJA

Zahvaljujući aktivnoj konzervaciji, adaptivnoj ponovnoj upotrebi, obnavljanju, preuređenju, unapređenju i valorizaciji, kulturno nasleđe može značajno doprineti primeni cirkularne ekonomije usmerene na čoveka u gradovima i regionima.

Model cirkularne ekonomije *oponaša autopoetički* organizacioni model prirode, u kojem se materijali ponovo koriste kao elementi novih životnih ciklusa kroz cirkularne metabolizme, umesto da se tretiraju kao otpad. Cirkularna ekonomija je utemeljena na ekologiji, s ciljem da promoviše i sačuva biodiverzitet i ekosisteme kao preduslov za blagostanje. Odlikuje ga obogaćena, *složena* ekološka, ekonomska, socijalna i kulturna vrednost (Fusko Đirard, 1987; Fusko Đirard i Nijkamp, 1997). Prepoznajući da neinstrumentalne unutrašnje vrednosti deluju kao pokretač za instrumentalne upotrebne vrednosti (Fusko Đirard, 2019; Fusko Đirard i Veko, 2019), cirkularna ekonomija pomera foku sa "isključivo" finansijske dobiti do "meštovite" finansijske i društvene dobiti. Cirkularna ekonomija je stoga regenerativna ekonomija, sposobna da generiše veliki broj efekata.

Sa stanovišta cirkularne ekonomije, kulturno nasleđe predstavlja:

Dugoročni resurs. Kulturno nasleđe predstavlja trajni element, materijalni i nematerijalni, gradova i teritorija u razvoju, sećanje na urbani i teritorijalni sistem koji prenosi istorijske i kulturne vrednosti, lokalni identitet, estetske, obrazovne i duhovne vrednosti, *genius loci* prepoznatog i reinterpretiranog od strane lokalnih zajednica tokom vekova ili milenijuma, povezujući prošle, sadašnje i buduće generacije (Fusko Đirard, 2018).

→

De Kevel zajednica u Amsterdamu, starom delu grada gde su cirkularni urbani metabolizmi aktivirani kroz obnovljivu energiju, sistemima dobijanja energije iz otpada, ponovnim korišćenjem i reciklažom materijala i vode

© De Ceuveil

→ →

Istorijska zgrada sertifikovana zlatnom oznakom GBC-Istorijska građevina®: Palaco Gulineli u Ferari, Italija

© Arch. Cristiano Ferrari

Pokretač regeneracije životne sredine. Zbog svoje slojevitosti i višeznačnosti, upotrebe i ponovne upotrebe tokom vremena, kulturno nasleđe je urbano i teritorijalno dobro sa najdužim vremenskim trajanjem. Istorijske građevine, lokaliteti i predeli predstavljaju kulturni kapital sposoban da generiše nova radna mesta uz istovremeno promovisanje ekološke regeneracije, socijalne kohezije i blagostanja (Kulturno nasleđe vredi Evropi / Cultural Heritage Counts for Europe, 2015). Nasleđe može biti pokretač cirkularne urbane i teritorijalne regeneracije kroz kvalitetne intervencije orijentisane ka energetskej

→

Drevno mesto Katakombe San Đenara, Napulj, Italija.

Kroz akciju oporavka i valorizacije koju sprovodi Fondacija San Đenaro angažovanjem lokalne zajednice, drevno nasleđe se vratilo u život. Danas generiše višestruke pozitivne društvene efekte (radna mesta, obrazovanje, solidarnost) i pokretač je ekonomskog rasta u nerazvijenom području istorijskog centra Napulja pod nazivom Sanita.

© Archivio Fotografico Cooperativa La Paranza – Catacombe di Napoli

efikasnosti, proizvodnji obnovljive energije, ponovnog korišćenja materijala i integraciju rešenja koja proističu iz prirode. (Fusco Đirard, 2019).

Generator radnih mesta. Kulturno nasleđe ima veliki potencijal za zapošljavanje u sektorima vezanim za cirkularnu ekonomiju. Građevinski sektor može da stvori radna mesta kroz radove na konzervaciji, ponovnoj upotrebi i održavanju, unapređujući tradicionalne veštine koje održavaju dugoročno specijalizovano zapošljavanje. Uvođenje pasoša proizvoda i materijala, analiza životnog ciklusa i urbanih metabolizama mogu da unaprede *ekodizajn* i (ili) cirkularni dizajn planiranih intervencija, zapošljavanje profesionalaca u pripremi, planiranju, projektovanju i realizaciji projekata u oblasti nasleđa. Kreativne, inovativne i produktivne upotrebe kulturnog nasleđa takođe

generišu radna mesta, pospešujući atraktivnost mesta (Fusco Đirard, 2019).

Vezivna infrastruktura koja promoviše sinergiju i saradnju. Kulturno nasleđe i kulturni predeo izraz su dugovečnog i intimnog odnosa između zajednica i mesta, uključujući njihove prirodne odlike. Nasleđe prenosi kulturne vrednosti koje u sebi nose emocionalni potencijal za zbližavanje ljudi i zajednica oko zajedničkih sećanja, čak i u delovima istorije koji izazivaju kontroverzna mišljenja. Model cirkularne ekonomije može se tumačiti kao *ekonomija odnosa* koja umanjuje troškove, povećava višedimenzionalnu produktivnost i efekte ekonomskih aktivnosti (Gravanjuolo et al., 2017; Fusco Đirard, 2019). Kulturno nasleđe može postati katalizator za partnerstva više zainteresovanih strana i stvaranje zajednice (nasleđa) na lokalnom nivou, dajući prioritet poverenju kao primarnoj vrednosti u kolektivnom upravljanju *zajedničkim dobrima*. (Projekat Horizon 2020 CLIC, 2017-2021).

Usredsređujući se na dimenziju ljudskih prava, zdravlje ekosistema, zdravlje ljudi i blagostanje, kulturno nasleđe snažno sugerise ideju *cirkularne* ekonomije po meri čoveka u okviru Evropskog zelenog dogovora.

Preporuke za dalje čitanje:

- Horizon 2020 CLIC project (2017-2021), Circular models Leveraging Investments in Cultural heritage adaptive reuse, Accessed 10 March 2021. <https://www.clicproject.eu/>.
- Fusco Girard L. (2020), From pandemic to a new economy: towards a circular economy and circular city, Horizon 2020 CLIC project.
Available at: <https://www.clicproject.eu/editorial-from-pandemic-to-a-new-economy-towards-a-circular-economy-and-circular-city-article-by-luigi-fusco-girard/>.
- Fusco Girard L. (2019), Implementing the circular economy: the role of cultural heritage as the entry point. Which evaluation approaches?, BDC Bollettino del Centro Calza Bini, 19, 2/2019, pp. 245-278. Available at: <http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/7269>.
- Fusco Girard L., Vecco M. (2019), Genius Loci: the evaluation of places between instrumental and intrinsic values, BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini, 19, 2/2019, pp. 473-495.
Available at: <http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/7278>.
- Gravagnuolo A., Fusco Girard L., Saleh R., Ost C. (2017), Evaluation criteria for a circular adaptive reuse of cultural heritage, BDC Bollettino del Centro Calza Bini, 17, 2/2017, pp. 185-216.
Available at: <http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/6040>.

2.1.4 Izgradnja i renoviranje na energetske i resursno efikasan način

Karbonski otisak koji je trenutno povezan sa zadovoljavanjem bezvremene ljudske potrebe za obezbeđivanjem staništa za život i proctor, za proizvodnju i komunikaciju, je ogroman.⁸⁴ Građevine su odgovorne za oko 40% ukupne potrošnje energije u EU i za 36% emisija GHG gasova iz energije.⁸⁵ Ako EU želi da ostvari smanjenje neto GHG od 55% predloženih u Evropskom zakonu o klimi, Evropska komisija je saopštila da bi do 2030. EU trebalo da smanji emisije iz zgrada za 60%.⁸⁶

Da bi se rešio ovaj hitan zadatak, Evropska komisija je u oktobru 2020. predstavila svoju strategiju *Talas obnove za Evropu*⁸⁷. Njen cilj je da bar udvostruči godišnju stopu energetske renoviranja stambenih i nerezidencijalnih objekata do 2030. Imajući u vidu njene razmere, potrebno je stimulisati tu veliku energetske obnovu, sa renoviranjem 35 miliona građevinskih jedinica do 2030. godine. S obzirom na njegov obim, projekat bi trebalo da se proširi širom Evrope, uz podršku gradova, lokalnih vlasti, drugih zainteresovanih strana, nacionalnih vlada, i građana koji bi se svi mobilisali i preuzeli vlasništvo nad projektom.⁸⁸

Prednosti uključivanja evropskog sektora kulturnog nasleđa u ovu mobilizaciju su očigledni. Gotovo svi gradovi i sela imaju svoje istorijske centre sa velikim brojem starih građevina. Udahnuti nov život ovim zgradama kroz renoviranje koje kombinuje očuvanje kulturnog nasleđa sa novim energetske efikasnim tehnologijama, značilo bi oslobađanje velikih ekonomskih potencijala i vitalnosti. Očuvanje energije, podataka, zanata i umetnosti sadržanih u postojećim evropskim zgradama, lokacijama i predelima uvek je bilo suštinski važno za rad evropskog sektora kulturnog nasleđa. Sektor nasleđa je stoga važna baza podrške Talasu obnove. Ova baza je već duboko posvećena principima cirkularne ekonomije, uključujući stare zanate, konzervatore/restauratore, arhitekte, inženjere, menadžere, vlasnike, naučnike i istraživače.

Nasleđe se takođe (pre)kratko pominje u novom Talasu obnove, pre svega kao nešto što treba čuvati.⁸⁹ Fokus na ovaj aspekt je svakako potreban. Kulturna vrednost koju ima istorijsko graditeljsko i arhitektonsko nasleđe Evrope nudi ogromne i višestruke koristi.⁹⁰ Prethodne inicijative za renoviranje u svrhu energetske efikasnosti ponekad su rezultirale nepotrebnim gubitkom ovog nasleđa ili čak pogoršanjem performansi zgrada,⁹¹

84 See generally Gibran Vita et al, 'Connecting global emissions to fundamental human needs and their satisfaction,' 2019 Environ. Res. Lett. 14 014002. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/aae6e0/pdf>.

85 European Commission, 'A Renovation Wave for Europe - greening our buildings, creating jobs, improving lives,' COM(2020) 662, 14 October 2020. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/eu_renovation_wave_strategy.pdf. [Hereinafter, the 'Renovation Wave']. These figures refer to the use and operation of buildings, including indirect emissions in the power and heat sector, but not their full life cycle. The embodied carbon in construction is estimated to account for about 10% of total yearly greenhouse gas emissions worldwide, see IRP, Resource Efficiency and Climate Change, 2020, and UN Environment Emissions Gap Report 2019.

86 Renovation Wave, 1.

87 Id.

88 Id. at 26.

89 Id. at 4, 14 i 26.

90 See supra Preface, paragraph 5.

91 See Historic England, 'Energy Efficiency in Historic Buildings, How to Improve Energy Efficiency,' June 2018 ('The unintended consequences of getting energy efficiency measures wrong (or doing them badly) include: harm to heritage values and significance, harm to human health and building fabric, and failure to achieve the predicted savings or reductions in environmental impact.').

zbog ravnodušnosti prema višestrukim prednostima kulturnog nasleđa i neznanja o tradicionalnim graditeljskim sistemima.

Talas obnove za sada ne uključuje konkretne predloge o tome kako povezati očuvanje nasleđa sa drugim ciljevima. Konačni zaključak je da će *za 10 godina zgrade Evrope izgledati značajno drugačije*.⁹² U smislu smanjenja energetske potrebe i otpada, ova transformacija je preko potrebna. Ali šta je sa karakterom i osećajem koji čini evropske pejzaže tako privlačnim i za stanovnike i za posetioce? Ako se to izgubi, onda će Evropa izgubiti svoju osobenost, svoju evropejstvo. Dobra vest je da su rezultati koji će zaštititi karakteristične vrednosti evropskog nasleđa uz dekarbonizaciju izgrađenog okruženja lako ostvarivi.

Ono što trenutno nedostaje Talasu obnove EU, jeste pozitivna vizija o tome kako evropsko kulturno nasleđe može podržati i ubrzati postizanje ciljeva ove strategije. Da bi se razumela održivost i prilagodljivost zgrada, kulturno nasleđe ne bavi se samo građevinskim strukturama, već i načinom razmišljanja i ponašanja koji utiču na to *kako ih ljudi grade i koriste*. Kulturno nasleđe je oličenje proverenih tehnologija, proizvoda i inovacija lokalnog porekla (često datiraju iz vremena kada gradnja još nije zavisila od nafte) koje i danas nude savremena klimatska rešenja. Da bi bio uspešan, Talas obnove takođe mora da prihvati i ove kulturne i nasleđene prednosti renoviranja.

Renoviranje zgrada je takođe od suštinskog značaja za ekonomski oporavak posle Covid-19, a to se posebno odnosi na radno intenzivan kontekst kulturnog nasleđa. Renoviranje, adaptivna ponovna upotreba i regeneracija istorijskog fonda zgrada uključuje korišćenje tradicionalnih tehnika gradnje, zanatstva i lokalnog znanja u kombinaciji sa održivim inovacijama. Ovo zauzvrat zahteva stručnjake za nasleđe, umetnike i poznavaoce različitih zanata. **Pažljivo uređenje evropskih istorijskih zgrada, uz brigu o očuvanju jedinstvenog evropskog atributa – njenog kulturnog nasleđa – nudi izvanrednu priliku za promovisanje ekonomskog oporavka nakon pandemije. Ovo može, i treba da postane vodeći projekat u okviru inicijative Sledeće generacije EU (Next Generation EU), jer može da unapredi klimatsku akciju, pravednu tranziciju i socijalnu koheziju u isto vreme.**

Talas obnove ukazuje da nivo renoviranja postojećih zgrada u EU *ostaje izrazito nizak i površan*.⁹³ Po sadašnjim stopama, bili bi potrebni vekovi da građevinski sektor postigne klimatsku neutralnost. Da bi se pokrenula velika obnova širom Evrope, **Talas obnove identifikuje sedam ključnih oblasti intervencije i glavnih pravaca aktivnosti. Svaka od ovih oblasti je povezana sa zaštitom kulturnog nasleđa.** Neophodno je razumeti i razmotriti ovih sedam tačaka ukrštanja kako bi se uklonile prepreke i ubrzale stope renoviranja starih i istorijskih zgrada uz poštovanje posvećenosti Talasa obnove očuvanju kulturnog nasleđa, doprinoseći na taj način kvalitetu života građana i održivom razvoju.

1) Poboljšati informisanost, pravnu sigurnost i podsticaje za javne i privatne vlasnike i zakupce da preduzmu renoviranje. Održiva obnova uvek počinje individualnom odlukom, koja balansira očekivane koristi i troškove. Međutim, danas nema dovoljno informacija o trenutnom energetske i resursnom profilu zgrada. Da bi se ovim pozabavila, Evropska komisija se obavezala da predloži obavezne minimalne standarde energetske

92 Renovation Wave, 25.

93 Id at 4.

performansi kao deo revizije Direktive o energetske performansi zgrada (EPBD)⁹⁴ iz 2012. do kraja 2021. Stoga je neophodno znati da li će ovi novi minimalni standardi važiti za istorijske građevine.

Da bismo odgovorili na ovo pitanje, moramo razumeti različite oblike, geografiju i vlasničke strukture istorijskog fonda zgrada. Veliki deo ovog fonda (40% prema procenama)⁹⁵ pripada privatnim vlasnicima koji iz sopstvenih sredstava moraju da plate obnovu ovih objekata. One se kreću od poljoprivrednih objekata i prostora za iznajmljivanje preduzećima ili porodicama, do kuća velike istorijske i kulturne vrednosti koje dočekuju posetioce ili služe kao koncertne dvorane. Ove zgrade često igraju ključnu ulogu u ruralnim zajednicama, omogućavajući im pristup zajedničkim dobrima kao što su hrana ili stanovanje po razumnim cenama. One nisu samostalne u prostoru već najčešće pripadaju vrednim kulturnim celinama.

Druga poteškoća leži u činjenici da zgrade pod zvaničnom zaštitom, podležu posebnim pravilima zaštite regulisanim nacionalnim zakonodavstvom koja verovatno ograničavaju ovlašćenja za intervenciju na ovim objektima.

Svesni ove realnosti, evropski zakonodavci su 2012. godine usvojili, u okviru Evropske direktive o energetske performansi zgrada (EPBD), razumnu i pragmatičnu meru prema kojoj članice mogu odlučiti da ne postavljaju ili ne primenjuju minimalne zahteve za energetske performanse i to za:

“zgrade koje su pod zvaničnom zaštitom kao deo određenog okruženja ili zbog njihovog posebnog arhitektonskog ili istorijskog značaja, u meri u kojoj bi usklađenost sa određenim minimalnim zahtevima za energetske performanse neprihvatljivo izmenila njihov karakter ili izgled.”⁹⁶

Među promenama koje su unete 2018. godine⁹⁷ u Direktivu o energetske performansi zgrada, nalazi se sledeći razmatranje: “Treba bi podsticati istraživanja novih rešenja koja imaju za cilj poboljšanje nivoa energetske performansi zgrada i istorijskih mesta, i njihovo testiranje, uz istovremeno obezbeđivanje zaštite i očuvanja kulturnog nasleđa.”⁹⁸ Ovo istraživanje i testiranje predstavljaju sledeći konkretni korak u naporima za poboljšanje energetske performansi istorijskih zgrada.

Pri sledećoj reviziji Direktive o energetske performansi zgrada, trebalo bi zadržati mogućnost da članice izuzmu određene označene zgrade. Međutim, to ne sme biti shvaćeno kao način za zaobilaznje obaveze da sve zgrade u Evropi budu što je moguće energetske i resursno efikasnije u datim okolnostima. Ovo se odnosi kako na zgrade pod zvaničnom zaštitom, tako i na one sa istorijskom ili lokalnom vrednošću, ali koje nisu klasifikovane.

94 Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings, OJ L 153, 18.6.2010, p. 13–35 [Hereinafter, the ‘2010 EPBD Directive’], as amended. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0031&from=EN>. A similar ‘exemption’ provision can be found in the Energy Efficiency Directive. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC, L315/14 (Article 5, Section 2(a)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0027&from=EN>.

95 European Commission, Study of “Heritage Houses for Europe” (Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019), 37. <https://www.europeanlandowners.org/heritage-houses-for-europe/study/>.

96 EPBD Directive at page L153/19 (Article 4, Section 2(a)). EPBD Directive at page L153/19 (Article 4, Section 2(a)).

97 2018 EPBD Revisions, supra note 78.

98 Id. at L156/77 (Clause 18).

Osnovni cilj je doprineti borbi protiv klimatske vanredne situacije. Istovremeno, države članice treba podstaći da proaktivno pomognu vlasnicima zgrada koje uživaju određeni stepen zaštite, da učine sve što je moguće, u skladu sa zakonodavstvom o zaštiti kulturnog nasleđa, kako bi primenili efikasne mere. Zgrade koje su pod zaštitom, posebno zgrade posebne simbolike koje takođe pripadaju državi, mogu igrati posebnu ulogu u doprinosu borbi protiv klimatskih promena, jer njihova pažljiva obnova šalje važan signal. Efikasna upotreba resursa takođe je pitanje mudrog upravljanja. Poboljšanje energetske efikasnosti istorijskih zgrada smanjuje troškove održavanja i čini njihovu trajnu upotrebu privlačnijom. U suštini, iako je istina da je već urađen značajan posao u Evropi na promociji energetske efikasnosti u istorijskom graditeljstvu, još mnogo toga treba uraditi⁹⁹.

Uopšte gledajući, Evropski zeleni dogovor navodi da će u slučaju mogućih kompromisa između ekonomskih, ekoloških i socijalnih ciljeva, odgovor EU biti da "sistematski koristi sve svoje poluge upravljanja". Ovo je upravo takav primer. Evropska komisija i akteri u oblasti građevinarstva (javni i privatni) trebalo bi zajedno da traže korisna rešenja za sve. Ova rešenja trebalo bi da uključuju nove smernice koje podržavaju druge pristupe ka energetske efikasnosti, na osnovu pametnog planiranja i procene performansi, zasnovane na sveobuhvatnim pristupima projektovanju i izgradnji, posebno stambenih objekata (*whole house planning*) i da budu prilagođene potrebama i vrednostima istorijskih zgrada i tradicionalnih graditeljskih sistema. Dok za neke zgrade koje su pod zaštitom, usklađivanje može zahtevati nivo promena koje nisu prihvatljive, za druge to može biti oblik pametne kombinacije intervencija¹⁰⁰. Naime, neki tradicionalni graditeljski sistemi (termička masa) već su svojstveno energetske efikasni kada se pravilno održavaju. U Evropi su već sprovedena brojna istraživanja o ovim pitanjima. Ova istraživanja, kao i sva buduća istraživanja, trebalo bi da utiču na svako dalje oblikovanje novih politika¹⁰¹.

Talas obnove takođe predlaže da društvena infrastruktura u javnom i privatnom vlasništvu, poput administrativnih zgrada, kulturnih institucija i škola - od kojih mnoge pripadaju kulturnoj baštini - pokažu svojim primerom, služeći kao modeli i referentne tačke za "dobrobit koja odmah postaje vidljiva za javnost"¹⁰². Isticanje energetske efikasnosti ovih simboličnih istorijskih građevina može zaista snažno signalizirati važnost koju zajednice pridaju smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte¹⁰³. Komisija će početkom 2021. godine objaviti smernice o principu primata energetske efikasnosti kako bi pomogla javnim vlastima da se pozabave ovim pitanjima.

Predloženi indikatori spremnosti za pametnu tehnologiju Evropske unije (SRI) bave se sličnim pitanjima. Indikatori će omogućiti procenu pametnog potencijala zgrada i građevinskih jedinica i mogućnosti njihove komunikacije sa privrednim subjektima i drugim zainteresovanim stranama. Indikatori ocenjuju sposobnost zgrade ili građevinske

99 For example, a 2019 122-page assessment of EU Member States long-term renovation strategies lists only three examples of efforts to engage with historic buildings (Croatia, Luxembourg and Slovenia). Castellazzi L. et al., Assessment of second long-term renovation strategies under the Energy Efficiency Directive (Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019). <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC114200/kjna29605enn.pdf>.

100 Giorgia Rambelli, Cristina Garzillo, 'Recommendations for Local Governments. Integrating Energy Efficient Retrofit of Historic Buildings into Urban Sustainability,' 2014. http://www.3encult.eu/en/deliverables/Documents/WP2_D2.3_20140111_P21_Proposal%20of%20generic%20replicable%20factors.pdf. ('The refurbishment of historic buildings to lower energy demand is necessary, possible and economically feasible.'). A. Gonzalez, P. Bouillard, C. A. Román and M. Stevanovic. 'Keeping the Historical Heritage Alive: Methodology for the energy renovation of the historic residential stock of the east extension in Brussels.' (2013). <https://www.semanticscholar.org/paper/KEEPING-THE-HISTORICAL-HERITAGE-ALIVE%3A-Methodology-Gonzalez-Bouillard/207f99e1a7feed-406a855195bc37efc96caec9e5>

101 See e.g. Advanced Tools for Low-carbon, high-value development of historic architecture in the Alpine Space (ATLAS), Historic Building Energy Retrofit Atlas (HiBER ATLAS), NOAH's Ark, Climate for Culture, Energy Efficiency for EU Historic Districts' Sustainability (Effesus), Efficient Energy for EU Cultural Heritage (3ENCULT), Robust Internal Thermal Insulation of Historic Buildings (RiBuild), and Energy-Efficient Buildings (EeB) PPP.

102 Renovation Wave, 23.

103 Future of Our Pasts, supra note 9, 56.

jedinice da prilagode svoj rad potrebama svojih stanara i sistema, i poboljšaju svoju energetska efikasnost i ukupne performanse u fazi korišćenja. Direktiva o energetskim performansama zgrada, kako je revidirana 2018. godine, koja je omogućila uvođenje indikatora pametnih potencijala, navodi da "treba podsticati istraživanje novih rešenja za poboljšanje energetske efikasnosti istorijskih građevina i lokacija i njihovo testiranje, uz istovremeno obezbeđivanje zaštite i očuvanja kulturnog nasleđa."¹⁰⁴

Na osnovu ovih istraživanja, **metodološki okvir indikatora pametnih tehnologija koji se koristi za izračunavanje vrednosti potencijala pametnih istorijskih zgrada, trebalo bi prilagoditi njihovim specifičnim uslovima.** Primenjeni i delegirani akti Komisije koji se odnose na navedene indikatore¹⁰⁵, predviđaju da sertifikati koji se koriste za komunikaciju spremnosti zgrada za pametnu tehnologiju mogu uključivati "preporuke o tome kako poboljšati potencijale zgrade ili građevinske jedinice uzimajući u obzir, ako je potrebno, vrednost kulturnog nasleđa."¹⁰⁶ Sprovođenje ovog mehanizma pruža stručnjacima za energetska efikasnost i zaštitu kulturnog nasleđa dragocenu priliku da zajedno promovišu dobre prakse.

Komisija će takođe predložiti strožija pravila o **Sertifikatima o energetskim performansama (EPC)**. Kvalitet ovih sertifikata predstavlja problem. Modeli razvijeni za nove projekte nisu uvek u mogućnosti da sagledaju "ponašanje" starijih zgrada. To može dovesti do neadekvatnih intervencija koje narušavaju tradicionalne kvalitete prilagodljivosti na klimu, rasipaju dragocene materijale i nanose štetu kulturnom nasleđu. **Prilikom ažuriranja okvira za Sertifikate energetske o energetskim performansama, podaci i modeli moraju se prilagoditi stvarnim karakteristikama starih i istorijskih zgrada.**

2) Obezbediti odgovarajuće i ciljano finansiranje. Obnova zgrada spada u sektore koji se suočavaju s najozbiljnijim nedostatkom investicija u EU. Kako bi se to rešilo, Talas obnove predlaže povećanje obima finansiranja koje pruža EU, putem povećanja subvencija, tehničke pomoći, pomoći u pripremi projekata, i kroz zajmove. Mnogi privatni vlasnici stambenih i poslovnih zgrada koje su pod zaštitom, nemaju dovoljno sredstava za održavanje zaštićenih elemenata svojih objekata ni za sprovođenje energetske obnove. Sredstva su takođe potrebna za zgrade u javnom vlasništvu kao i za održavanje spomenika. **Svako proširenje primene standarda energetske efikasnosti na objekte pod zaštitom, treba da bude praćeno javnim podsticajima koji će nadoknaditi ove nedostatke. Takođe je potrebno imati jednostavne metode i modele za povezivanje podrške kulturno nasleđe i subvencija za energetska efikasnost kako bi se obezbedilo finansiranje odgovarajuće energetske obnove.**

InvestEU treba da razvije finansijske proizvode namenjene **pažljivoj obnovi evropskog graditeljskog nasleđa u cilju postizanja energetske efikasnosti** u okviru svojih programa InvestEU za socijalna ulaganja i veštine kao i InvestEU za ulaganje u održive infrastrukture. Komisija može podržati razvoj finansijskih mehanizama prilagođenih vlasnicima i korisnicima istorijskih zgrada, koristeći odgovarajuće kriterijume za kulturno nasleđe i dajući olakšice za amortizaciju kapitalnih troškova i povrat investicija. Na primer, mogu se navesti podsticajni mehanizmi poput sistema *ecobonus*, modeli za energetska uslužna preduzeća (ESCO)¹⁰⁷, poreske olakšice za energetska obnova i poreski krediti za

104 2018 EPBD Revision, supra note 78, L156/77(18).

105 Commission Delegated Regulation (EU) 2020/2155 of 14 October 2020 supplementing Directive (EU) 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council by establishing an optional common European Union scheme for rating the smart readiness of buildings, C/2020/6930, 14 October 2020, OJ L 431, 21.12.2020, at p.24. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R2155&from=EN>.

106 See Paris A. Fokaides, Christiana Panteli, and Andri Panayidou, 'How Are the Smart Readiness Indicators Expected to Affect the Energy Performance of Buildings: First Evidence and Perspectives,' Sustainability 12, no. 22: 9496, Section 4.3. <https://doi.org/10.3390/su12229496>.

107 For a case study of the application of the ESCO model to a historic office building, see Dana Schneider and Paul Rode, 'Energy Renaissance,' Spring 2010. <https://www.hpbmagazine.org/content/uploads/2020/04/10Sp-Empire-State-Building-New-York-NY.pdf>.

obnovu. **Novoformirana Evropska inicijativa za obnovu zgrada trebalo bi da pomogne vlasnike u obezbeđivanju finansiranja njihovih zgrada koje pripadaju kulturnom nasleđu pod zaštitom zakona.**

Javnim institucijama u sektoru nasleđa biće potrebna dodatna sredstva kako bi podržale napore za energetske efikasnost evropskog graditeljskog nasleđa i kako bi efikasno obradile povećan broj zahteva za dozvolama koji proističu iz Talasa obnove.

3) Povećati kapacitete za pripremu i sprovođenje projekata. Može biti veoma teško da se pripremi dobar renovacioni projekat koji će imati koristi od najboljih dostupnih izvora finansiranja. Ove teškoće mogu biti još veće kada zgrada ima istorijsku vrednost. Zato će tehnička pomoć igrati ključnu ulogu u očekivanom povećanju stepena i kvaliteta obnove. Da bi se ojačala tehnička pomoć, Komisija će, u saradnji sa Evropskom investicionom bankom (EIB), pomoći državama članicama da osmisle nacionalne ili lokalne programe po uzoru na evropski mehanizam tehničke pomoći za lokalne energetske projekte (ELENA). Takođe će podržati uspostavljanje standardizovanih jedinstvenih šaltera koji će nuditi savete i personalizovana finansijska rešenja za vlasnike ili mala i srednja preduzeća tokom pripreme i sprovođenja projekata.

Već postoje različiti postupci i preporučene strategije za postizanje određenih nivoa performansi u istorijskim zgradama uz poštovanje vrednosti nasleđa¹⁰⁸. Te nove platforme za pružanje tehničke pomoći trebalo bi da poboljšaju ove strategije i popune postojeće nedostatke. Nova Evropska urbana inicijativa, koja ima za cilj da ojača integrisani i participativni pristup održivom urbanom razvoju, takođe treba da uzme u obzir specifičnosti i brige u vezi sa kulturnim nasleđem.

4) Stvaranje zelenih radnih mesta, razvoj veština i privlačenje novih talenata. Talas obnove eksplicitno prepoznaje da su potrebne posebne veštine za bezbedno upravljanje istorijskim zgradama i očuvanje njihove kulturne vrednosti. Čak i pre Talasa obnove, predviđeno je da će broj kvalifikovanih zanatlija u narednoj generaciji biti značajno manji¹⁰⁹. Zanati, veštine i obrazovanje u vezi sa nasleđem treba da odgovore na zahteve Talasa obnove. Na primer, Stručno obrazovanje i obuka (VET) i Kontinuirano stručno obrazovanje i obuka (C-VET) biće potrebni kako bi se unapredile veštine i znanje u tradicionalnom dizajnu i građevinarstvu.

Evropska strategija veština i njen budući Pakt za veštine trebalo bi da ujedine napore zainteresovanih strana iz sektora građevinarstva i sektora nasleđa kako bi doprineli postizanju ovih ciljeva. Takođe je moguće opredeliti finansijska sredstva iz instrumenata EU Sledeće generacije EU (Next Generation EU), Evropskog socijalnog fonda i Fonda za pravednu tranziciju, posebno za zanate i kulturno nasleđe. Takođe je potrebno podržati usavršavanje i prekvalifikaciju arhitekata i instalatera koji rade na starim zgradama kako bi se osiguralo da su revizije, sertifikacije i praćenje energetske efikasnosti prilagođeni performansama tradicionalnih građevinskih sistema.

5) Stvaranje održivog izgrađenog okruženja. Kako bi se ojačala održivost građevinskog sektora, Talas obnove obavezuje Evropsku komisiju da do 2023. izradi plan smanjenja emisija ugljenika tokom celog životnog ciklusa zgrada. Kao što smo videli u delu posvećenom cirkularnoj ekonomiji, metode analiza životnog ciklusa korišćene u programima vezanim za Talas obnove, kao i za inicijative zelenih javnih nabavki, moraju uzeti u obzir mogućnost da renoviranje i ponovna upotreba postojećih zgrada i njihovih komponenti ponekad, pa čak i često, predstavljaju najbolju opciju.

108 See supra note 101.

109 See European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, *Fostering cooperation in the European Union on skills, training and knowledge transfer in cultural heritage professions* (Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019). <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38e8bb3-867b-11e9-9f05-01aa75ed71a1>.

Primeru radi, zamena visokokvalitetnih istorijskih drvenih prozora (koji, zahvaljujući odgovarajućem održavanju, traju vekovima) plastičnim ili čak aluminijumskim prozorima može uštedeti određenu količinu energije u kratkom vremenskom periodu. Međutim, analiza životnog ciklusa može otkriti da će često trošiti više energije i resursa, dok istovremeno degradiraju nasleđe. Adaptivna ponovna upotreba ili obnova postojeće zgrade može biti bolja opcija od izgradnje nove zgrade sa nultom emisijom¹¹⁰. To takođe naglašava potrebu za zagovaranjem redovnog održavanja i dobrih praksi očuvanja kako bi se smanjile emisije gasova sa efektom staklene bašte i povećala otpornost. Talas obnove treba da podstiče širu upotrebu alata za prediktivno održavanje i preventivnu konzervaciju.

Informaciono modeliranje građevinskih objekata - *Building Information Modelling* (BIM) omogućava više transparentnosti i smanjuje troškove i upotrebu resursa. Komisija će dati preporuku za promovisanje BIM-a u javnim nabavkama za građevinarstvo i pružiti metodologiju klijentima iz javnog sektora za sprovođenje *cost-benefit* analiza odnosno troškova i koristi za upotrebu BIM-a u javnim tenderima. Ove preporuke treba da uključe alate prilagođene istorijskim zgradama i tradicionalnim sistemima gradnje. Istraživanje takođe mora podstaći inovacije u građevinskom sektoru. U pripremi programa Horizon Evropa, Komisija razmatra javno-privatno partnerstvo za održivo izgrađeno okruženje usmereno na ljude (*Built4People*) i posebnu Misiju o klimatski neutralnim i pametnim gradovima. Program *Built4People* je do sada saradivao sa istorijskim izgrađenim okruženjem i ovaj pristup treba nastaviti u okviru Horizon Evrope.

6) Postavljanje integrisanog, participativnog i lokalnog pristupa u središte talasa obnove. Talas obnove prepoznaje da bi potpuno iskorišćavanje njenog potencijala u pogledu dodatnih koristi zahtevalo integrisani pristup. Međutim, ovde se naglasak stavlja na tehnologije, dok doprinos kulturnih dimenzija izgrađenog okruženja i drugih koristi, u smislu kvaliteta života koje Talas obnove može pružiti, se potpuno zanemaruju. Kao čuvar kulturnog, istorijskog i društvenog sećanja, istorijsko izgrađeno okruženje Evrope učvršćuje evropski identitet. Vrednosti koje ova mesta prenose trebalo bi da služe kao pokretač i katalizator održivog razvoja, podržavajući socijalnu koheziju, blagostanje, kreativnost, turizam i međukulturni dijalog. Od suštinskog je značaja da Talas obnove obuhvati ove elemente u svojoj strategiji.

Talas obnove takođe treba da promoviše upotrebu niskougljeničnih, klimi prilagođenih *prirodno održivih karakteristika* tradicionalnih građevinskih tehnologija u konvencionalnim projektima rehabilitacije. Prenos tradicionalnih rešenja pasivne arhitekture sa juga ka severnim regionima koji sve više doživljavaju toplotne talase zbog promenljive klime, jeste jedna moguća strategija. Pored toga, upotreba tradicionalnih građevinskih metoda i tradicionalnih praksi upravljanja zemljištem u kulturnim predelima može poboljšati otpornost na uticaje klimatskih promena, na primer, promovisanjem niskoemisionih, dokazanih pristupa upravljanju vodom i rizikom od poplava.

Talas obnove takođe treba da bude poluga za borbu protiv energetske siromaštva. U Evropi, stare i istorijske zgrade su ujedno i domovi jednog dela populacije sa niskim prihodima, koje teško mogu podneti troškove održavanja evropskog nasleđa. Treba razviti finansijske mehanizme za ova domaćinstva putem subvencionisanih mera obnove ili korišćenjem energetske uštede za otplatu (ograničavajući početnu investiciju na dostupne subvencije). Nova evropska Inicijativa za pristupačno stanovanje, koja obuhvata stotinu projekata/svetionika, može biti iskorišćena uključivanjem adaptivne ponovne upotrebe istorijskih zgrada u obliku pristupačnog stambenog prostora.

110 A. Duffy, A. Nerguti, C.E. Purcell, Peter Cox, 'Understanding Carbon in the Historic Environment, Scoping Study Final Report, Prepared for Historic England,' 17 October 2019. <https://historicengland.org.uk/content/docs/research/understanding-carbon-in-his-toric-environment/>; The Greenest Building, supra note 73.

Sinergije u procesu obnove postaju očigledne kada se prošire na šira naselja ili zajednice. Agregacija projekata na ovom nivou može dovesti do stvaranja naselja sa pozitivnom energijom ili bez potrošnje energije. Stara i istorijska naselja imaju veliki potencijal za pozitivnu energiju, posebno kada su u planiranje uključene javne institucije koje se bave kulturnim nasleđem¹¹¹.

Konačno, Evropska komisija se obavezala da će angažovati sve relevantne aktere putem Foruma za građevinarstvo na visokom nivou, kroz podršku akcijama za regeneraciju evropskih četvrti putem kulturne, ekonomske i socijalne vitalnosti. Ova inicijativa treba da integriše sektore nasleđa i visokokvalitetne kulturne gradnje (*Baukultur*).

Novi evropski Bauhaus. Kao što je najavila Ursula fon der Lajen, predsednica Evropske komisije, u svom govoru o stanju Unije održanom 16. septembra 2020. godine¹¹², Komisija je pokrenula novi evropski Bauhaus istovremeno sa Talasom obnove kako bi negovala novu evropsku estetiku koja kombinuje performanse i inovacije. Novi evropski Bauhaus će služiti kao inkubator inovacija i kreativnosti kako bi podstakao, širom Evrope i šire, održiv dizajn koji će takođe biti privlačan i pristupačan građanima¹¹³.

Budući da je ideja Novog evropskog Bauhauusa usmerena na dizajn i estetiku budućeg evropskog životnog okruženja, inicijativa mora na odgovarajući način uzeti u obzir trenutni oblik i karakter evropskih gradova, sela i ruralnih područja, gde će se primenjivati budući zeleni projekti. Kulturno nasleđe Evrope nudi inspirativan okvir za socijalnu koheziju, doprinoseći blagostanju građana i njihovih zajednica. Stare zgrade i okruženja oko njih oblikuju i hrane naš osećaj pripadnosti. Oni predstavljaju vitalnu vezu između našeg osećaja pripadnosti i potrebe za usvajanjem novih načina života. Iz svih ovih razloga, kulturno i prirodno nasleđe treba prepoznati kao resurs i integralni deo inicijative Novog evropskog Bauhauusa¹¹⁴.

Inicijativu Novi evropski Bauhaus takođe treba sagledati u kontekstu **Davoske deklaracije**¹¹⁵ koja poziva na promociju “visokokvalitetne kulture gradnje za Evropu”, potpisane od strane evropskih ministara kulture u okviru Evropske godine kulturnog nasleđa 2018. godine. Ova deklaracija naglašava važnost kvaliteta izgrađenog okruženja u oblikovanju zelenije i održivije zajedničke budućnosti. U tom smislu, kulturno nasleđe po prirodi nudi održiva i otporna rešenja. Novi evropski Bauhaus treba da bude forum koji daje doprinos Talasu obnove takvim idejama kako bi se postigli viši standardi kvaliteta u pogledu zaštite životne sredine, inovacija i kvaliteta života, istovremeno jačajući osećaj lokalnog identiteta.

Novi evropski Bauhaus osmišljen je da bude interdisciplinarni projekat i mreža koja stvara eksperimentalne prostore gde će se prepliću umetnost, kultura, nauka i tehnologija. Svetsko nasleđe ima bogato iskustvo koje može da ponudi, jer svaki projekat kulturnog nasleđa uključuje, po definiciji, snažno partnerstvo između širokog spektra učesnika i disciplina, od dizajnera, arhitekata, inženjera, urbanista i istoričara, do lokalnih i regionalnih vlasti i lokalnih organizacija, kao i visoko kvalifikovanih radnika i zanatlija. Saopštenje od 5. marta 2021. godine, da je Evropa Nostra odabrana da bude jedna od prvih 13 partnera ove inicijative, korak je u dobrom pravcu.

111 See supra, note 51.

112 European Commission, 'State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary,' 16 September 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_20_1655.

113 See supra, text at note 38.

114 Europa Nostra, 'Cultural Heritage as an integral dimension of the "New European Bauhaus" initiative,' supra note 39.

115 Swiss Confederation, 'Davos Declaration 2018.' https://davosdeclaration2018.ch/media/Brochure_Declaration-de-Davos-2018_WEB_2.pdf.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA I DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Uključite sektor nasleđa u Talas obnove mobilizacijom zanatlija, umetnika, konzervatora/restauratora, arhitekata, inženjera, menadžera, vlasnika, stručnjaka za nasleđe i istraživače.
- Koristite nove smernice o principu energetske efikasnosti kao prioriteta, da bi se pomoglo javnim vlastima u obnavljanju socijalne strukture u javnom i privatnom vlasništvu, poput institucija kulture i škola, kako bi se zadovoljili standardi energetske efikasnosti uz istovremeno čuvanje kulturnih vrednosti.
- Promovišite energetske i resursnu efikasnost u svim istorijskim zgradama dok se istovremeno radi na pripremi smernica koje podržavaju razvoj - posebno u vezi sa zgradama koje uživaju poseban stepen zaštite - novih pristupa standardima energetske efikasnosti koji omogućavaju alternativne načine usklađivanja na osnovu pametnog, celokupnog planiranja kuće i procene performansi, prilagođenih potrebama i vrednostima istorijskih zgrada i tradicionalnih sistema gradnje,
- Osigurajte adekvatno postupanje prema zgradama nasleđa na osnovu Indikatora spremnosti za pametnu tehnologiju Evropske unije (SRI), sa prilagođenom šemom za procenu spremnosti usluga instaliranih u (zvanično zaštićenim) istorijskim zgradama.
- Primenite svako proširenje standarda performansi zgrada na zgrade nasleđa sa odgovarajućim javnim podsticajima. InvestEU program za socijalne investicije i veštine i program za održivu infrastrukturu trebalo bi da podrže kreiranje modela finansijske podrške prilagođenih vlasnicima i korisnicima istorijskih zgrada, dok bi novoosnovana Evropska inicijativa za obnovu zgrada trebalo da podrži finansiranje za vlasnike onih zgrada koje su pod zaštitom.
- Omogućite veće budžete za finansiranje javnih institucija za nasleđe kako bi se podržali napori za energetske efikasnost širom istorijskog izgrađenog okruženja Evrope.
- Promovišite ulogu redovnog održavanja i dobre prakse konzervacije u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte, i povećanju otpornosti.
- Borite se protiv energetske siromaštva razvijajući finansijska rešenja za građane sa nižim prihodima koji žive u istorijskim zgradama. Naglasiti adaptivno korišćenje istorijskih zgrada za pristupačno stanovanje u Inicijativi za pristupačno stanovanje i stotinu projekata svetionika.
- Uključite kulturno nasleđe u novu Evropsku urbanu inicijativu.
- Povežite zanate, veštine i obrazovanje za nasleđe sa zahtevima Talasa obnove, uključujući unapređeno stručno obrazovanje i obuku (VET) i kontinuirano stručno obrazovanje i obuku (C-VET). Koristite Agendu veština i Pakt za veštine da se okupe relevantni učesnici iz građevinskog sektora i sektora nasleđa kako bi se pomoglo u ostvarivanju ovih ciljeva.
- Uključite alate prilagođene istorijskim zgradama i tradicionalnim sistemima gradnje u novu metodologiju modeliranja informacija o zgradama (BIM).
- Uključite sektore nasleđa i Baukultur u prošireni Forum o građevinarstvu.
- Pravilno integrišite celokupni opseg kulture - od umetnosti do nasleđa - u sve elemente Novog evropskog Bauhauusa i uključite predstavnike sektora kulturnog nasleđa u zajedničko kreiranje vođenja ove inicijative.

Fraunhofer centar za konzervaciju i energetske performanse istorijskih zgrada u manastiru Benediktbojern (Benediktbeuern)

Napredovanje talasa obnove i ostvarivanje dodatnih koristi od očuvanja nasleđa.

DR JOHANA LAISNER

DRUŠTVO
FRAUNHOFER
(FRAUNHOFER-
GESELLSCHAFT)

→
Posetioci stare bačvarska radionice tokom otvorenog dana Evropskog kulturnog nasleđa

© Fraunhofer IBP

→ →
Termografija stare bačvarske radionice

© Fraunhofer IBP

Rad u Centru Fraunhofer ilustruje kako istraživanje i praksa prilagođena tradicionalnim građevinskim sistemima mogu oživeti stare zgrade, čineći ih prikladnim za upotrebu u promenljivim klimatskim uslovima, na korist budućih generacija.

Stara bačvarnica u istorijskom kompleksu manastira Benediktbojern u Gornjoj Bavarskoj bila je "osuđena na smrt" – već su bili planirani njena rušenje i izgradnja nove zgrade. Međutim, obavezna inspekcija Državnog zavoda za zaštitu spomenika Bavorske otkrila je da krovna konstrukcija potiče iz baroknog perioda oko 1760. godine. Ovo otkriće zaustavilo je rušenje, na šok uprave manastira, koja je sada morala pronaći novo rešenje za staru zgradu.

U međuvremenu, Fraunhoferov institut za građevinsku fiziku (IBP) odlučio je da osnuje demonstracioni centar i tražio je lokaciju koja bi mogla poslužiti kao model za njegova primenjena istraživanja: kako renovirati i obnavljati stare zgrade u skladu sa vrednostima nasleđa, poboljšavajući energetska efikasnost i prilagođavajući se klimatskim promenama. Odluka da se novi centar smesti u Staru bačvarnicu pokazala se korisnom kako korist za manastir Benediktbojern tako i za Institut Fraunhofer IBP.

→
Razmena mišljenja
i edukacija u staroj
bačvarskoj radionici o tome
kako renovirati/revitalizovati
istorijske objekte održivim
materijalom/tehnologijama

© Fraunhofer IBP

Finansiranje obezbeđeno od strane Društva Fraunhofer, Slobodne države Bavarske i privatnih fondacija, kao i inovativnih preduzeća, omogućilo je renoviranje po najnovijim standardima. Koristeći koncept žive laboratorije, početna restauracija je praćena detaljnim monitoringom i istraživanjem na licu mesta. 2016. godine zvanično je otvoren Fraunhoferov centar za energetska efikasnu obnovu starih zgrada i očuvanje istorijskih spomenika Benediktbojern.

Centar okuplja stručnjake iz oblasti zaštite kulturnog nasleđa i građevinske fizike kako bi raspravljali o temama kao što su energetska efikasnost, održivost, ekonomija i ekologija, obnovljive energije i urbanističko planiranje. Istraživanja i testiranja odnose se na istorijske i inovativne materijale i tehnike.

Preporuka za dalje čitanje:

- <https://www.denkmalpflege.fraunhofer.de/>

2.1.5 Ubrzanje prelaska na održivu i pametnu mobilnost¹¹⁶

Transport čini četvrtinu emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u EU, a ova brojka i dalje raste. Da bi se postigla klimatska neutralnost, Evropski zeleni dogovor zahteva smanjenje emisija u transportu za 90% do 2050. godine. Drumski, železnički, vazdušni i vodeni transport moraće svi da doprinesu ovom smanjenju. Postizanje održivog transporta, kako navodi Evropski zeleni dogovor, znači stavljanje korisnika na prvo mesto - tako što će im se pružiti pristupačnije, dostupnije, zdravije i čistije alternative njihovim trenutnim navikama mobilnosti. Osim toga, kako ističe nova Strategija održive i pametne mobilnosti EU, *prihvatanje promena od strane javnosti i društva ključno je za uspešan prelazak na pametnu mobilnost*¹¹⁷.

Iako Strategija održive i pametne mobilnosti stavlja naglasak na pojedinačne korisnike, uključujući pitanja pristupačnosti i pravičnosti, kao i socijalne uslove rada u transportu, ona u velikoj meri ignoriše zajedničke, kulturne i dimenzije kulturnog nasleđa u oblasti mobilnosti. Međutim, staviti korisnike na prvo mesto takođe znači baviti se kulturnim i kreativnim aspektima mobilnosti¹¹⁸. Uzimanje u obzir ovih kulturnih dimenzija takođe stavlja u centar druge elemente jednačine, uključujući turizam, transportno nasleđe i urbanistički i teritorijalni razvoj. Takođe pomaže u kontekstualizaciji ključnih pitanja *mobilne kulture*, uključujući ponašanje tokom putovanja, zadovoljstvo i glavne percepcije korisnika.

Na primer, Evropski zeleni dogovor ima za cilj da poveća upotrebu i efikasnost transportnih sistema. Jedan stub strategije je da stimuliše korisnike transporta da biraju održiva rešenja. Podsticaji koje strategija predviđa su ekonomski, uključujući i bolju informisanost za korisnike¹¹⁹. Naglašavajući kulturnu dimenziju u okviru postojećih platformi za prevoz i usluge putovanja, uključujući između ruralnih, peri-urbanih i urbanih područja, još je jedan način za postizanje ovog cilja. To podrazumeva razumevanje i uključivanje društvenih i kulturnih aspekata koji utiču na životne stilove ljudi i oblikuju vrednosti i izbore koji čine lokalnu mobilnu kulturu, uključujući lokalne i teritorijalne obrasce i prakse mobilnosti. Unapređenje digitalnog i fizičkog iskustva u javnim mobilnim uslugama putem sadržaja koje pružaju kultura i nasleđe i bolja informisanost korisnika, takođe mogu povećati održivost i korišćenje javnog prevoza¹²⁰.

Evropski transportni sistem i infrastruktura treba da se prilagode kako bi podržali nove održive mobilne usluge koje mogu smanjiti zagušenje i zagađenje, posebno u urbanim područjima. Istorijske četvrti obično podrazumevaju faktore gustine pešačkih tokova, mešovitih tradicionalnih obrazaca naseljavanja koji podstiču javni prevoz, pešačenje i vožnju bicikla, i smanjuju pređene kilometre vozila (VMT). Tradicionalne, održive upotrebe

116 This Green Paper uses the term 'mobility' in the broad sense in which it is used in the EU Smart Mobility Strategy, which in turn draws on the 2030 Climate Target Plan, supra note 45. The term includes all transport sectors including road, rail, aviation, and waterborne transport, as well as multimodal public transport and active mobility such as walking and cycling. 2030 Climate Target Plan, 5, 9.

117 EU Smart Mobility Strategy, supra note 80, 13.

118 See generally UCLG Community of Practice on Mobility, 'Manifesto, The future of mobility,' 12 November 2019. https://www.uclg.org/sites/default/files/en_manifesto_mobility.pdf. (Discussing 'Creative Mobilities' initiative and underscoring 'the cultural function of urban mobility').

119 Id. at 11.

120 See generally Anne Leemans et al., Low carbon stations for low carbon cities (YellowdesignFoundation, 2015). https://www.ydesignfoundation.org/wp-content/uploads/2016/05/LowCarbonStations_report_v12_lr.pdf.

javnih prostora promovišu lokalnu proizvodnju hrane i regionalno gastronomsko nasleđe, što sve skraćuje lanac snabdevanja hranom. One promovišu i ozelenjavanje i opšte uslova života (uključujući hlađenje unutrašnjih gradskih prostora sa više drveća i manje asfalta). Očuvanje ovih karakteristika u istorijskim četvrtima i uključivanje u planiranje upotrebe zemljišta i razvoj peri-urbanih područja je snažna strategija za smanjenje emisija gasova (GHG).

Ovi tradicionalni pristupi upotrebe zemljišta treba da budu vrednovani kao važan element klimatski neutralnih i pametnih gradova, i da budu uključeni u planove održive urbane mobilnosti.¹²¹ Dizajn održivih mobilnih rešenja, uključujući mobilnost na zahtevi deljenu mobilnost, kao i intermodalni transport i integrisane transportne sisteme, takođe treba da olakša pristup svim kulturnim aktivnostima, posebno festivalima, sajmovima, spomenicima i praksama prirodnog i kulturnog nasleđa, uz obezbeđivanje prava na kretanje svim građanima. Promocija i zaštita kulturnih ruta i pejzaža treba da budu uključene u planiranje infrastrukture mobilnosti, kao i pristup električnom javnom prevozu¹²², pešačenju i biciklizmu do kulturnih destinacija.

EU bi istovremeno trebalo da poveća proizvodnju i implementaciju održivih alternativnih goriva za transport. Komisija će podržati uvođenje javnih lokacija za punjenje i točenje goriva tamo gde nedostaju, posebno za putovanja sa dugim rastojanjima i u manje naseljenim područjima. Ove strategije treba koordinirati sa paralelnim inicijativama za podršku repopulaciji istorijskih sela i ruralnih regiona koji su slabo pokriveni mobilnim uslugama, razvojem infrastrukture za punjenje goriva u ruralnim područjima, kao i kroz pametna digitalna mobilna rešenja.

Maksimiziranje koristi od niskog karbonskog sadržaja istorijskih četvrti, takođe može značiti promociju dobrih praksi kako bi se pažljivo povećala gustina naseljenosti istorijskog izgrađenog okruženja, posebno u vezi sa Razvojem usmerenom na tranzit (TOD). Korišćenje metodologija za istorijske urbanističke predele, treba proširiti kako bi se predvideli stvarni i mogući konflikti između konzervacije nasleđa i gustine naseljenosti.

Pre pandemije COVID-19, masovni turizam postao je veliko opterećenje čak i pretnja brojnim istorijskim gradovima, kao i kulturnom i prirodnom nasleđu. Venecija je upečatljiv primer¹²³, gde su dvostruke pretnje intenzivnog masovnog turizma sa visokim emisijama gasova, kao i porast nivoa mora izazvan klimatskim promenama dostigli alarmantne nivoe. Opstanak Venecije i njene lagune ne može se posmatrati samo kao lokalni problem grada Venecije ili samo kao nacionalno pitanje države Italije. Postizanje održive *Venecijanske renesanse* zapravo bi mogao biti jedan od ciljeva, pa čak i simbol Evropskog zelenog dogovora¹²⁴. To znači da Evropski zeleni dogovor treba da obuhvati novu evropsku strategiju za održiviji i odgovorniji turizam, koja kombinuje mere za smanjenje rizika od masovnog turizma (uključujući industriju krstarenja) sa naporima za smanjenje njenog karbonskog otiska.

121 Emissions Gap Report 2020, supra note 69, at 74 ('High-density, mixed use urban forms that emphasize access by modes of transport other than cars are beneficial from an emissions perspective, and also enable more equitable participation in employment, cultural and entertainment activities (Kenworthy 2006)').

122 See UITP (Union Internationale des Transports Publics), 'Design charter for innovative electric buses,' accessed 12 February 2020. <https://www.uitp.org/publications/design-charter-for-innovative-electric-buses/>.

123 See generally Europa Nostra, 'Venice Lagoon: The Most Endangered site in Europe,' 16 March 2016. <https://www.europanostra.org/venice-lagoon-endangered-site-europe/>.

124 See also Parzinger, supra note 6.

Karbonski otisak industrije turizma – jednog od najvećih i najbrže rastućih sektora u svetu – predstavlja rastuću komponentu emisija GHG gasova povezanih sa mobilnošću¹²⁵. Kulturni turizam je vidljiv pokretač štetnih emisija gasova izazvanih turizmom¹²⁶. Strategija mozKao polazna tačka, postoji hitna potreba za poboljšanjem i proširenjem upotrebe mehanizama za praćenje i merenje emisija štetnih gasova koje se mogu pripisati turizmu, uključujući i kulturne destinacije. Postojeći mehanizmi su teški za poređenje, jer koriste različite systemske granice i principe alokacije, koje mogu izostaviti ili uključiti životni ciklus emisija i GHG osim CO2. Koje ekonomske aktivnosti, usluge i proizvode treba uzeti u obzir? Kako kvantifikovati emisije vazdušnog saobraćaja, uključujući efekat zagrevanja zbog uticaja aviona u letu (radijacijsko forsiranje) na atmosferu i kako ih rasporediti između porekla i odredišta? Ova pitanja moraju biti rešena, a menadžeri u oblasti kulturnog turizma i predstavnici vlasti treba da učestvuju u tim diskusijama.

Konačno, štetne emisije prouzrokovane kulturnim turizmom i njegovim pratećim uslugama, moraju se smanjiti. Promovisanje regionalnih itinerera i itinerera manjeg karbonskog otiska, zatim sporih putovanja, i turizma koji podrazumeva kulturna i edukativna iskustva, su obećavajuće strategije¹²⁷. Treba takođe istražiti održiva rešenja mobilnosti za pristup turističkim destinacijama, i nove strategije koje razvijaju alternativne pripovedačke koncepte (*storytelling*) o otkrivanju i ponovnom otkrivanju drugih podneblja, kreirajući kvalitetnija iskustva i veće uživanje za posetioce i lokalno stanovništvo.

Digitalizacija umetnosti i kulturnog nasleđa može odigrati važnu ulogu u smanjenju GHG emisija. Procenjeno je da oko 59% svetske populacije ima pristup internetu¹²⁸, što znači da virtuelne izložbe i drugi digitalizovani sadržaji mogu biti dostupni širokoj publici. Ljudi mogu imati pristup sadržajima kad god požele, bez potrebe za putovanjem. Pružanjem sadržaja sa otvorenim licencama, organizacije mogu svoje podatke i digitalizovana dela učiniti dostupnim u obrazovne svrhe, i dozvoliti ljudima da ih ponovo koriste kako bi napravili nova umetnička dela. Takve licence takođe mogu dozvoliti da se dela dele sa drugima van kulturnog sektora, kako bi se došlo do još šire publike.

Da bi se obezbedila koherentnost javnih politika, ulaganje u digitalne usluge i infrastrukturu treba da poštuje principe zelene tranzicije i zaštite životne sredine, u skladu sa zaključcima Saveta Evropske unije o digitalizaciji u korist životne sredine.¹²⁹ Takođe, imajući u vidu još uvek snažni digitalni jaz unutar Evrope i šire, ravnopravan pristup kulturnim sadržajima, i promocija slobode izražavanja u oblasti kulture, treba da ostanu vodeći principi politike i mera u ovoj oblasti, od lokalnog do evropskog nivoa, uz istovremeno jačanje digitalnih usluga i infrastrukture i izgradnju kapaciteta za digitalne veštine kako profesionalaca tako i publike. U kontekstu kulturnog nasleđa, to će zahtevati ulaganje u digitalne usluge i infrastrukturu, kao i u obuku i izgradnju kapaciteta za digitalne veštine.

125 See generally M. Lenzen, Y.Y. Sun, F. Faturay, et al, 'The carbon footprint of global tourism,' *Nature Clim Change* 8, 522–528 (2018). <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0141-x>.

126 See generally A. Markham, E. Osipova, S.K. Lafrenz Samuels, A. Caldas, *World Heritage and Tourism in a Changing Climate* (United Nations Environment Programme, Nairobi, Kenya and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France, 2016), pp 18–24. <https://www.ucsusa.org/resources/world-heritage-and-tourism-changing-climate>. [Hereinafter 'World Heritage and Tourism'].

127 *Future of Our Pasts*, supra note 9, 55 (Sections 3.6.1 to 3.6.8 and 3.7.1); *World Heritage and Tourism*, supra note 126, 29.

128 Simon Kemp, 'Digital 2020: October Global Statshot,' 20 October 2020. Datareportal. Hootsuite. Accessed 30 November 2020. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-october-global-statshot>.

129 Council of the European Union, 'Council conclusions on Digitalisation for the Benefit of the Environment,' 11 December 2020. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13957-2020-INIT/en/pdf>. See generally supra text at footnote 83.

Destinacije kulturnog nasleđa takođe mogu da istaknu strategije mitigacije, podignu svest posetilaca o klimatskim promenama i podrže promenu ponašanja ka boljim ekološkim praksama¹³⁰. Ove razvojne strategije kompatibilne sa klimatskim pitanjima treba da budu integrisane u planove promocije i upravljanja kulturnim turizmom, kako predstavnika javnih institucija tako i privatnih aktera.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Dajte doprinos novoj Strategiji održive i pametne mobilnosti koja korisnike stavlja na prvo mesto, sa pažnjom na zajedničke, kulturne i nasleđene dimenzije mobilnosti i uz angažovanje kreativnih aspekata mobilnosti.
- Promovišite kulturnu dimenziju platformi i usluga prevoza uspostavljanjem partnerstava sa sektorom kulture kako bi se poboljšalo i digitalno i fizičko iskustvo usluga javne mobilnosti, kroz razmenu informacija i sadržaja vezanih za nasleđe, kako bi se stimulisalo korišćenje javnog prevoza.
- Smanjite saobraćajne gužve i zagađenje, posebno u urbanim sredinama, integrisanjem strategija u planove održive urbane mobilnosti koji imaju za cilj očuvanje gustine pešačkih tokova i mešovite namene istorijskih četvrti, kao i promovisanje tradicionalnih modela naselja u planiranju i korišćenju zemljišta i peri-urbanom razvoju.
- Sarađujte sa akterima u kulturi i turizmu kako bi se istakao održiv pristup turizmu koji kulturnim destinacijama omogućava da generišu pozitivne ekonomske i društvene efekte za lokalne zajednice uz smanjenje karbonskog otiska turizma.

ZA DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Sarađujte sa saobraćajnim inženjerima kako bi se u projektna rešenja održive mobilnosti uključila sredstva merenja koja bi svima omogućila jednak pristup kulturnim sadržajima, posebno festivalima, sajmovima, mestima i praksama prirodnog i kulturnog nasleđa, istovremeno garantujući pravo kretanja svim građanima.
- Smanjite emisije staklene bašte koje se mogu pripisati kulturnom turizmu i njegovim pratećim uslugama uključujući promovisanje nisko-karbonskih ruta, sporih putovanja, alternativnih pristupa pripovedanju (storytelling) i drugih strategija.
- Investirajte u digitalne usluge i infrastrukture, kao i u obuku i izgradnju kapaciteta za digitalne veštine u sektoru kulturnog nasleđa, kako bi se promovisala digitalizacija umetnosti, umetničkih dela i kulturnog nasleđa radi smanjenja emisija GHG gasova.
- Iskoristite destinacije kulturnog nasleđa u primeni mitigacionih strategija, edukacije posetilaca o klimatskim promenama i za podršku promenama u ponašanju usmerenim na zelene prakse.

130 Future of Our Pasts, supra note 9, 55-56.

**DR VALERIJA
MARKOLIN**

ALIJANSA ZA
KREATIVNU
MOBILNOST

Biciklistička staza Van Gog (Holandija) SNCF Gares & Connexions - Kulturni program (Francuska)

Poboljšanje biodiverziteta i klimatske adaptacije uz istovremeno čuvanje kulturnih resursa koji doprinose identitetu, koheziji i drugim dodatnim benefitima

Biciklistička staza Van Gog (Holandija)

Umetnik Dan Rouzhard je 2014. godine, u saradnji sa Opštinom Ajndhoven, kreirao *Biciklističku stazu Van Gog*, osvetljenu uz pomoć LED sijalica na solarno napajanje koja tumači klasično delo *Zvezdana noć*, Vinsenta Van Goga, koji je deo svog života proveo u Ajndhovenu.

U ovom projektu, tehnologija stvara energetski neutralni pejzaž inspirisan nasleđem, kako bi stvorila jedinstveno iskustvo kretanja oslonjeno na savremenu umetnost. Ovaj umetnički projekat u javnom prostoru, pokrenut je povodom 125 godina od smrti Vinsenta Van Goga uz podršku pokrajine Brabant, grada Ajndhovena, Fondacije Vinsent van Gog i grada Nuenena. Kao deo projekta, kamenje je prekriveno posebnim finim premazom koji upija sunčeve zrake i noću svetli poput zvezda. Biciklistička staza Van Gog je deo projekta *SMART HIGHWAY* za interaktivne i održive puteve za budućnost, projekta umetnika Dana

Van Gog biciklistička staza

© Daan Roosegaarde

Rouzharda i firme *Heijmans Infrastructuur*, čiji je cilj razvoj pametnih puteva koji koriste svetlost, energiju i informacije u interakciji sa saobraćajem.

Koneksion - Kulturni program (Francuska)

SNCF Gares & Connexions je nastao kao ogranak Nacionalnog društva francuskih železnica (*SNCF - Société Nationale des Chemins de Fer Français*) 2009. godine. Ističući ulogu železničkih stanica kao urbanih i teritorijalnih čvorišta, *Gares & Connexions* (Stanice i veze) smatra nasleđe, umetnost i kulturu osnovnim polugama za svoje strategije razvoja, upravljanja javnim prostorima, kreiranje identita stanica, kao i za iskustva svojih korisnika. Putovanje vozom se promoviše kao ekološko prevozno sredstvo koje takođe

omogućava uklanjanje geografskih i društvenih barijera. Ovaj ogranak železnice, posvećen je promovisanju jednakosti i različitosti: demokratizacijom kulture i olakšavanjem pristupa kulturnim sadržajima na celoj teritoriji Francuske, očuvanjem materijalnih i nematerijalnih vrednosti železničkih stanica neke su od njenih strukturnih aktivnosti. Više od 10 miliona korisnika svakodnevno putuje kroz više od 3000 železničkih stanica u Francuskoj. Prelazeći put od putnika do publike, oni otkrivaju umetnička dela i učestvuju u živim umetničkim događajima: izložbama, koncertima, konferencijama, festivalima.

→
SNCF Stanice & Veze –
Kulturni program
© David Paquin/SNCF

Preporuke za dalje čitanje:

- Studio Roosegaarde, 'Van Gogh Path, The light emitting bicycle path which glows at night inspired by Van Gogh Starry Night,' accessed 10 March 2021.
<https://www.studio Roosegaarde.net/project/van-gogh-path>.
- SNCF, 'ARTS ET SCÈNES, UN ENGAGEMENT MULTIPLE,' 20 July 2020.
<https://www.sncf.com/fr/groupe/culture/arts-scenes-engagement-multiple>.
- SNCF, 'L'entreprise qui réinvente les gares, SNCF Gares & Connexions est un acteur majeur de la vitalité urbaine,' accessed 10 March 2021.
<https://www.garesetconnexions.sncf.fr/entreprise/culture>.
- On the promotion the rescue, restoration and operation of Europe's railway heritage, see also FEDECRAIL,
https://www.fedecrail.org/en/index_en.html, accessed 10 March 2021.
- More good practices available at : www.creative-mobilities.org. « Creative Mobilities” was launched in 2017 in Grenoble (France) as an international platform of experts and practitioners fostering synergies between culture and mobility policies and actors for sustainable urban and territorial development.

2.1.6

Od farme do viljuške: projektovanje pravednog, zdravog i ekološki prihvatljivog sistema ishrane

Evropski zeleni dogovor ima za cilj da evropsku hranu postavi kao globalni standard održivosti. U središtu ove ambicije je njena strategija *Od farme do viljuške* objavljena u maju 2020¹³¹. Ova strategija nastoji da odgovori na izazove održivih prehrambenih sistema oslanjajući se na neraskidive veze između zdravih ljudi, zdravih društava i zdrave planete. Ona prepoznaje da prelazak na održiv sistem ishrane može doneti klimatske, ekološke, zdravstvene i društvene koristi, ostvariti ekonomske efekat i doprineti ekonomskom oporavku. Takođe priznaje značajnu ulogu koju će agroekološka transformacija imati u osnaživanju transformacije prehrambenih sistema.¹³²

Strategija *Od farme do viljuške* vidi sebe kao novi "sveobuhvatan pristup koji ističe koliko Evropljani cene održivost hrane"¹³³. Strategija teži da stvori "povoljno okruženje za hranu", prepoznajući "društvene i etičke probleme" hrane, i opiše kako urbanizovana društva teže da "budu bliža hrani"¹³⁴. Ipak, uprkos ovim formulacijama zasnovanim na vrednostima, trenutna Strategija *Od farme do viljuške* ne odnosi se eksplicitno na evropsko poljoprivredno, gastronomsko i prehrambeno nasleđe.

Evropsko raznovrsno nasleđe uzgoja hrane i tradicionalne poljoprivredne prakse razvijane i korišćene tokom vekova, mogu doprineti integrisanim aktivnostima navedenim u strategiji *Od farme do viljuške*, kao i one navedene u predloženoj novoj Strategiji za zaštitu *biodiverziteta 2030*¹³⁵. Agroekologija već prepoznaje da vrednovanje lokalnih i tradicionalnih znanja, i njihovo povezivanje sa naučnim podacima, imaju jedinstveni potencijal da uspeju tamo gde postojeći sistemi ne uspevaju¹³⁶. Evropa ne sme da previdi moć kulturnog nasleđa u podršci održivim prehrambenim sistemima, posebno imajući u vidu količinu izazova sa kojima se suočava.

Prehrambeni sistemi ostaju jedan od ključnih pokretača klimatskih promena i narušavanja životne sredine. Postoji hitna potreba da se smanji zavisnost od pesticida i antimikrobnih sredstava, smanji višak đubriva, poveća organska poljoprivreda, poboljša dobrobit životinja i preokrene gubitak biodiverziteta. Između 1990. i 2017. godine, poljoprivreda je takođe bila odgovorna za 10,3% emisija gasova sa efektom staklene bašte u EU¹³⁷. Novi Klimatski

131 European Commission, 'A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system,' COM(2020) 381, 20 May 2020. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ea0f9f73-9ab2-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF. [Hereinafter, 'Farm to Fork'].

132 Farm to Fork, 15.

133 Farm to Fork, 2.

134 Id.

135 European Commission, 'EU Biodiversity Strategy for 2030, Bringing nature back into our lives,' COM(2020) 380, 20 May 2020. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a3c806a6-9ab3-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF

136 EU Food Policy Coalition, 'A 10+3 Agroecology Approach to Shape Policies and Transform EU Food Systems,' January 2021. https://foodpolicycoalition.eu/wp-content/uploads/2021/01/Policy-paper_mainstreaming-agroecology-in-EU-policies.pdf. See generally, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 'The 10 Elements of Agroecology, Guiding the Transition to Sustainable Food and Agricultural Systems' (United Nations, Rome, 2018). <http://www.fao.org/documents/card/en/c/19037EN/>

137 European Environment Agency, 'Annual European Union greenhouse gas inventory 1990-2017 and Inventory report,' 2019, Table ES-5, p.515. These figures do not include CO2 emissions from land use and land use change.

zakon Evropske Unije postavlja za cilj klimatski neutralnu ekonomiju do 2050. godine. Podjednako je hitno obezbediti da poljoprivreda, ribarstvo i akvakultura na odgovarajući način doprinesu postizanju ovog cilja.

Garantovanje održive proizvodnje hrane je proces koji je u samom središtu strategije za izgradnju lanca snabdevanja hranom koji odgovara potrošačima, proizvođačima, klimi i životnoj sredini¹³⁸. To znači da se mora obezbediti da lanac snabdevanja hranom (uključujući proizvodnju, transport, distribuciju, marketing i potrošnju hrane) ima neutralan ili pozitivan ekološki uticaj. Strategija *Od farme do viljuške* prepoznaje da poljoprivrednici, ribari i proizvođači akvakulture treba da "brže promene svoje metode proizvodnje i najbolje iskoriste rešenja zasnovana na prirodi i prostoru, kako tehnološka tako i digitalna"¹³⁹. Međutim, evropska tehnologija obuhvata ne samo nova otkrića, već i tradicionalna poljoprivredna znanja, veštine i zanatsku proizvodnju. Adekvatno angažovanje sektora kulturnog nasleđa može doprineti oslobađanju ovog potencijala tako što će se kao prioritet postaviti identifikovanje, prioritetom dokumentovanje i očuvanje znanja iz tradicionalnih poljoprivrednih tehnologija i tehnika, koje podržavaju održivost savremenih prehrambenih sistema.

Ovo uključuje tradicionalno upravljanje zemljištem i tlom, korišćenje autohtonih biljaka, kao i tradicionalne poljoprivredne prakse za đubrenje, navodnjavanje, obradu zemljišta, voćarstvo, arborikulturu, rotacione useve i korišćenje biljnih suplemenata i zelenih đubriva¹⁴⁰. Ove tradicionalne poljoprivredne prakse mogu smanjiti upotrebu hemijskih pesticida i štedeti vodu, dok tradicionalne metode upravljanja stokom i uzgoja mogu istovremeno doprineti dekarbonizaciji i promovisati dobrobit životinja. Tradicionalna znanja takođe mogu da podrže i unaprede pošumljavanje, očuvanje šuma i obnavljanje prirodnih predela Evrope, kako bi se povećala apsorpcija CO₂¹⁴¹.

Prenošenje ovih nasleđenih tehnologija biće ključno, a to podrazumeva i pažljivu procenu mogućnosti uvođenja tradicionalnih praksi u nove regione. Zbog klimatskih promena, znanja i tehnike koje su prethodno korišćene na jugu, mogu postati korisne na severu s obzirom na promene temperatura, padavina, sezonskih karakteristika, kao i promena povezanih sa pretnjama kao što su štetni organizmi.

Circularna bioekonomija ima za cilj da iskoristi potencijal bioloških nauka i biotehnologija za snabdevanje hranom, hranom za životinje i proizvodima kao što su nameštaj, papir ili organski tekstil, kao i bioenergijom, uz očuvanje prirodnih resursa. Strategija *Od farme do viljuške* opisuje ovaj sektor kao još uvek neiskorišćeni potencijal od strane evropskih poljoprivrednika i njihovih zadruga. Budući programi inovacija u oblasti bioekonomije trebalo bi da se fokusiraju ne samo na nove tehnologije i procese proizvodnje, već i na kulturu¹⁴². Postojeći modeli očuvanja i upravljanja predelima mogu se koristiti za promovisanje cirkularnih teritorijalnih metabolizama u istorijskim ruralnim pejzažima. To bi ojačalo sinergije između teritorijalnih aktera u cilju promovisanja efikasnog upravljanja

138 See generally, Ellen MacArthur Foundation, 'Five benefits of a circular economy for food,' 16 October 2020, <https://medium.com/circulatenews/five-benefits-of-a-circular-economy-for-food-21c3654f4393>.

139 Farm to Fork, supra note 132,5.

140 See generally, Slow Food, Europa Nostra et al., 'Food is Culture, Policy Brief on food and Cultural Heritage,' October 2020. https://multimediar.k.slowfood.com/wp-content/uploads/2020/10/1_Policy_Brief.pdf. [Hereinafter, 'Food is Culture Report'].

141 For a discussion of the cultural heritage dimensions of carbon dioxide removal (CDR) strategies, see Future of Our Pasts, supra note 9, at 52-53. The need to develop methodologies to mediate real and perceived conflicts between heritage conservation and CDR projects is also noted. Id.

142 International Advisory Council on Global Bioeconomy, 'Expanding the Sustainable Bioeconomy – Vision and Way Forward. Communiqué of the Global Bioeconomy Summit,' 2020, 10. https://gbs2020.net/wp-content/uploads/2020/11/GBS2020_IACGB-Communiqué.pdf.

vodom, energijom, otpadom i materijalima. Primeri uključuju pretvaranje otpada u energiju, organska đubriva i korišćenje toplote iz procesa proizvodnje.

Strategije za očuvanje i regeneraciju ruralnih teritorija mogu se unaprediti kombinovanjem modela cirkularne ekonomije sa očuvanjem nasleđa i održivim korišćenjem tradicionalnog zemljišta, vode, poljoprivrede i sistema gazdovanja šumama¹⁴³. Takvi pristupi bi unapredili multifunkcionalnost ovih sistema kako bi podržali održivo ribarstvo, poljoprivredu i ruralni razvoj. Obalske i ostrvske zajednice, koje čine karakterističan deo evropskog kulturnog nasleđa, suočavaju se sa porastom nivoa mora, povećanom kiselosti okeana, kao i opadanjem ribarske industrije i prekomernim turizmom. Ovi regioni, zajedno sa morskim ekosistemima sa kojima su povezani, trebalo bi takođe da budu uključeni u programe zasnovane na kulturi kako bi se promovisao razvoj otporan na klimatske promene, i kako bi se ojačao biodiverzitet i usluge ekosistema.

Održivi prehrambeni sistemi takođe zavise od bezbednosti semena i poljoprivrednog biodiverziteta.¹⁴⁴ Biološki raznovrsne rase i sorte tradicionalnih poljoprivrednih vrsta su deo kulturnog i prirodnog kapitala evropskih regiona. Agroindustrijski sistemi su skloni smanjenju raznolikosti uzgajanih vrsta, dok jačanje agrobiodiverziteta i održavanje raznih tradicionalnih vrsta doprinosi povećanju opšte otpornosti lokalne poljoprivrede. Ovo takođe omogućava poboljšanje ekosistema i ljudskog zdravlja, i donosi koristi za životnu sredinu i lokalno stanovništvo. Evropska komisija trebalo bi da preduzme mere za podršku ovoj raznolikosti i za olakšavanje komercijalizacije tradicionalnih sorti prilagođenih terenu.

Tržište organske hrane trebalo bi da nastavi rast, i neophodno je dalje promovisati organsku poljoprivredu. Komisija se obavezala da će predstaviti akcioni plan za organsku poljoprivredu kako bi do 2030. godine zauzela najmanje 25% poljoprivredne površine EU za organsku proizvodnju, i značajno povećala udeo organske akvakulture. Nasleđe tradicionalne poljoprivrede, stočarstva i praksi tradicionalnih kultura tesno je povezano sa organskom poljoprivredom i trebalo bi da bude uključeno u novi akcioni plan. Iako je tema kompleksna, Evropski zeleni dogovor donosi nadu da će nova Zajednička poljoprivredna politika EU (CAP) nakon 2020. godine biti usmerena na ovaj sporazum, pomažući poljoprivrednicima da uvedu nove prakse i pređu na održivije modele. Ako se pravilno osmisli, ova politika bi mogla da bude korak ka uvođenju naknade za javna dobra i usluge zaštite životne sredine. Mnoge tradicionalne poljoprivredne prakse koje pomažu u borbi protiv klimatskih promena i očuvanju životne sredine treba da budu integrisane u ciljeve ekoloških programa i nacionalnih (i regionalnih) strateških planova u okviru Zajedničke poljoprivredne politike.

U širem smislu, moguće je poboljšati ekološku arhitekturu Zajedničke poljoprivredne politike koristeći prednosti koje proizvođači i ruralne zajednice imaju od očuvanja kulture, zemljišta i nasleđa, kao i od kulturnih i ekoloških usluga koje proizilaze iz korišćenja sistema koji potiču iz poljoprivrednog nasleđa. Ove kulturne dimenzije trebalo bi uzeti u obzir u uspostavljanju režima plaćanja ekosistemskih usluga, eko-oznaka, finansiranju zasnovanom na rezultatima, na aktivnostima i u drugim sistemima podsticaja. Korišćenje elemenata agroekologije za usmeravanje država članica u razvoju njihovih nacionalnih strateških planova i u osmišljavanju intervencija u okviru PAC doprinelo bi postizanju ovih ciljeva.

143 See, e.g., Food and Agriculture Organization of the United Nations, 'GIAHS Globally Important Agricultural Heritage Systems,' accessed 25 January 2021. <http://www.fao.org/giahs/en/>.

144 Food is Culture Report, supra note 141, 7.

U ovom kontekstu, biće ključno sačuvati i obnoviti kopnene, morske i slatkovodne resurse na koje se oslanja prehrambeni sistem. Postojeći programi za identifikaciju i očuvanje sistema poljoprivrednog nasleđa i pejzaža, biodiverziteta i sistema znanja koji su s njima povezani trebalo bi da budu prošireni u okviru ovog napora. Na taj način, bilo bi moguće ojačati biodiverzitet kao i ublažavanje klimatskih promena i prilagođavanje njihovim efektima, istovremeno čuvajući kulturne resurse koji doprinose identitetu, koheziji, turizmu i drugim povezanim benefitima. Bolje planiranje prostora, koje bi podržavalo tradicionalne načine korišćenja zemljišta i granice između ruralnih i urbanih područja, takođe bi bilo korisno.

Ove mere takođe unapređuju otpornost regionalnih i lokalnih prehrambenih sistema. Pristupi zanatstvu i nasleđu, kao i lokalni i tradicionalni proizvodi i gastronomija, unapređuju ovaj cilj podsticanjem upotrebe sezonske i lokalne hrane. Takvi pristupi takođe podržavaju lokalne distributivne kanale koji stvaraju kraće lance snabdevanja, smanjujući zavisnost od dugih prevoznih puteva. Podrška lokalnim tradicijama urbane poljoprivrede i baštovanstva takođe doprinosi otpornosti lokalnih prehrambenih sistema.

Drugi stub strategije *Od farme do viljuške* je obezbeđivanje bezbednosti hrane, ishrane i javnog zdravlja. To uključuje zdrav, održiv način ishrane i pristupačnu hranu. Strategija *Od farme do trpeze* prepoznaje da su trenutni evropski obrasci konzumacije hrane „neodrživi sa oba stanovišta, zdravstvenog i ekološkog“¹⁴⁵. Preokret u porastu stope prekomerne težine i gojaznosti širom EU je ključno. Ranijih godina, moderna istraživanja su imala tendenciju da odvajaju istraživanja o zdravstvenim ishodima i ekološkim uticajima. Srećom, interdisciplinarni odnosi sada povezuju ova dva diskursa. Da bi bolje ostvarili ovu integraciju, inicijative *Od farme do viljuške* trebalo bi da uključe kulturne tradicije i izbore različitih regiona Evrope, kao i zdravstvene efekte tradicionalnih evropskih načina ishrane.

Povezivanje zdravog načina ishrane sa nematerijalnim nasleđem ukorenjuje ove napore u kulturnom identitetu i kontinuitetu lokalnih zajednica. To promoviše društvenu razmenu i veze sa vitalnom ulogom koje ishrana ima u kulturnim prostorima, festivalima i proslavama, okupljajući ljude svih uzrasta, položaja i društvenog statusa. Ovo pak dodatno angažuje nastojanja da se potrošačima olakša izbor zdravih i održivih načina ishrane koje će im koristiti i smanjiti troškove zdravstva u javnom sektoru. Primer je Mediteranska dijeta koja je 2013. godine upisana na UNESKOVU Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa¹⁴⁶. Mediteranska dijeta predstavlja i zdrav i održiv dijetalni obrazac, promoviše održivu poljoprivredu i štiti tradicionalne predele¹⁴⁷.

Istraživanja i inovacije (R&I) su ključni pokretači ubrzanja tranzicije ka održivim, zdravim i inkluzivnim prehrambenim sistemima. Međutim, od suštinskog je značaja da istraživanja i inovacije uključuju ne samo tehnološke već i socijalne inovacije (uključujući agroekologiju) i da se koriste znanja i veštine malih proizvođača. Kulturno nasleđe nudi mnoštvo rešenja i tržišnih prednosti i ona bi trebalo da budu uključena u istraživačke i inovacione napore. Novo partnerstvo *Horizon Europe za Bezbedne i održive prehrambene sisteme za ljude, planetu i klimu* uspostaviće mehanizme upravljanja zasnovane na istraživanjima i inovacijama kako bi pružilo inovativna rešenja koja doprinose ishrani, kvalitetu hrane, klimi,

145 Farm to Fork, supra note 132, 13.

146 UNESCO, 'Mediterranean Diet,' accessed 25 January 2021. <https://ich.unesco.org/en/RL/mediterranean-diet-00884>.

147 See generally Walter Willett, Johan Rockström, Brent Loken, Marco Springmann, Tim Lang, Sonja Vermeulen, et al., 'Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems,' *The Lancet Commissions* 393, issue 10170 (2 February 2019), 447–492. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31788](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31788). The report sets out a universal healthy 'reference diet' which is similar to the traditional Mediterranean diet in that it is low in red meat and largely plant-based.

cirkularnosti i zajednicama. Očuvanje kulturnog nasleđa i povezani elementi identiteta, kohezije i kreativnosti nude još jedan set povezanih dobrobiti koje treba razmotriti.

To razmatranje bi trebalo da, sa stanovišta klimatske akcije, predvidi ponovnu procenu, različitih kulturnih predela Evrope kao višenamenskih resursa, obuhvatajući znanja, tradicije i povezane kulturne prakse, manifestacije identiteta i osećaja pripadnosti lokalnim zajednicama, kao i kulturne vrednosti i značenja koja su tim predelima dodelili drevni i savremeni narodi. Ovi pristupi bi takođe dopunili sisteme znanja i inovacija u poljoprivredi (SCIA), u koje su uključeni svi akteri u prehrambenom sektoru. Na kraju, strategija *Od farme do viljuške* predviđa obavezu Evropske komisija da obezbedi primenu prilagođenih rešenja kako bi se pomoglo malim i srednjim preduzećima za preradu hrane, i malim trgovcima i uslugama restorana. Ova rešenja bi trebalo da uključe razvoj tržišta zanatskih prehrambenih proizvoda i usluga, koje konstantno raste, kao i promociju politika finansiranja i obezbeđivanja kvaliteta tradicionalnih poljoprivrednih proizvoda. To bi omogućilo da se ovi proizvodi plasiraju po pristupačnijim cenama i da se poveća poverenje potrošača. Zanatske prakse u proizvodnji hrane i tradicionalne prakse poljoprivrednog nasleđa takođe bi trebalo da se nađu u izmenjenoj i dopunjenoj verziji Evropske agende veština.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Podržite poljoprivrednike, ribare i proizvođače akvakulture da transformišu metode poljoprivredne proizvodnje tako što će ponovo uvesti i uposliti tradicionalna poljoprivredna znanja i iskustva proizvodnih zanata.
- Koristite tradicionalna znanja za podršku i unapređenje efikasnih projekata pošumljavanja, očuvanja šuma i obnove predela u Evropi kako bi se pomoglo povećanje apsorpcije CO₂, uz istovremeno minimiziranje nepovoljnih uticaja na resurse nasleđa u okviru takvih projekata.
- Iskoristite punu prednost modela očuvanja i upravljanja predelima, da biste promovisali cirkularni teritorijalni metabolizam u istorijskim ruralnim predelima kroz sinergiju između zainteresovanih strana u korist efikasnog upravljanja vodom, energijom, otpadom i materijalima. Primeri uključuju pretvaranje otpada u energiju, organska đubriva i povrat toplote iz proizvodnih procesa.
- Podržite biološki raznovrsne tradicionalne vrste i sorte kako biste obezbedili lakši pristup tržištu za tradicionalne i lokalno prilagođene sorte.
- Integrišite tradicionalne poljoprivredne prakse koje pomažu u borbi protiv klimatskih promena i očuvanju životne sredine u ciljeve ekoloških programa i nacionalnih (i regionalnih) strateških CAP planova, kao deo reforme CAP-a posle 2020. godine.
- Podržite zanate i pristupe koji se oslanjaju na kulturno nasleđe, tradicionalne lokalne proizvode i gastronomiju u cilju jačanja otpornosti regionalnih i lokalnih prehrambenih sistema i podstakla sezonska i lokalna potrošnja hrane i lokalni kanali distribucije.
- Uključite zaštitu kulturnog nasleđa i povezane prednosti identiteta, kohezije i kreativnosti u novom partnerstvu Horizon Europe za "Bezbedne i održive prehrambene sisteme za ljude, planetu i klimu.

ZA DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Dajte prioritet identifikaciji, dokumentovanju i očuvanju lekcija naučenih iz tradicionalnih poljoprivrednih tehnologija i tehnika predaka, koje promovišu održivost savremenih prehrambenih sistema.
- Unapredite strategije očuvanja i regeneracije ruralnih teritorija povezivanjem modela cirkularne ekonomije sa očuvanjem nasleđa i održivim korišćenjem tradicionalnog zemljišta, vode, poljoprivrede i sistema upravljanja šumama.
- Proširite postojeće programe koji imaju za cilj identifikovanje i očuvanje sistema poljoprivrednog nasleđa i povezanih predela, kao deo inicijativa usmerenih na očuvanje i obnavljanje kopnenih, slatkovodnih i morskih resursa od kojih zavisi sistem hrane.
- Promovišite uključivanje kulturnih običaja i izbora različitih evropskih regiona, kao i zdravstvene prednosti tradicionalne evropske ishrane u inicijativama koje imaju za cilj da obezbede sigurnost hrane, ishranu i javno zdravlje i promovišu zdravu i održivu ishranu.

Spora hrana (*Slow Food*) Prid'homi (Francuska)

Jačanje biodiverziteta i prilagođavanje klimatskim promenama uz očuvanje kulturnih resursa koji doprinose identitetu, koheziji i drugim dobrobitima

**MADELEINE COSTE
& YAEL PANTZER**

SLOW FOOD

Prid'omi zajednica zanatskih ribara (la prud'homie) na francuskoj mediteranskoj obali je vodeći primer pokreta spore hrane ili *Slow Food* (slou fud) pokreta usmerenog na sprečavanje nestanka lokalnih kultura ishrane i običaja kojima prethodi izumiranje. Prid'omi označava grupu ribara koji biraju da vrše kolektivno i održivo upravljanje morskim resursima. Zasnovan je na modelu zajednica koje potiče iz srednjovekovnih trgovačkih saveza koji su upravljali francuskim ribolovnim resursima više od deset vekova.

Ovi ribari igraju ključnu ulogu u kontroli i očuvanju morskih područja, tako što brane istorijski kulturni model i učestvuju u svakodnevnom životu lûka. Njihovi ciljevi uključuju očuvanje ribljeg fonda i regulisanje upotrebe ribolovne opreme, specijalizaciju i intenziviranje, ograničavanje ukupnog ulova, kao i podsticanje ribara da budu svestrani i koriste ribolovnu opremu niskog intenziteta hvatanja. Ribari prodaju većinu od 80 različitih vrsta koje ulove direktno na dokovima.

Prid'omi sami biraju svoje predstavnike, koji dele vlast sa generalnom skupštinom. Oni su odgovorni za organizovanje ribarenja u svojoj oblasti, upravljanje zajedničkom imovinom, rešavanje sukoba između ribara i održavanje kvaliteta i obima morskih područja pod njihovom nadležnošću.

Duž francuske mediteranske obale trenutno se nalazi 33 Prid'omi zajednica, a *Slow Food* zajednicu čine Sanar-sir-Mer i La Sejn-sir-Mer-Sen Mandrier Prid'omi. *Slow Food* radi na obezbeđivanju opstanka ovog modela ribarenja i omogućava da zajednica može da se proširi kako bi uključila više ribara u projekat. Zajednica će 2021. proširiti svoju infrastrukturu na pristaništu, kako bi ojačala svoj hladni lanac i bila u stanju da uključi više ribara i osoblja.

→
Slow Food Pridomi
(Prud'homie) zajednica
u Francuskoj
© Alexis Fossi

→
Slow Food Prudomi
zajednica u Francuskoj
© Alexis Fossi

Ovaj duboko kulturno ukorenjen sistem lokalne uprave predstavlja model kako lokalne zajednice mogu da se nose sa izazovima klimatskih promena i kriza biodiverziteta. Ona doprinosi i ispunjenju drugih ciljeva strategije *Od farme do viljuške*, uključujući zaštitu obala, uz istovremeno isporučivanje zdrave i održivo proizvedene ribe lokalnim građanima, očuvanje lokalnog biodiverziteta, jačanje upravljanja ribarstvom u Mediteranu i unapređivanje otpornost lokalnih prehrambenih sistema.

Preporuka za dalje čitanje:

- Slow Food Foundation for Biodiversity, 'Mediterranean Prud'homies,' accessed 10 March 2021.
<https://www.fondazione Slow Food.com/en/slow-food-presidia/mediterranean-prudhomies/>.
- L'Encre de Mer, Elisabeth Tempier, 'un petit film de Slow Food sur la prud'homie de La Seyne sur Mer à visionner gratuitement sur internet le lundi 14 décembre à 12h,' 11 December 2020.
<http://www.l-encre-de-mer.fr/>.
- Elisabeth Tempier, 'La gestion collective de droits d'usage par les Prud'homies méditerranéennes de patrons pêcheurs, un modèle pour l'avenir,' *Projet de recherche EnCommuns*, January 2018.
https://drive.google.com/file/d/1Qczfnd-db2xB7XKcOFfxRM8_kke9wgsW/view.

2.2 Integriranje principa održivosti u sve javne politike EU

2.2.1 Pronalaženje zelenog finansiranja i investicija i obezbeđivanje pravedne tranzicije

Evropska komisija je procenila da će za postizanje trenutnih klimatskih i energetske ciljeva za 2030. godinu biti potrebno 260 milijardi evra dodatnih godišnjih investicija,¹⁴⁸ što je oko 1.5 odsto BDP-a za 2018.¹⁴⁹ Obim investicionih izazova zahteva mobilizaciju i javnog i privatnog sektora. Potrebno je finansirati pilot projekte i druge inicijative koje se bave kulturnim dimenzijama ekološke tranzicije i oslanjaju se na zanatstvo i druge endogene kapacitete lokalnih zajednica i regiona. Jedan od načina je prilagođavanje modela *trostrukog kriterijuma uspešnosti i socijalnog ulaganja*, koji povezuju zajednice, njihove tradicije, sredstva za život i kulturno nasleđe sa ambicijama Evropskog zelenog dogovora.

Pored toga, potrebno je osloboditi sredstva kako bi ministarstva nadležna za kulturu, javne institucije, upravni odbori ili drugi donosioci odluka zaduženi za nasleđe mogle proširiti raspon inicijativa Evropskog zelenog dogovora i proaktivno učestvovati u njima. Primera radi, službama za nasleđe biće potrebno dodatno finansiranje kako bi obradile veći broj zahteva koji proizlaze iz Talasa obnove. Razvoj infrastrukture za čistu energiju mora nužno ići ruku pod ruku sa jačanjem kapaciteta institucija zaduženih za nasleđe, da proaktivno doprinose pregledu projekta, lokacije i dozvola za te projekte. Ova ulaganja će pomoći sprovođenje Evropskog zelenog dogovora, poboljšati predvidljivost i smanjiti troškove i vreme, istovremeno promovisući povezanu vrednost očuvanja vrednosti prirodnog i kulturnog okruženja i njihove koristi za društvo. Javna sredstva neće biti dovoljna za sprovođenje ovih planova, pa se od privatnog sektora očekuje da odigra ključnu ulogu u finansiranju ekološke tranzicije. Takođe je potrebno predvideti finansijska rešenja i proizvode prilagođene istorijskom nasleđu. Primera radi, treba uzeti u obzir prednosti i ponovnu upotrebu istorijskih zgrada u eko-oznakama održivih finansijskih proizvoda, kao što su zeleni hipotekarni krediti, zeleni krediti i zelene obveznice, kao i u analizama životnog ciklusa ugljenika u vezi sa finansiranjem cirkularnih rešenja. Drugo rešenje bi bilo olakšati zajedničko korišćenje finansijskih instrumenata namenjenih podršci ekološkoj tranziciji istorijskih zgrada i zanatskog sektora i kreativnih industrija, kao garancija prilikom izdavanja pokrivenih obveznica.

148 European Commission, 'United in delivering the Energy Union and Climate Action - Setting the foundations for a successful clean energy transition,' COM(2019) 285, 18 June 2019, 17. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/recommendation_en.pdf.

149 These estimates are conservative, as they do not consider, for instance, the investment needs for climate adaptation or for other environmental challenges, such as biodiversity. They also exclude the public investment needed to address the social costs of the transition and the costs of inaction.

Rad na jačanju osnova održivog ulaganja putem nove EU taksonomije za klasifikaciju održivih ekoloških aktivnosti, je u toku. Kako bi se promovisali istinski održivi rezultati i podstakle povezane koristi, ova taksonomija će morati da uzme u obzir socijalne i kulturne dimenzije održivosti. Iako ove kulturne i socijalne dimenzije trenutno nisu dovoljno razvijene u dijalogu o taksonomiji¹⁵⁰, novi propis EU o taksonomiji¹⁵¹ usvojen 2020. godine ipak uključuje neka nova polazišta.

U obavljanju zadataka koji su joj dodeljeni na osnovu novog propisa, Evropska komisija treba da obrati pažnju na ova polazišta i obrazloži ulogu kulturnog nasleđa u doprinosu ekološki održivim aktivnostima, uključujući usluge kulturnog ekosistema i cirkularnu ekonomiju, kao i način na koji ekonomske aktivnosti koje narušavaju kulturna ljudska prava mogu štetiti ovim ciljevima.¹⁵² Novi propis o taksonomiji takođe obećava da će "dalje smernice u vezi sa aktivnostima koje doprinose drugim ciljevima održivosti, uključujući socijalne ciljeve, možda biti razvijene kasnije"¹⁵³. Ovaj posao treba početi odmah a kulturne dimenzije moraju biti uzete u obzir.

Zelena tranzicija Evrope mora takođe biti pravedna i inkluzivna. Mora staviti građane u središte pažnje i uzeti u obzir regione, sektore i radnike koji će biti izloženi ogromnim teškoćama. S obzirom na značajne promene koje donosi tranzicija, aktivno učešće i poverenje građana su od ključnog značaja za uspešnost i prihvatanje politika. Da bi se postigli pravedni i pravični rezultati, naglasak mora biti na ljudima i na rešenjima koja su rezultat saradnje. Utemeljivanje inicijativa za pravednu tranziciju u oblastima kulture, nasleđa, kreativnosti, zanatstva i lokalnih znanja omogućiće šire prihvatanje promena i održivije i opipljivije rezultate.

U okviru Evropskog zelenog dogovora, temelj ovih napora je Mehanizam za pravednu tranziciju¹⁵⁴, posebno Fond za pravednu tranziciju¹⁵⁵, koji je deo Plana investicija za održivu Evropu i InvestEU. Fond ima za cilj da "ublaži ekonomske i socijalne troškove koji proizilaze iz tranzicije ka klimatski neutralnoj ekonomiji", posebno ciljajući na teritorije koje se suočavaju sa ozbiljnim socio-ekonomskim teškoćama¹⁵⁶.

Fond za pravednu tranziciju će pretežno služiti za pružanje grantova za finansiranje tri vrste projekata¹⁵⁷: 1) ekonomska revitalizacija, uključujući investicije u mala i srednja preduzeća, koje vode ka diverzifikaciji i ekonomskoj konverziji, i jačanju cirkularne ekonomije, 2)

150 See generally, EU Technical Expert Group on Sustainable Finance, Final report of the Technical Expert Group on Sustainable Finance, March 2020, 51 ('The TEG considers that a fully realised Taxonomy should incorporate the following additional dimensions (i.e., in addition to the aspects already developed in detail): ... Social objectives, in addition to environmental objectives, to identify substantial contributions in addition to minimum safeguards). https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro_banking_and_finance/documents/200309-sustainable-finance-teg-final-report-taxonomy_en.pdf.

151 Taxonomy Regulation, supra note 61.

152 See generally Cultural Rights Report, supra note 32.

153 Taxonomy Regulation, supra note 61, at L 198/14. The new 'European Quality Principles for EU-Funded Interventions with potential impact upon Culture Heritage' provides a starting point for this work. See ICOMOS, European Quality Principles for EU-funded Interventions with potential impact upon Cultural Heritage - Revised edition (ICOMOS International, Paris, November 2020). <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2436/>.

154 European Commission, 'The Just Transition Mechanism: making sure no one is left behind,' accessed 25 January 2021. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/just-transition-mechanism_en.

155 European Commission, 'Commission welcomes the political agreement on the Just Transition Fund,' 11 December 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2354.

156 European Commission, 'Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Just Transition Fund, COM(2020) 22, January 14 2020, 7. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b82780d8-3771-11ea-ba6e-01aa75e-d71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF.

157 Id. at 14.

socijalna podrška, uključujući usavršavanje i prekvalifikaciju radnika, i 3) sanacija zemljišta. Podrška će biti povezana sa promovisanjem tranzicije ka aktivnostima sa niskim emisijama ugljenika i otpornim na klimatske promene.

Kreativni kapital, kultura i nasleđe biće neophodni za pravednu tranziciju i moraju biti priznati u upravljanju Mehanizmom za pravednu tranziciju. Kultura takođe može podržati razvoj teritorijalnih planova za pravednu tranziciju. Na primer, oslanjanje socijalnog dijaloga o tranziciji na lokalna kulturna znanja i tradiciju može pomoći vlastima da slušaju i uče od zajednica, umesto da ih samo teže "modernizovati".

Operatori kulturnog nasleđa mogu pomoći da podstaknu lokalnu ko-kreaciju planiranja tranzicije podržavajući prioritetizaciju zasnovanu na zajednici i dokumentovanje efekata strukturnih promena, na primer uzimajući u obzir uticaje na gubitke tradicionalnih načina života i drugih elemenata kulturnog značaja. Kulturne institucije kao što su biblioteke i druge institucije nasleđa mogu služiti kao platforme za okupljanje zajednica radi razrade takvih planova. Konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo iz 2005. godine pruža okvir za ovaj rad.

Planovi tranzicije takođe bi trebalo da podstiču aktivnosti koje prepoznaju istorijske doprinose pogođenih regiona, zajednica, grupa i sektora prosperitetu koji je Evropa uživala. Radnici, zanati i preduzetnici koji su pokretali ekonomiju ugljenika podstakli su modernu Evropu. Memorijalizacija ovih doprinosa antropocenu takođe može olakšati prelazak na post-ugljeničnu ekonomiju. Kulturno nasleđe može podržati ovaj ishod dokumentovanjem, vrednovanjem i slavljenjem evropskog ugljeničnog nasleđa na načine koji podržavaju ponos lokalnih zajednica i opipljive i neopipljive tradicije, na primer kroz zajedničko arhiviranje.

Nasleđe zanatstva i tradicionalni načini života mogu podržati savremeno prekvalifikovanje i ekonomsku diverzifikaciju za stvaranje radnih mesta i poboljšanu ekonomsku, ekološku i socijalnu otpornost. Uključivanje zanatskih komora i organizacija, kao i povezanog stručnog obrazovanja i obuke, u prekvalifikaciju, pomoći će u ovom procesu. Mogućnosti kao što su ove trebalo bi da budu uključene u ažuriranu Evropsku agendu za veštine i Pakt za veštine i podržane u okviru Mehanizma za pravednu tranziciju. Oblasti koje zavise od neodrživih nivoa modela turizma intenzivnih emisija gasova sa efektom staklene bašte takođe bi trebalo da budu prihvatljive za Mehanizam za pravednu tranziciju i to će takođe duboko uticati na politiku kulturnog nasleđa.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Mobilizujte javne finansije za zelene strategije zasnovane na kulturi kroz pilot projekte i inicijative koje se odnose na kulturne dimenzije ekološke tranzicije, oslanjajući se na zanatstvo i druge endogene kapacitete lokalnih zajednica i regiona.
- Obezbedite rešenja i finansijske proizvode prilagođene istorijskom nasleđu u mehanizmima finansiranja od strane privatnog sektora.
- U okviru svojih delegiranih zadataka u skladu sa novom Uredbom EU o taksonomiji, Evropska komisija bi trebalo da obrazloži ulogu kulturnog nasleđa u doprinosu ekološki održivim aktivnostima, uključujući usluge kulturnog ekosistema i cirkularnu ekonomiju, kao i način na koji ekonomske aktivnosti koje narušavaju kulturna ljudska prava mogu štetiti ovim ciljevima.
- Uključite kreativni kapital, kulturu i nasleđe u administraciju Mehanizma za tranziciju i u teritorijalne planove pravedne tranzicije.
- Rad sa delatnicima u oblasti kulturnog nasleđa na ukorenjivanju socijalnog dijaloga o planiranju pravedne tranzicije u lokalnim kulturnim znanjima i tradicijama.
- Uključite regione koji zavise od neodrživih nivoa modela turizma zbog intenzivnih emisija gasova sa efektom staklene bašte, u Mehanizam za pravednu tranziciju..

ZA DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Tražite modele „trostruke osnove“ i „socijalnog ulaganja“ koji povezuju zajednice, njihove tradicije, načine života i kulturno nasleđe sa ambicijama Evropskog zelenog dogovora.
- Radite sa finansijskim sektorom na uključivanju koristi od očuvanja nasleđa (uključujući ponovnu upotrebu istorijskih zgrada) u oznake za održive finansijske proizvode, kao što su zeleni hipotekarni krediti, zeleni krediti i zelene obveznice i u procene celog životnog ciklusa ugljenika povezane sa finansiranjem cirkularnih rešenja.
- Podržite prioritete zasnovane na zajednici i dokumentovanje efekata strukturnih promena, na primer uzimajući u obzir uticaje na gubitke tradicionalnih načina života i drugih elemenata kulturnog značaja.
- Koristite kulturne institucije kao što su biblioteke i druge institucije nasleđa kao platforme za okupljanje zajednica radi osmišljavanja pravedne tranzicije.
- Razradite kako ciljevi i metodologije utvrđeni u Konvenciji Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (FARO) iz 2005. godine mogu podržati pravednu ekološku tranziciju.
- Inkorporirajte nasleđe zanatstva i tradicionalne načine života u savremeno prekvalifikovanje i ekonomsku diverzifikaciju za stvaranje radnih mesta i poboljšanu ekonomsku, ekološku i socijalnu otpornost.

2.2.2

Ozelenjavanje nacionalnih budžeta i slanje pravih cenovnih signala

Nacionalni budžeti trebalo bi da igraju ključnu ulogu u tranziciji. Povećana upotreba instrumenata zelenog budžetiranja pomoći će u preusmeravanju javnih investicija i poreza ka ekološkim prioritetima i izbegavanju subvencija koje su u suprotnosti sa zelenom transformacijom. Dobro osmišljene poreske reforme mogu podsticati ekonomski rast i otpornost na klimatske šokove, te doprineti pravednijem društvu i pravednoj tranziciji. One imaju direktan uticaj tako što šalju prave cenovne signale i stvaraju odgovarajuće uslove za podsticanje proizvođača, korisnika i potrošača na održivo ponašanje.

Na nacionalnom nivou, Evropski zeleni dogovor stvorio bi povoljan kontekst za široke poreske reforme koje bi trebalo da uzmu u obzir razmatranja vezana za kulturno nasleđe. Na primer, poreski podsticaji za vlasnike istorijskih zgrada mogu im pomoći da preduzmu korake ka poboljšanju energetske efikasnosti zgrada uz poštovanje njihove kulturne vrednosti. Potrebno je brzo usvojiti predlog Komisije o stopama poreza na dodatu vrednost (PDV) kojim se bavi Savet, kako bi države članice mogle da ciljaju te stope u skladu sa povećanim ekološkim ambicijama. U tu svrhu, rehabilitacija istorijskih zgrada, kao i druge kulturne aktivnosti u podršci cirkularnoj ekonomiji, takođe bi trebalo da budu uzete u obzir.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA I DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- **Uključite razmatranja nasleđa na nacionalnom nivou, poreske reforme zasnovane na Evropskom zelenom dogovoru, na primer, proširenjem mera poreskih podsticaja usmerenih na vlasnike istorijskih zgrada.**

2.2.3 Mobilizacija istraživanja i podsticanje inovacija

Nove tehnologije i inovacije su ključne za postizanje ciljeva Evropskog zelenog dogovora. Međutim, traganje za inovativnim rešenjima ne bi trebalo da zaseni ogroman potencijal tradicionalnih i zanatskih znanja i veština, koje takođe mogu biti deo savremenih tehnologija¹⁵⁸ za borbu protiv klimatskih promena. Potrebno je istovremeno nastaviti primenu ove vrste znanja u savremenim kontekstima, i primenjivati "disruptivne" tehnologije u tradicionalnim kontekstima. Uvažavanje, ne samo najsavremenijih istraživanja, već i istraživanja usmerenih na primenu, kao što su ona koja sprovedu institucije zanatskog sektora i kreativne industrije, omogućilo bi umnožavanje inicijativa i ideja koje promovišu održivi razvoj i smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte.

Ovi uravnoteženi naponi trebali bi da budu praćeni projektima istraživanja i inovacija, kako na evropskom tako i na nivou država članica, i razvijani putem adekvatnih politika i instrumenata. Na primer, ceo spektar instrumenata dostupnih u okviru programa *Horizon Europe* trebalo bi iskoristiti za podršku istraživanjima, razvoju i preduzetništvu u proceni prilagodljivosti zanatskih i nasleđenih znanja kao tehnologija za borbu protiv klimatskih promena. Ovo istraživanje može takođe doprineti promeni percepcije i priznavanju učešća preduzetnika iz sektora zanatstva i kulturnog nasleđa u opštoj klimatskoj akciji. Istraživanja i inovacije mogu takođe podržati prilagođavanje tradicionalne upotrebe zemljišta (poljoprivrede, hortikulture i baštovanstva) kako bismo se suočili sa dvostrukom krizom pada biodiverziteta sa jedne, i klimatskim promenama sa druge strane. Otvoreni naučni pristupi u relevantnim disciplinama će maksimalno povećati domete ovih zadataka.

Namenska finansiranja, investicije u kapital i usluge za ubrzavanje poslovnih aktivnosti, trebalo bi da obezbedi Evropski savet za inovacije i to u pravcu podrške *startup* inicijativama, zanatskih i drugih malih i srednjih preduzeća koja se oslanjaju na evropski zanatski sektor, kreativne industrije i tradicionalna znanja, kao radikalnim inovacijama u okviru Evropskog zelenog dogovora.

Zanate, visoku kulturu gradnje (Baukultur) i kulturno nasleđe trebalo bi tretirati kao cirkularne inovacije kroz Evropski fond za regionalni razvoj, posebno u okviru pametnih specijalizacija (prepoznatih i u novom Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju i Evropskoj agendi za kulturu iz 2018.) kako bi se obezbedilo komplementarno privatno finansiranje inovacija radi komercijalizacije rešenja u ovim oblastima. Takođe je potrebno uključiti kulturno nasleđe, tradicionalna znanja i zanatske strategije u četiri "Misije zelenog dogovora" kako bi se omogućile promene velikih razmera u oblastima kao što su prilagođavanje klimatskim promenama, okeani, gradovi i zemljište.

Da bi se iskoristila snaga evropskog sektora kulture, preduzetništvo u oblasti kulturnog nasleđa trebalo bi da igra ključnu ulogu unutar "trougla znanja" (poslovanje, obrazovanje i istraživanje) Evropskog instituta za inovacije i tehnologiju (EIT) i njegovog programa nove Zajednice kulturnih i kreativnih industrija (CCI), znanja i inovacija (KIC). Pored toga, trebalo

158 See generally, United National Framework Convention Technology Executive Committee, Developing and Enhancing Endogenous Capacities and Technologies, Technology Stakeholders' Perspectives (United Nations, Bonn, 2018), available from <https://unfccc.int/ttclear/endogenous>.

bi razviti transverzalne odnose između ovog programa i programa Evropskog instituta za inovacije i tehnologiju za klimu (EIT Climate-KIC). Uključivanje "kulturnog nasleđa suočenog sa klimatskim i ekološkim promenama" kao novog prioriteta u Strateškoj agendi za istraživanje i inovacije JPI CH za 2020. godinu, pruža dragocenu priliku da se podstaknu interdisciplinarni pristupi i unaprede partnerstva kako bi se bolje razumela uloga koju kulturno nasleđe može imati u ostvarivanju ambicija Evropskog zelenog dogovora¹⁵⁹.

Evropski institut za inovacije i tehnologiju takođe može biti prostor za promociju saradnje između visokoškolskih i visokoobrazovnih ustanova, istraživačkih organizacija i kompanija kako bi se podržao prenos tehnologija i znanja o tehnologijama nasleđa u vezi sa klimatskim promenama, održivom energijom, hranom za budućnost, kao i pametnim, ekološki prihvatljivim i integrisanim gradskim saobraćajem. Ciljevi dekarbonizacije, cirkularnosti i održivosti takođe bi trebalo da budu naglašeni u Stručnom obrazovanju i obuci (VET), Kontinuiranom stručnom obrazovanju i obuci (C-VET) i Višem stručnom obrazovanju i obuci (Higher VET) kako bi se pokrenuli inovativni modeli tradicionalnih zanatskih zanimanja u podršci ciljevima Evropskog zelenog dogovora.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA I DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Vrednujte primenjena istraživanja, kao što su ona koja sprovode institucije iz zanatskog sektora, kao i angažovanje kreativnih industrija u inicijativama istraživanja i inovacija, koje promovišu održivi razvoj i smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte.
- Podržite istraživanja, razvoj i preduzetništvo o prilagodljivosti zanatskih i nasleđenih znanja kao savremenih tehnologija za borbu protiv klimatskih promena u okviru programa Horizon Europe.
- Putem Evropskog saveta za inovacije, obezbedite namenska finansiranja, investicije u kapital i usluge za ubrzanje poslovnih aktivnosti usmerene na startup inicijative, zanatska i druga mala i srednja preduzeća, zasnovana na iskustvima evropskog zanatskog sektora, kreativnim industrijama i tradicionalnim znanjima, kao radikalnim inovacijama u okviru Evropskog zelenog dogovora.
- Prepoznajte inicijative u oblasti zanatstva, kulture gradnje i kulturnog nasleđa kao cirkularnih inovacija putem Evropskog fonda za regionalni razvoj, posebno u okviru pametnih specijalizacija.
- Pravilno integrisati kulturno nasleđe, tradicionalna znanja i zanatske strategije u četiri "Misije Zelenog dogovora" kako bi se omogućile promene velikih razmera u oblastima kao što su prilagođavanje efektima klimatskih promena, okeani, gradovi i zemljište.
- Dodeliti preduzetništvu u oblasti kulturnog nasleđa ključnu ulogu unutar "trougla znanja" (poslovanje, obrazovanje i istraživanje) nove Zajednice znanja i inovacija Evropskog instituta za inovacije i tehnologiju (EIT) posvećenu kulturnim i kreativnim industrijama, istovremeno uspostavljajući transverzalne odnose između relevantnih sektora Evropskog instituta za inovacije i tehnologiju, u vezi sa klimom.

159 Joint Programming Initiative on Cultural Heritage and Global Change, 'Strategic Research and Innovation Agenda 2020,' 2020. http://jpi-ch.eu/wp-content/uploads/2156_JPI-Cultural-Heritage.pdf.

2.2.4 Pokretanje procesa obrazovanja i obuke

Kulturno nasleđe, kreativne industrije i zanati predstavljaju dobru osnovu za dijalog sa učenicima, studentima, nastavnicima, roditeljima i širom zajednicom o promenama koje su neophodne za uspešan prelazak ka budućnosti sa niskom emisijom ugljenika i otpornoj na klimatske promene. Naše kulturno nasleđe čini nas Evropljanima, jer odražava naše vrednosti, kulture i raznolika i zajednička sećanja. Kulturno nasleđe pruža osećaj pripadnosti lokalnoj zajednici i osećaj kohezije i solidarnosti, koja može probuditi volju za ambicioznom klimatskom akcijom. Nasleđe nam pruža znanja i veštine za razvoj inicijativa u samim zajednicama, kako bismo se suprotstavili klimatskim promenama i sačuvali okolinu. Kultura i nasleđe takođe nude idealno polazište za poboljšanje komunikacije u vezi sa klimatskim promenama. Da bi se ovaj potencijal ostvario, delatnici u oblastima životne sredine i klimatologije, moraju razumeti kulturne dimenzije klimatskih promena i akcije za klimu. Stoga je potrebno unaprediti obuku o ovim pitanjima. Naglasak treba staviti na cirkularnu ekonomiju i održive pristupe u oblastima stručnog obrazovanja i obuke, sa nastavnim planovima koji promovišu kulturna i zanatska znanja i veštine, kao i odgovornost lokalnog preduzetništva prema društvu.

Biće neophodno unaprediti obrazovanje, komunikaciju i obuku profesionalaca u oblasti kulturnog nasleđa, kao i donosilaca političkih odluka na temu klimatskih promena i njihovih različitih uticaja. Obuka o tome kako komunicirati o klimatskim promenama, uključujući način procene i efikasnog objašnjavanja drugima kakav je uticaj klimatskih promena na kulturno nasleđe, bila bi izuzetno korisna.

Veće učešće sektora stvaralaštva i kulturnog nasleđa u akciji za transformativne klimatske promene, takođe zahteva uvođenje novih nastavnih programa i novih dimenzija za obrazovanje i obuku onih koji rade u ovim oblastima, ili su povezani s njima, a koje će ići dalje od "uobičajenih". Ove nove dimenzije trebalo bi da uključuju teme povezane s klimatskim promenama, kao što su - razumevanje klimatskog modeliranja ili klimatskih scenarija, kao i druge interdisciplinarnе i multidisciplinarnе teme koje podržavaju preduzetništvo i inovacije, upravljanje, komunikaciju, prikupljanje sredstava ili etička pitanja. Takođe je važno obratiti pažnju na uticaj novih oblika nasleđa kao što su digitalizovane kolekcije i digitalno poreklo nasleđa, na klimatsku akciju.

Ove, i druge mere, mogu dramatično uticati na intenzivniju komunikaciju institucija kulture, uključujući umetničke galerije, biblioteke, arhive i muzeje, uprave i agencije za kulturu i nasleđe, zanatske komore i druge organizacije, lokacije i entitete u oblasti kulturnog nasleđa, o pitanjima vezanim za klimatske promene. Moguće je uključiti i popularne javne ličnosti iz sveta umetnosti, kao i lidere lokalnih zajednica i čuvare tradicionalnih znanja, čija posvećenost multigeneracijskoj održivosti njihovih zajednica, im daje bolji položaj za efikasniju borbu u korist klimatske akcije.

Potencijal kulturnog nasleđa da služi kao sredstvo komunikacije o klimatskoj akciji takođe se može ostvariti kroz integrisanje pitanja vezanih za prilagođavanje klimatskim promenama i smanjenje GHG gasova u programe, obilaske, izložbe, kulturne rute ili druge projekte (na primer, u okviru Evropskih dana kulturne baštine, Evropskih dana umetničkih

zanata, itd.). To bi ojačalo ulogu kreativnosti, kulture i nasleđa u socijalnoj koheziji, socijalnoj integraciji i pravednoj tranziciji, u cilju podrške lokalnom angažovanju u klimatskoj akciji.

Institucije kulture i nasleđa takođe mogu poslužiti kao platforme koje im omogućavaju da čuju mišljenje zajednice, i neformalni okvir za dobrovoljno učešće u osveščivanju i kolektivnoj klimatskoj akciji. Javne kulturne institucije kao što su biblioteke i muzeji tradicionalno su centri multikulturalne razmene i razmene znanja. Ova funkcija treba da se iskoristi u podršci Evropskom zelenom dogovoru.

U napore za očuvanje nasleđa takođe se lako mogu uklopiti građanske nauke, zapažanja zajednice i druge inicijative koje imaju za cilj poboljšanje znanja o interakcijama između klimatskih i meteoroloških fenomena, i lokalnih kulturnih resursa i praksi. Kao primer, mogu se navesti građanske inicijative za praćenje uticaja sporih promena (poput porasta nivoa mora) na obalsku arheologiju i druge resurse kulturnog nasleđa. Rezultati ovih napora mogu poslužiti i kao alat za planiranje i kao faktor mobilizacije za akciju u vezi sa klimatskim promenama.

Aktivnosti u oblasti obrazovanja treba pojačati ulogom dokumentarnog nasleđa, uključujući digitalne oblike, kao i uključivanjem institucija pamćenja, kao što su biblioteke i arhivi, koje čuvaju ovo nasleđe i pružaju pristup nasleđu, kao nosilaca obrazovanja o klimi i izvore znanja u podršci klimatskoj akciji i nauci.

Svako mesto ima svoju klimatsku priču¹⁶⁰. Razvijanje ovih priča o simboličnim mestima i uključivanje informacija o klimatskim promenama u tumačenje kulturnih lokalizama, može poboljšati razumevanje javnosti o pretnji i izazovu klimatskih promena, naglasiti važnost hitne akcije i izgraditi socijalnu koheziju i otpornost. Ovo je posebno slučaj sa Svetskim kulturnim nasleđem Evrope, Oznakom evropske baštine (European Heritage Label) i drugim simboličnim mestima evropskog nasleđa, koja poseduju jedinstvenu simboličku moć.¹⁶¹

¹⁶⁰ See generally Marcy Rockman, Marissa Morgan, Sonya Ziaja, George Hambrecht, and Alison Meadow, Cultural Resources Climate Change Strategy (Washington, DC: Cultural Resources, Partnerships, and Science and Climate Change Response Program, U.S. National Park Service, 2016), 30-31. https://www.nps.gov/subjects/climatechange/upload/NPS-2016_Cultural-Resoures-Climate-Change-Strategy.pdf.

¹⁶¹ Future of Our Past, supra note 9, 56.

Ključne preporuke:

ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA I OPERATERE KULTURNOG NASLEĐA

- Poboľšati svest o kulturnim dimenzijama klimatskih promena i akcije za klimu onih koji deluju u oblastima životne sredine i klime.
- Optimizovati učešće sektora kreativnosti i kulturnog nasleđa u klimatskoj akciji koja donosi promene, uvođenjem novih programa i dimenzija za obrazovanje i obuku onih koji rade u ovim oblastima.
- Značajno pojačati komunikaciju kulturnih institucija, uprava i agencija za kulturu i nasleđe, zanatskih komora i drugih organizacija, lokaliteta i entiteta kulturnog nasleđa o pitanjima vezanim za klimatske promene. Integrirati svest o prilagođavanju efektima klimatskih promena i smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte u programe, posete, izložbe, kulturne rute i druge projekte.
- Koristiti kulturne institucije kao mesta gde se mogu čuti mišljenja zajednice, koje nude neformalne mogućnosti za podsticanje dobrovoljnog učešća u osvešćivanju i kolektivnoj akciji za klimu.
- Pojačati ulogu dokumentarnog nasleđa, uključujući digitalne oblike, kao i institucija pamćenja, kao što su biblioteke i arhivi, kao nosioce obrazovanja o klimi i izvore znanja u podršci klimatskoj akciji i nauci.
- Osloniti se na simboličku moć Svetske baštine u Evropi, Oznake evropske baštine, nagrade za kulturno nasleđe Evropske unije/ Evropa Nostre, programa Sedam najugroženijih, i drugih simboličkih mesta nasleđa, kako bi se javnosti bolje objasnila pretnja i izazovi uzrokovani klimatskim promenama, naglasila hitnost akcije i ojačala socijalna kohezija i otpornost.

3 EU kao globalni lider (slušajući svet)

Globalni izazovi povezani sa klimatskim promenama i degradacijom životne sredine zahtevaju globalni odgovor. Evropski zeleni dogovor obavezuje Evropsku uniju da podstiče i sprovodi ambiciozne politike u oblastima životne sredine, klime i energetike širom sveta. Predviđa se da će Evropska komisija i Visoki predstavnik EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku, tesno saradivati sa državama članicama kako bi iskoristili sve moguće diplomatske puteve za uspostavljanje “diplomacije zelenog dogovora” usmerene na održivi razvoj. Došlo je vreme da se spoljna akcija EU proširi kako bi uključila strategije usmerene na kulturu i nasleđe u cilju ostvarivanja Pariskog sporazuma, postizanja ciljeva Evropskog zelenog dogovora, i sprovođenja Ciljeva održivog razvoja (SDG) na lokalnom nivou.

Podnošenje novih nacionalno utvrđenih doprinosa (sa rokom najkasnije do 31. decembra 2020.), Konferencija zemalja učesnica Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (COP 26) koja će se održati u Glazgovu u novembru 2021. i sledeća globalna revizija 2023. predstavljaju ključne prekretnice za klimatsku akciju. Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija (SDG) predstavljaju zajedničku viziju za okončanje siromaštva, spasavanje planete i izgradnju svetskog mira do 2030. godine, što bi trebalo da dopuni Pariski sporazum.

Dvadesete godine 21. veka biće “decenija akcije” biće ključna za sprovođenje Ciljeva održivog razvoja.

Ovi okviri za akciju i drugi važni globalni mehanizmi već prepoznaju ulogu kulturnog nasleđa kao katalizatora i pokretača održivog razvoja¹⁶², održive urbanizacije¹⁶³, smanjenja rizika od katastrofa¹⁶⁴ i klimatske akcije¹⁶⁵. Cilj 11.4 SDG-a daje važan primer - predviđa da se udvostruče naponi za zaštitu i očuvanje svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa kako bi se garantovalo da gradovi i ljudska naselja budu otvoreni za sve, da budu bezbedni, otporni i održivi¹⁶⁶. Cilj vezan za klimatske promene, SDG 13, takođe nudi više polazišta za kulturno nasleđe,¹⁶⁷ uključujući Cilj 13.1 o jačanju otpornosti i kapaciteta za prilagođavanje, kao i Cilj 13.3, koji poziva na poboljšanje svesti i ljudskih i institucionalnih kapaciteta u pogledu ublažavanja klimatskih promena i prilagođavanja njihovim efektima.

162 See, e.g. United Nations, General Assembly, 'Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development,' A/RES/70/1 (25 September 2015), available from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, SDG Targets 8.9 and 11.4).

163 See, e.g. New Urban Agenda (2016), Sections 38, 45, 60, 97, 124 and 125. <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>.

164 See, e.g., Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030, Sections 16, 19(c), 19(d), 24, 29 and 30. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>

165 See supra note 27.

166 UN SDGs, supra note 163, page 22/35. As a transversal theme, culture plays a role in every SDG. In addition to SDG 11 and 13, cultural dimensions are especially pronounced with targets like inclusive and equitable quality education (SDG4); sustained, inclusive and sustainable economic growth (SDG8); lifestyles in harmony with nature (SDG12); conservation and sustainable use of ecosystems and their services (SDG15) and peaceful and inclusive societies (SDG16). See generally, Potts, supra note 79, 231; Culture2030Goal campaign, Culture in the Implementation of the 2030 Agenda (Barcelona, Paris, Harare, Sydney, Montreal, The Hague and Brussels, September 2019). http://agenda21culture.net/sites/default/files/culture2030goal_high.pdf.

167 See [ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group], 'NGO Input Survey 2019 – SDG13 [Report on the Cultural Heritage Dimensions of Implementing SDG13],' 2019. <https://public.3.basecamp.com/p/z9CYZC4Wn4bJsUDewZxgighF>. See [ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group], 'NGO Input Survey 2019 – SDG13 [Report on the Cultural Heritage Dimensions of Implementing SDG13],' 2019. <https://public.3.basecamp.com/p/z9CYZC4Wn4bJsUDewZxgighF>.

Globalni izazovi u oblasti klime i životne sredine predstavljaju i snažan multiplikator pretnji i izvor nestabilnosti. Sama ekološki tranzicija takođe će mnogima doneti nove izazove. Kultura i nasleđe mogu poboljšati sposobnost prilagođavanja, ojačati otpornost i smanjiti ranjivost. Ove osobine čine kulturu i nasleđe ključnim resursima za integraciju u rad EU, kako bi se bavili interakcijom između klimatskih promena, sukoba, nesigurnosti u snabdevanju hranom, kao i migracija i raseljavanja, i podržala pravedna tranzicija na globalnom nivou.

Globalna strategija za spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije¹⁶⁸ smatra kulturnu diplomatiju jednim od novih područja usklađene spoljne akcije Evropske unije. Slično tome, Evropska agenda za kulturu iz 2018. godine Evropske komisije predviđa jačanje međunarodnih kulturnih odnosa Evrope kako bi se promovisala uloga kulture kao nosioca identiteta i kohezije, pokretača socio-ekonomskog razvoja i faktora koji podstiče odnose zasnovanu na miru. Zaključci Saveta o programu rada 2019-2022.¹⁶⁹ u oblasti kulture stavljaju "održivost u oblasti kulturnog nasleđa" i "međunarodne kulturne odnose" u rang prioriteta.

Da bi se postigli ovi ciljevi, Evropski konsenzus o razvoju¹⁷⁰, koji predstavlja doprinos Evropske unije ostvarivanju Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine, već priznaje ulogu kulture kao važnog faktora razvoja koji može olakšati socijalnu inkluziju, slobodu izražavanja, izgradnju identiteta, građansko osnaživanje i prevenciju sukoba, istovremeno jačajući ekonomski rast¹⁷¹. Ovaj pristup treba proširiti kako bi se u potpunosti priznala uloga kulturnog nasleđa u razvojnim putanjama otpornim na klimatske promene. Kulturno nasleđe treba integrisati u okviru pet glavnih tema pomenutog programa – čovečanstvo, planeta, prosperitet, mir i partnerstvo, kao međusektorski element, posebno u okvirima akcije "Planeta - zaštita životne sredine, upravljanje prirodnim resursima i borba protiv klimatskih promena" i "Čovečanstvo - ljudski razvoj i dostojanstvo".

Radna grupa eksperata za Otvorenu metodu koordinacije (OMC) država članica o jačanju otpornosti kulturnog nasleđa na klimatske promene, čije je formiranje nedavno najavljeno, pruža priliku da se napreduje u ovom pravcu¹⁷². Grupa se obavezala da će produbiti međunarodnu dimenziju ove teme, fokusirajući se na Pariski sporazum i SDG 13. Nedavno objavljeni Izveštaj o promišljanjima o kulturi i Ciljevima održivog razvoja¹⁷³, organizovan u okviru strukturnog dijaloga između Evropske komisije i kulturnog sektora, predstavlja značajan doprinos analizi izazova i mogućnosti kulture u Evropi u okviru SDG 13.

Evropske i globalne kulturne mreže trebalo bi da budu uključene u razvoj i sprovođenje ovih procesa. Projekat ILUCIDARE, finansiran kroz program Horizon 2020., pruža jedan mogući model. ICOMOS, sa sedištem u Parizu, objavio je 2019. godine *Budućnost naše prošlosti: angažovanje kulturnog nasleđa u akciji za klimu*¹⁷⁴, koji ima za cilj sveobuhvatno

168 European Union, 'Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy,' June 2016. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf.

169 Council of the European Union, 'Council conclusions on the Work Plan for Culture 2019-2022,' 15 November 2018. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13948-2018-INIT/en/pdf>.

170 'The New European Consensus on Development 'Our World, Our Dignity, Our Future,' Joint Statement by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States Meeting Within the Council, the European Parliament and the European Commission,' 2017. https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/european-consensus-on-development-final-20170626_en.pdf.

171 Id. at 16.

172 Council of the European Union, 'Open Method of Coordination (OMC) group of Member States' experts on Strengthening Cultural Heritage Resilience for Climate Change- Final mandate,' 12 October 2020. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11535-2020-INIT/en/pdf>.

173 Voices of Culture, 'Brainstorming Report Culture and the UN Sustainable Development Goals: challenges and opportunities,' February 2021. <https://voicesofculture.eu/wp-content/uploads/2021/02/VoC-Brainstorming-Report-Culture-and-SDGs.pdf>

174 Future of Our Pasts, supra note 9.

opisivanje ukrštanja kulturnog nasleđa i ambicija Pariskog sporazuma. Dok se EU trudi da proširi razmenu sa svojim partnerima kako bi im pomogla u implementaciji njihovih nacionalno utvrđenih doprinosa i razvijanju ambicioznijih klimatskih strategija, *Budućnost naše prošlosti* nudi putokaz o tome kako kultura može dati svoj doprinos. Platforma za kulturne odnose, koju finansira Instrument partnerstva (Služba za instrumente spoljne politike) koji podržava angažovanje EU u međunarodnim kulturnim odnosima, takođe bi mogla da podrži akciju u vezi sa klimatskim pitanjima.

Kao domaćin Samita G20 2021. godine, Italija je već obećala da će staviti kulturno nasleđe i klimatske promene na dnevni red rada grupe. Ovo je jedinstvena prilika da kulturno nasleđe bude jedan od nosilaca za jačanje ciljeva Evropskog zelenog dogovora, u cilju njihovog razmatranja na COP26.

U međuvremenu, EU će pojačati svoj bilateralni dijalog sa partnerskim zemljama i, gde je to prikladno, uspostaviti inovativne oblike angažovanja. Da bi se to postiglo, potrebno je razviti prilagođene geografske strategije koje uzimaju u obzir različite lokalne kontekste i potrebe. Integracija lokalne kulture i nasleđa u ove aktivnosti, omogućila bi upravo da se obezbede kulturno prihvatljivi participativni pristupi klimatskoj akciji, po meri čoveka.

Ekološka tranzicija Evrope može biti u potpunosti sprovedena samo ako i neposredno susedstvo Evropske unije preduzme efikasne mere. Naporima usmerenim na promovisanje zelene agende za Zapadni Balkan i partnerstava u oblasti životne sredine, energetike i klime sa zemljama južnog susedstva, kao i u okviru istočnog partnerstva, trebalo bi uključiti kulturno nasleđe. Program Kreativna Evropa i njegovi pozivi na predloge koji se odnose na specifične "segmente" (na primer, projekti kulturne saradnje na Zapadnom Balkanu, predstojeći kulturni program za Zapadni Balkan i program inovacija za Zapadni Balkan, kao i instrument pretpristupne pomoći (IPA), svi nude te mogućnosti. U tom pogledu, moguće je uključiti aspekte vezane za kulturno nasleđe i klimu u okviru IPA i "poglavlja" pravne tekovine EU koja se odnose na životnu sredinu, socijalne politike i zapošljavanje, kao i obrazovanje i kulturu, nauku i istraživanje.

Afrika nudi još jednu priliku koju treba iskoristiti. Afrički i evropski kontinent mogu učiti jedan od drugog u pogledu kulture, nasleđa i tradicionalnih znanja, u cilju promocije zajedničkih interesa u okviru sprovođenja UN Agende 2030, odgovora na hitnost klimatske situacije, i obezbeđivanja sigurnosti hrane. Integracija pristupa kulturnom nasleđu zasnovanih na ljudskim pravima¹⁷⁵ u EU inicijativu *NaturAfrica*¹⁷⁶ ojačala bi njen cilj borbe protiv pada biodiverziteta, doprinoseći zaštiti prava autohtonih naroda i ranjivih lokalnih zajednica, često najbolje pozicioniranih za podršku zaštićenim područjima, i osnaživanju njihovih kapaciteta za delovanje. Slične mogućnosti postoje širom sveta, uključujući EU, Latinsku Ameriku i Karibe.

Da bi se dala podrška svim ovim inicijativama, potrebno je u potpunosti uključiti Evropsku komisiju i Visokog predstavnika, kao i njihove službe, uključujući Evropsku službu za spoljne poslove (EEAS), u razvoj sveobuhvatnog i progresivnog pristupa međunarodnim kulturnim odnosima. Ovaj dokument treba da uključi transverzalnu diplomatiju Evropskog zelenog dogovora, kao i šire strateške komunikacije o Pariskom sporazumu i Agendi 2030 za održivi razvoj. Pored toga, kulturne tačke kontakta delegacija EU trebali bi biti upoznati sa kulturnom dimenzijom klimatske akcije, i širenjem najboljih praksi u vezi sa kulturnim nasleđem i borbi protiv klimatskih promena.

175 See ICOMOS, 'Our Common Dignity Initiative - Rights-based Approach,' accessed 25 January 2021. <https://www.icomos.org/en/focus/our-common-dignity-initiative-rights-based-approach/57947-our-common-dignity-initiative-rights-based-approach>.

176 European Green Deal, supra note 1, 20-21.

Pored toga, Novi evropski Bauhaus ima za cilj da bude platforma za mreže i stručnjake na globalnom nivou, i planira da u okviru svog Drugog talasa, uključi "Bauhaus projekte i mreže u Evropi i van nje"¹⁷⁷. Ovo predstavlja priliku za uspostavljanje veza između Evrope, njenog bogatog kulturnog nasleđa, dinamične kulture, kreativnog sektora, snažnog sektora zanatstva i malih i srednjih preduzeća, i ostatka sveta u njihovim srodnim izrazima, u znak podrške ostvarenju Evropskog zelenog dogovora.

Ključne preporuke:

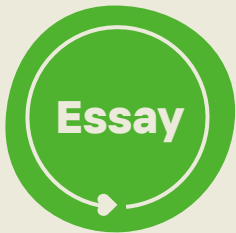
ZA DONOSIOCE POLITIČKIH ODLUKA

- Proširite spoljnu akciju EU kako bi se integrisale strategije usmerene na kulturu i nasleđe u cilju ostvarivanja Pariskog sporazuma, postizanja ciljeva Evropskog zelenog dogovora i sprovođenja Ciljeva održivog razvoja na lokalnom nivou, oslanjajući se na globalnu strategiju za spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije, Evropsku agendu za kulturu objavljenu od strane Evropske komisije 2018. godine i program rada Evropskog saveta 2019-2022. za kulturu.
- Prepoznajte ključnu ulogu kulturnog nasleđa u razvojnim putevima otpornim na klimatske promene, kao i u okviru evropskog konsenzusa za razvoj "čovečanstvo, planeta, prosperitet, mir i partnerstva".
- Uključite kulturno nasleđe i klimatska pitanja u napore usmerene na promovisanje zelene agende za Zapadni Balkan, i partnerstava u oblasti životne sredine, energetike i klime sa zemljama južnog susedstva, kao i u okviru istočnog partnerstva.
- Integrišite pristupe kulturnom nasleđu zasnovane na ljudskim pravima u inicijativu EU NaturAfrica, kako bi se postigao cilj u borbi protiv pada biodiverziteta, doprinoseći zaštiti prava autohtonih naroda i ranjivih lokalnih zajednica, često najbolje pozicioniranih za podršku zaštićenim područjima, i osnaživanja njihovih kapaciteta za delovanje.
- Upoznati kulturne tačke kontakta delegacija EU sa kulturnom dimenzijom klimatske akcije i širenjem najboljih praksi u vezi sa kulturnim nasleđem i borbi protiv klimatskih promena.

ZA DELATNIKE U OBLASTI KULTURNOG NASLEĐA

- Dajte prioritet integraciji kulture i kulturnog nasleđa u aktivnosti EU koje se bave vezama između klimatskih promena, sukoba, nesigurnosti u snabdevanju hranom, kao i migracija i raseljavanja, i podržala pravedna tranzicija na globalnom nivou.
- Iskoristite samit G20 2021. godine kako bi se unapredilo kulturno nasleđe kao nosilac za jačanje ciljeva Evropskog zelenog dogovora, u cilju njihovog razmatranja na COP26.
- Uključite Evropsku komisiju, Visokog predstavnika i njihove službe, uključujući Evropsku službu za spoljne poslove, u razvoj sveobuhvatnog i progresivnog pristupa međunarodnim kulturnim odnosima, uključujući transverzalnu diplomatiju Evropskog zelenog dogovora, kao i šire strateške komunikacije o Pariskom sporazumu i Agendi 2030.
- Oslonite se na Drugi talas novog Evropskog Bauhauusa kako bi se uspostavile veze između Evrope, njenog bogatog kulturnog nasleđa, dinamične kulture, kreativnog sektora, snažnog sektora zanatstva i malih i srednjih preduzeća, i ostatka sveta u njegovim srodnim izrazima, u cilju ostvarivanja ciljeva Evropskog zelenog dogovora.

¹⁷⁷ Bauhaus EU Factsheet, supra note 36.

**DR JERMINA
STANOJEV**

NEZAVISNA
EKSPERTKINJA/
UPSALA UNIVERZITET

Kulturno nasleđe u „diplomaciji zelenog dogovora“

“Diplomatija zelenog dogovora” povezuje dve oblasti delovanja, spoljne poslove i klimatsku politiku. Usvajanje sveobuhvatnog pristupa međunarodnim kulturnim odnosima i kulturnom nasleđu uz integraciju transversalne diplomatije Evropskog zelenog dogovora, podstaklo bi konkurentno razmišljanje i otvorilo debatu o kulturnim dimenzijama globalnih izazova.

Ovaj pristup bi doveo do napretka u više oblasti delovanja, koje se ne ograničavaju samo na klimu, kulturno nasleđe ili upravljanje, već obuhvataju i tehnologiju i inovacije. U svetu koji je sve više fokusiran na znanje, ovaj pristup bi trebalo da, s jedne strane, promeni ulogu diplomata, a s druge strane, učini delovanje organizacija i inicijativa iz oblasti kulture i kulturnog nasleđa, umetnika, grupa za zaštitu prava, obrazovnih ustanova i drugih, proaktivnim, a ne samo reaktivnim, i to u cilju promovisanja ove veze na nacionalnom i, što je još važnije, međunarodnom nivou.

→

“Pratite lidere”
od Isaka Kordala, 2013

© Vincent Giersch,
Wikimedia Commons

Nijedna tradicija istraživanja ili zagovaranja ne pruža osnovu za izgradnju ovog pristupa. Potrebni su novi uvidi iz više disciplina koje bi stvorili jedan novi meštoviti okvir. Unutar ovih okvira, trendovi u oblastima klime i kulturnog nasleđa, a posebno u međunarodnim odnosima (uključujući razvoj mehanizama i institucija globalnog upravljanja), trebalo bi da budu raspravljani i proučavani. Potencijalni rezultat mogla bi da bude nova budućnost međunarodnih kulturnih odnosa, u kojoj održivost i ukršteno upravljanje mogu da se istraže i konkretno promovišu održivost, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou.

Pitanja kojima se bavi Evropskim zeleni dogovor su globalna pitanja, stoga zahtevaju i globalni. Klimatske promene trenutno utiču na kulturno nasleđe na međunarodnom nivou. Događaji u jednoj zemlji ne mogu i ne smeju biti tretirani izolovano u odnosu na druge zemlje ili kontinente. Uprkos napretku u razumevanju odnosa između efekata klimatskih promena i kulturnog nasleđa, postoje prepreke, kako javne tako i privatne, koje sprečavaju

→
 :“Podrška”
 Lorenca Kvina, 2017
 © Abxbay,
 Wikimedia Commons

proširenje debate i davanje globalnog odgovora na ovo pitanje u vezi sa kulturnim nasleđem.

Međunarodni kulturni odnosi takođe bi trebalo da se fokusiraju na Pariski sporazum, Novu urbanu agendu, Agendu 2030 za održivi razvoj i njene ciljeve održivog razvoja, kao i na druge relevantne međunarodne okvire, dok bi evropski sektori kulturnog nasleđa, kulturne raznolikosti, kulture i kreativnosti trebalo sistematski da usvajaju spoljne strategije klimatske akcije koje se trenutno sprovode.

Neke organizacije iz sektora kulture i kulturnog nasleđa uspele su da pruže odgovore na hitna globalna pitanja u vezi sa životnom sredinom. Sve veći broj umetnika takođe uzima u obzir pitanja povezana sa klimatskim promenama u okviru svoje umetničke prakse. Većina ovih inicijativa kroz umetnost i kulturu rade na podizanju svesti o efektima klimatskih promena i usklađuju svoje prakse sa principima koji imaju za cilj minimiziranje ili neutralizaciju njihovog sopstvenog uticaja na životnu sredinu. Međutim, potrebno je suočiti se sa klimatskim promenama na različitim nivoima - od svakog kulturnog dobra do svakog kulturnog predela, od gradova i regiona do država, od vlasti do nevladinih organizacija i privatnog sektora, od pojedinaca do mreža, putem stalne razmene sa kolegama - na međunarodnom i međugeneracijskom nivou.

Iako imamo potvrdu da su klimatske promene jedna od najozbiljnijih i najneposrednijih pretnji za ljude i njihovo kulturno nasleđe širom sveta, još uvek nije pružen usklađen globalni i politički odgovor. Sve složeniji svet zahteva sve složeniji odgovor na svim nivoima.

Preporuka za dalje čitanje:

- European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 'Joint Communication to the European Parliament and the Council, Towards a EU strategy for international cultural relations,' JOIN(2016) 29, 8 June 2016.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0029&from=EN>.

4 Zaključne napomene

„Sve aktivnosti i politike EU će morati da doprinesu ciljevima Evropskog zelenog dogovora.“¹⁷⁸ Biće potrebna „intenzivna koordinacija“ kako bi se „iskoristile dostupne sinergije u svim oblastima politike.“¹⁷⁹ Ako su ove reči iz Evropskog zelenog dogovora tačne, one sigurno važe i za kulturno nasleđe.

Kulturno nasleđe nudi ogroman i gotovo neiskorišćen potencijal za podršku pravednoj tranziciji ka budućnosti sa niskom emisijom ugljenika i otpornu na klimatske promene, koju je zamislio Evropski zeleni dogovor.

Ova Zelena knjiga evropskog kulturnog nasleđa, osmišljena je da pruži referentnu tačku prema kojoj sektori kulture i nasleđa mogu meriti svoj rad na unapređenju Evropskog zelenog dogovora, kao i mehanizam za donosiocce političkih odluka u klimatskim pitanjima, kako bi se više angažovali u oblasti kulture. Vizija koju predstavlja ovaj document, ima za cilj da pomogne u stvaranju mostova i saradnje između nasleđa, kulture, održivosti, klimatologije i klimatskih akcija, kako bi se inspirisali i podstakli novi pristupi, tako da Evropa zaista može postići svoju zelenu tranziciju - **zajedno**.

178 European Green Deal, supra note 1, 3.

179 Id.

DODATNA LITERATURA

Uvod – Udruživanje da hitan izazov pretvorimo u jedinstvenu priliku

- European Commission (2019). 'The European Green Deal.' https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF
- ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group (2019). The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action. Paris: ICOMOS.
<https://indd.adobe.com/view/a9a551e3-3b23-4127-99fd-a7a80d91a29e>
- IPCC (2018). Summary for Policymakers. In: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. Geneva: World Meteorological Organization.
<https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>
- European Heritage Alliance (2020). 'Manifesto, Cultural Heritage: a powerful Catalyst for the Future of Europe.'
https://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2020/09/20200915-EHA-MANIFESTO-layout_high-res.pdf
- Council of the European Union (2018). 'Council conclusions on the Work Plan for Culture 2019–2022.'
<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13948-2018-INIT/en/pdf>
- European Commission (2019). European Framework for Action on Cultural Heritage. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5a9c3144-80f1-11e9-9f05-01aa75ed71a1>
- Europa Nostra (2018). 'Berlin Call to Action: Cultural Heritage for the Future of Europe.'
<https://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2018/09/Berlin-Call-Action-Eng.pdf>
- Culture Action Europe (2018). 'Europe Fast Forward Heritage, Culture Action Europe's principles and actions for a forward-looking legacy of the European Year of Cultural Heritage.'
<https://cultureactioneurope.org/advocacy/fast-forward-heritage/>
- United Nations, General Assembly (2015). 'Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.'
https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=
- The Cultural Heritage Counts For Europe Consortium (2015). Cultural Heritage counts for Europe, Full Report. Krakow: International Cultural Centre.
<http://blogs.encatc.org/culturalheritagecountsforeurope/outcomes/>

Snabdevanje čistom, pristupačnom i bezbednom energijom

- UNESCO (2013). 'Good Practices: success stories on sustainable and renewable energies in UNESCO Sites.'
https://www.globalelectricity.org/content/uploads/UNESCO-Good-practices_success-stories-on-sustainable-and-renewable-energies.pdf
- Historic England (2021). 'Commercial Renewable Energy Development and the Historic Environment.'
<https://historicengland.org.uk/images-books/publications/commercial-renewable-energy-development-historic-environment-advice-note-15/>

- National Trust. 'Renewable energy at our places' (Accessed 10 March 2020).
<https://www.nationaltrust.org.uk/energy>
- International Union for the Conservation of Nature. 'IUCN Resources on Renewable Energy' (Accessed 10 March 2020).
<https://www.iucn.org/theme/business-and-biodiversity/resources/business-sectors/renewable-energy>
- Scottish Natural Heritage (2017). 'Siting and Designing, Wind Farms in the Landscape, Guidance.'
<https://tethys.pnnl.gov/sites/default/files/publications/SNH-2017-Siting-Designing-Wind.pdf>
- Togola, Ibrahim and Kruse, Jane (1998). Hydropower Plant: Micro and Small (Nordic Folkcenter for Renewable Energy).
<https://www.folkcenter.eu/PDF/Hydropower/136.Hydropower-plant-Micro-and-small.pdf>

Mobilizacija industrije za čistu i cirkularnu ekonomiju

(Za dodatne izvore o ponovnoj upotrebi zgrada, pogledajte sledeći odeljak „Izgradnja i renoviranje na način koji štedi energiju i resurse“)

- United Nations Environment Programme (2020). Chapter 6, Bridging the gap – the role of equitable low-carbon lifestyles. In: Emissions Gap Report 2020 [Capstick, S., Khosla, R., Wang, S.].
<https://www.unep.org/emissions-gap-report-2020>
- Horizon 2020 CLIC project (2017-2021). 'Circular models Leveraging Investments in Cultural heritage adaptive reuse.'
<https://www.clicproject.eu/>
- Fusco Girard, L. (2020). 'From pandemic to a new economy: towards a circular economy and circular city.' Horizon 2020 CLIC project, available at:
<https://www.clicproject.eu/editorial-from-pandemic-to-a-new-economy-towards-a-circular-economy-and-circular-city-article-by-luigi-fusco-girard/>
- Fusco Girard, L. (2019). 'Implementing the circular economy: the role of cultural heritage as the entry point. Which evaluation approaches?' BDC Bollettino del Centro Calza Bini, 19, 2/2019, pp. 245-278.
<http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/7269>
- Fusco Girard, L. and Vecco, M. (2019). 'Genius Loci: the evaluation of places between instrumental and intrinsic values.' BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini, 19, 2/2019, pp. 473-495.
- Gravagnuolo, A., Fusco Girard, L., Saleh R., and Ost, C. (2017). 'Evaluation criteria for a circular adaptive reuse of cultural heritage.' BDC Bollettino del Centro Calza Bini, 17, 2/2017, pp. 185-216.
<http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/6040>
- Foster, G. (2020). 'Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts.' Resources, Conservation and Recycling. Elsevier, 152, p. 104507.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921344919304136>
- Pender, R and Lemieux, D.J. (2020). 'The Road Not Taken: Building Physics, and Returning to First Principles in Sustainable Design.' Atmosphere, 11 (620), pp. 1-20.
<https://www.mdpi.com/2073-4433/11/6/620>
- Fusco Girard, L. (2018). 'Cultural heritage in Europe: linking past and future, Discourse at the European Parliament.'
<https://www.clicproject.eu/linking-past-and-future-discourse-of-prof-luigi-fusco-girard/>
- Fusco Girard, L. and Gravagnuolo, A. (2017). 'Circular economy and cultural heritage/landscape regeneration. Circular business, financing and governance models for a competitive Europe.' BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini, 1, 1/2017, pp. 35-52.
<http://www.serena.unina.it/index.php/bdc/article/view/5472>

- Europeana (2020). 'Europeana Strategy 2020-2025 Summary, Empowering Digital Change'. <https://pro.europeana.eu/page/strategy-2020-2025-summary>
- 'Declaration of cooperation on advancing digitisation of cultural heritage' (2019).
- <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-digitising-cultural-heritage>
- ICOMOS (November 2020). European Quality Principles for EU-funded Interventions with potential impact upon Cultural Heritage - Revised edition (Paris: ICOMOS International). <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2436/>

Izgradnja i renoviranje na energetski i resursno efikasan način

- Alessia Buda, Ernst Jan de Place Hansen et al. (2021). 'Conservation-Compatible Retrofit Solutions in Historic Buildings: An Integrated Approach.' Sustainability 13(5), 2927. <https://doi.org/10.3390/su13052927>
- (Version June 2020). 'Draft Proposal for a European Partnerships under Horizon Europe Built4People | People-centric sustainable built environment.' https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/funding/documents/ec_rtd_he-partnerships-built4people.pdf
- ICLEI and Eurocities et al. (2019). 'White paper and recommendations to the EU Urban Agenda Partnership on culture and cultural heritage.' <https://rockproject.eu/documents-list#386>
- National Trust for Historic Preservation (2011). 'The Greenest Building: Quantifying the Environmental Value of Building Reuse.' <https://forum.savingplaces.org/viewdocument/the-greenest-building-quantifying>
- Historic England (2020). 'There's No Place Like Old Homes: Re-Use and Recycle to Reduce Carbon, Heritage Counts 2019.' <https://historicengland.org.uk/content/heritage-counts/pub/2019/hc2019-re-use-recycle-to-reduce-carbon/>
- Partnership on Circular Economy and Sustainable Land Use (2020). 'Sustainable and Circular re-use of spaces and buildings – Handbook.' <https://ec.europa.eu/futurium/en/circular-economy/handbook-sustainable-and-circular-re-use-spaces-and-buildings>
- (2018). 'Leeuwarden Declaration on the Adaptive Reuse of Our Built Heritage: preserving and enhancing the values of our built heritage for future generations.' https://www.ace-cae.eu/uploads/tx_jidocumentsview/LEEUWARDEN_STATEMENT_FINAL_EN-NEW.pdf

Ubrzavanje prelaska na održivu i pametnu mobilnost

- Antonson, H., Gustafsson, M., and Angelstam, P. (2010). 'Cultural Heritage Connectivity in the Landscape. A Tool for EIA in Infrastructure Planning.' Transportation Research Part D Transport and Environment 15(8):463-472. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2010.05.003>
- HERA. 'Public transport as public space in European cities: Narrating, experiencing, contesting' (Accessed 10 March 2021). <https://heranet.info/projects/public-spaces-culture-and-integration-in-europe/public-transport-as-public-space-in-european-cities-narrating-experiencing-contesting/>
- Coulls, Anthony (1999). Railways as World Heritage Sites. Paris: ICOMOS. <https://www.icomos.org/studies/railways.pdf>

- Nordisk Arkitekturforskning, The Nordic Association of Architectural Research (2017). 'Urban Mobility – Architectures, Geographies and Social Space' [Edited by Anne Elisabeth Toft and Magnus Rönn].
<https://arkitekturforskning.net/files/journals/1/issues/105/105-6-PB.pdf>
- UCLG Community of Practice on Mobility (2019). 'Manifesto, The future of mobility.'
https://www.uclg.org/sites/default/files/en_manifesto_mobility.pdf.
- UITP [Union Internationale des Transports Publics](2018). 'Design Charter for innovative electric buses.'
<https://www.uitp.org/publications/design-charter-for-innovative-electric-buses/>
- Creative Mobilities (2017). 'Forum 2017.'
<http://creative-mobilities.org/le-forum-2017/>
- Markham, A., Osipova, E., Lafrenz, Samuels, K. and Caldas, A. (2016). World Heritage and Tourism in a Changing Climate. Nairobi: United Nations Environment Programme, and Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
<https://www.ucsusa.org/sites/default/files/attach/2016/05/world-heritage-and-tourism-in-a-changing-climate.pdf>.
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2019). Sustainable cultural tourism Study. Report of the OMC (Open Method of Coordination) Working Group of Member States' Experts. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/164ea9c5-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1/>
- NECSTouR (2018). Barcelona Declaration 'Better Places to Live, Better Places to Visit.'
<https://necstour.eu/better-places-to-live-better-places-to-visit>

Od „farme do viljuške“: dizajniranje pravednog, zdravog i ekološki prihvatljivog sistema ishrane

- IPES-Food (2019). 'Towards a Common Food Policy for the European Union, The Policy Reform and Realignment that is Required to Build Sustainable Food Systems in Europe.'
http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/CFP_FullReport.pdf
- IPCC (2019). Summary for Policymakers. In: Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems [Shukla, J., Skea, E., Calvo Buendia, Masson-Delmotte, V., Pörtner, H.-O., Roberts, D. C., Zhai, P., Slade, R., Connors, S., van Diemen, R., Ferrat, M., Haug, E.].
<https://www.ipcc.ch/srcc1/chapter/summary-for-policymakers/>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2018). 'The 10 Elements of Agroecology, Guiding the Transition to Sustainable Food and Agricultural Systems.'
<http://www.fao.org/documents/card/en/c/I9037EN/>
- Europa Nostra and Slow Food (2020). 'Food is Culture Policy Brief on food and cultural heritage.'
https://multimediark.slowfood.com/wp-content/uploads/2020/10/1_Policy_Brief.pdf
- Willett, W., Rockström, J., Loken, B., Springmann, M., Lang, T., Vermeulen, S. et al. (2019). 'Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems.' The Lancet Commissions, 393:10170, P447–492.
[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)31788-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)31788-4)
- Vermeulen, S., Campbell, B., and Ingram, J. (2012). 'Climate Change and Food Systems.' Annual Review of Environment and Resources 2012 37:1, 195–222.
<https://doi.org/10.1146/annurev-environ-020411-130608>
- Trichopoulou, A. (2012). 'Diversity v. Globalisation: Traditional foods at the epicenter.' Public Health Nutrition 2012 Jun 15 (6):951–954.
https://www.researchgate.net/publication/235650762_Diversity_v_globalization_Traditional_foods_at_the_epicentre

EU kao globalni lider (i slušalac)

- ICOMOS Climate Change and Heritage Working Group (2019). 'NGO Input Survey 2019 – SDG13 [Report on the Cultural Heritage Dimensions of Implementing SDG13].'
<https://public.3.basecamp.com/p/z9CYZC4Wn4bJsUDewZxgighF>
- Carta, C. (2020). Introduction: Cultural Diplomacy in Europe: Between the Domestic and International. In: Carta C., Higgott R. (eds) Cultural Diplomacy in Europe. The European Union in International Affairs. Palgrave Macmillan, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-21544-6_1
- Carta, C. and Higgott, R., eds. (2020). Cultural Diplomacy in Europe: Between the Domestic and the International. Cham: Springer International Publishing.
<http://link.springer.com/10.1007/978-3-030-21544-6>
- Council of the European Union (2019). 'Draft Council Conclusions on an EU Strategic Approach to International Cultural Relations and a Framework for Action.'
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7749-2019-INIT/en/pdf>.
- European Commission (2016). 'A New Strategy to Put Culture at the Heart of EU International Relations.'
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_2074
- European Commission (2016). 'Towards an EU Strategy for International Cultural Relations.'
https://ec.europa.eu/culture/policies/strategic-framework/strategy-international-cultural-relations_en
- European Commission (2018). 'Commission Staff Working Document, A New European Agenda for Culture - Background Information.'
<https://ec.europa.eu/culture/document/new-european-agenda-culture-swd2018-267-final>
- European Commission (2017). 'The New European Consensus on Development – EU and Member States Sign Joint Strategy to Eradicate Poverty.'
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1503
- European Union Global Strategy (2016). 'Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy.'
http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- Institute for European Studies (2019). 'Final Report, European Leadership in Culture, Science and Innovation Diplomacy (EL-CSID).'
https://5ec1837c-88ac-4ca1-b478-8bfae7f7f027.filesusr.com/ugd/7dd3ca_8ef8b2ebfe25424c94137ba65725f21f.pdf
- Stanojević, J. and Gustafsson, C. (2018). 'Recommendations: European Year of Cultural Heritage 2018: International Perspectives, Cultural Diplomacy Platform.'
<https://www.cultureinexternalrelations.eu/cier-data/uploads/2018/09/EYCH-2018-International-Perspectives.pdf>
- Von Schorlemer, S., & Maus, S. (Eds.) (2014). Climate Change as a Threat to Peace: Impacts on Cultural Heritage and Cultural Diversity. Frankfurt am Main: Peter Lang AG.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctv2t4cyp>

Zelena knjiga
evropskog
kulturnog nasleđa